

De Nederlandse Agrarische Groepsvestigingen in Brazilië

C.J.M. Wijnen

Projectcode 99.0000.320

Juni 2001

Rapport 7.01.02

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- ☐ Wettelijke en dienstverlenende taken
- ☐ Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- ☐ Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- ☐ Ruimte en Economie
- ☐ Ketens
- ☐ Beleid
- ☒ Gamma, instituties, mens en beleving
- ☐ Modellen en Data

De Nederlandse Agrarische Groepsvestigingen in Brazilië

Wijnen C.J.M.

Den Haag, LEI, 2001

Rapportnummer 7.01.02; ISBN 90-5242-662-7; Prijs f 44,- (inclusief 6% BTW)

86 p., fig., tab.

Op grond van een overeenkomst voor emigratie en kolonisatie zijn op verschillende plaatsen in Brazilië enkele koloniën en groepsvestigingen van Nederlandse boeren en tuinders ontstaan. De emigranten en hun kinderen leggen zich toe op de teelt van akkerbouwgewassen, op de veehouderij en op de teelt van tuinbouwgewassen. Zij werken veelal samen in coöperaties die vanaf het begin een rol hebben gespeeld bij de opbouw van hun gemeenschap. De groepsvestigingen bieden werkgelegenheid aan een groot aantal personen en droegen in belangrijke mate bij aan de welvaartsontwikkeling van veelal arme gebieden. Het zijn voorts voortreffelijke stapstenen voor belangstellenden uit de Nederlandse agribusiness om ervaring op te doen in het buitenland.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie@lei.wag-ur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie@lei.wag-ur.nl

© LEI, 2000

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- ☒ toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- ☐ niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek(DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1. Inleiding	13
1.1 Groepsvestiging	13
1.2 Doel en opzet van het onderzoek	17
1.3 Opbouw van de publicatie	19
2. De economische activiteiten	20
2.1 Inleiding	20
2.2 Productiesamenstelling	20
2.3 Toelevering, verwerking en afzet	23
3. Sociale netwerk	26
3.1 Aantal personen in sociale netwerk	26
3.2 Werkgelegenheid	26
3.3 Onderwijsvoorzieningen	27
3.4 Plaatselijke gezondheidszorg	27
3.5 Vrijetijdsaccommodaties	28
4. Betekenis voor de omgeving	29
4.1 Centrale rol van de overheid	29
4.2 Vernieuwing van de productie	29
4.3 Versterking van economische structuur: de steppe zal bloeien	30
4.4 Belang van de contacten met Nederland en van de immigratie	30
5. Betekenis van de groepsvestigingen voor Nederland	32
5.1 Inleiding	32
5.2 Naamsbekendheid in Brazilië	32
5.3 Opleiding en ervaring van studenten	33
5.4 Ontwikkeling van de handel	33
5.5 Bestaansmogelijkheden voor emigranten	35
Literatuur	37

Bijlagen

1	ABC-Vestigingen	41
2	Holambra's	56
3	Spontane groepsvestigingen	71

Woord vooraf

De migratie van Nederlandse boeren en tuinders heeft in de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw regelmatig een belangrijke rol gespeeld. Voor degenen die zich in de eigen omgeving of in het eigen land niet als zelfstandige konden vestigen, boden in de naoorlogse jaren sommige verre landen daartoe wel een perspectief. Daartoe moest men zich aanpassen aan de economische en sociale omstandigheden in het nieuwe land.

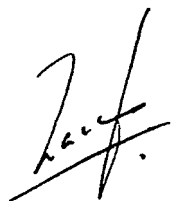
De verschillen met de Nederlandse achtergrond bepaalden de ingrijpendheid van de aanpassing. Voor Nederlandse boeren die naar Brazilië gingen waren de verschillen zodanig groot dat de vestiging in koloniën of groepen wenselijk werd gevonden. Een intensieve begeleiding door de organisaties die het initiatief namen, ging daarmee gepaard. Naast het opbouwen van een bestaan voor de emigrantengezinnen kwamen daarbij ook andere functies naar voren. De Nederlandse groepsvestigingen speelden vanaf het begin een rol bij de ontwikkeling van de landbouw in hun omgeving. De vestigingen kregen geleidelijk een functie in de internationale samenwerking en hun positie kan ook worden gezien in het kader van de intensivering van de handelsbetrekkingen.

De Christelijke en de Katholieke Emigratiecentrale en de Stichting Holambra-Nederland vonden het wenselijk om de activiteiten van de Nederlandse groepsvestigingen in Brazilië nader in kaart te brengen. De directe aanleiding om informatie te verkrijgen over de groepen was een vraag van de Nederlandse Ambassadeur in Brasilia. Ten behoeve van het ambtelijk overleg over de inmiddels door Brazilië beëindigde overeenkomst waarin de emigratie en kolonisatie waren geregeld, wenste men te beschikken over een profiel-schets van de groepsvestigingen.

Het LEI heeft gaarne de gelegenheid geboden om de verkregen onderzoeksresultaten voor een grotere kring van belangstellenden toegankelijk te maken. Het onderzoek is uitgevoerd door ir. C.J.M. Wijnen, een oud-medewerker van het instituut. Deze uitgave sluit aan bij eerder verschenen publicaties van zijn hand.

Hierbij spreek ik mijn erkentelijkheid uit voor de medewerking die vanuit de groepsvestigingen aan het onderzoek is verleend. Ik dank daarbij speciaal de coördinatoren D.R. Vermeulen te Carambeí, N. Kors te Holambra en J.F. van Campen te Den Haag voor hun voorbereidend werk.

De directeur,

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse

Samenvatting

In Brazilië zijn tien groepsvestigingen waarin 825 van oorsprong Nederlandse boeren en tuinders hun bedrijf uitoefenen. De helft van deze vestigingen is opgezet als een project van de Braziliaanse en de Nederlandse Overheid. De projectvestigingen, met uitzondering die van Carambeí, kwamen tot stand in het kader van het migratiebeleid dat direct na de Tweede Wereldoorlog werd gevoerd. De vestiging te Carambeí ging daaraan vooraf. In 1911 namen enkele emigranten na hun mislukte verblijf in Irati deel aan een project van de Braziliaanse Spoorwegen. Kort na de Tweede Wereldoorlog kende deze groep een sterke opleving.

De andere groepen zijn ontstaan, doordat emigranten en hun nakomelingen vanuit de projectvestigingen naar andere gebieden trokken om er hun eigen bedrijf op te bouwen. Nieuwe emigranten hebben zich bij hen aangesloten.

Tot voor kort had Brazilië gunstige vestigingsmogelijkheden in het kader van een overeenkomst voor emigratie en kolonisatie die in 1950 is aangegaan. De recente beëindiging van de overeenkomst en het overleg over een nieuwe regeling maakten het gewenst de betekenis van de bestaande vestigingen nader te bezien.

Economische activiteiten

Gezamenlijk bewerken de emigranten en hun nakomelingen een oppervlakte van ongeveer 350.000 ha. Ongeveer 85% van deze oppervlakte wordt benut voor de teelt van akkerbouwgewassen. Het overige deel omvat weidegronden en gronden die zijn beplant met fruitbomen en bossen. De teelt van bloemen en planten omvat ongeveer 1.000 ha.

De totale productiewaarde van de agrarische bedrijven bedroeg in 1999 ongeveer 685 miljoen reais; ofwel 825 miljoen Nederlandse gulden. Bijna de helft hiervan komt van de akkerbouwsector. De veehouderij levert 35% en de tuinbouw 15% van genoemde omzetwaarde. De productie vereist de toelevering ter waarde van 300 miljoen reais voor kunstmest, gewasbeschermingsmiddelen en veevoer. De plaatselijke bewerking van onder meer de veehouderijproducten draagt voor 200 miljoen reais bij aan de productiewaarde. Daarnaast is er een plaatselijke toelevering van machines en andere bedrijfsbenodigdheden.

Via hun coöperaties ontvangen de leden technische adviezen. De machine-industrie in een van de groepsvestigingen die vooral op de akkerbouwproductie is gericht, heeft een productiewaarde van 40 miljoen reais. Een deel van deze productie wordt uitgevoerd.

Moderne akkerbouw

Het grondgebruik in de akkerbouw omvat voornamelijk gewassen als sojabonen, maïs, bruine bonen en katoen. Op een groot gedeelte van het bouwland worden jaarlijks meerdere gewassen geteeld. De opbrengsten van de akkerbouwgewassen liggen door de teeltbewerkingen en de watervoorziening met zogenaamde pivots belangrijk boven die van de bedrijven in de omgeving. Men zaait vrijwel steeds in de stoppels van het vorige gewas,

zonder de gronden eerst te ploegen. De fabrieken van machines en werktuigen van Nederlandse emigranten hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van deze vorm van gemechaniseerde akkerbouw.

De geogste producten worden door coöperaties opgeslagen en bewerkt. Van de sojabonen wordt een aanzienlijk deel geëxporteerd.

Merkproducten in de veehouderij

De veehouderij omvat naast het melkvee vooral de pluimvee- en varkensmesterij. Verder houdt men in gebieden met veel ruimte ook rundvee voor de mesterij.

De melkveestapel omvat 31.000 koeien en het jongvee voor de fokkerij. De melk wordt in een plaatselijke fabriek verwerkt tot merkproducten als Batavo. Sinds kort is er een samenwerking met Parmalat.

Men heeft in de groepsvestigingen ongeveer 30.000 fokzeugen, waarvan de biggen veelal in een gesloten bedrijfsvoering worden afgemest. Voorts zijn er hokken waarin 5.5 miljoen slachtkuikens en -kalkoenen kunnen worden gehouden. Men heeft ongeveer 400.000 leghennen.

De intensieve veehouderij vindt voornamelijk plaats in grote eenheden die deel uitmaken van integraties met bedrijven die moederdieren houden, met de broederijen en met de slachterijen. De varkens- en pluimveehouderij is via de voedergraanproductie en de afzet van mest verbonden met de akkerbouwsector. Pluimveevlees is een belangrijk exportproduct geworden. De technische resultaten van de veehouderij komen overeen met die van de bedrijven in Nederland.

Hoogwaardige bloemen en planten

De tuinbouwsector omvat in de groepsvestigingen met een subtropisch klimaat naast de teelt van zuidvruchten als sinaasappelen en perziken voornamelijk de productie van siergewassen. De bloemen- en plantenteelt met een totale oppervlakte van ongeveer 1.000 ha heeft een oplossing geboden voor de bedrijven met een kleine oppervlakte. Men is van de teelt van siergewassen in de open grond, steeds meer overgegaan op de teelt in kassen. De kasconstructies worden door bedrijven uit Nederland opgezet. De bedekking is dan niet van glas maar van plastic.

De geteelde bloemen, zoals rozen, chrysanten en de potplanten worden via de veilingen van Holambra I en II verkocht en vinden hun bestemming in alle grote steden van Brazilië. Verder teelt men ook stekken en bloembollen voor Nederlandse afnemers. Ter versterking van de bloementeelt worden er jaarlijks bijeenkomsten voor technici en bloemisten belegd en is er een jaarlijkse bloemententoonstelling met meer dan 200.000 bezoekers.

Op zoek naar passende fruitsoorten

De teelt van citrusvruchten en van appels heeft na een opbouwfase in de jaren zeventig de gevolgen ondervonden van de wereldwijde overvoering van de markt. In plaats van het kwaliteitsfruit dat eerder via eigen pakstations op de markt kwam, wordt nog overwegend fruit voor de verwerking geleverd. Men draagt daardoor bij aan de export van het sinaasappelsap naar onder andere Nederland. Daarnaast is er een opkomende teelt van steenvruchten, van bananen en goiaba's. Het fruit wordt ter plaatse geveild.

Werkgelegenheid

De bedrijven van de emigranten in de groepsvestigingen bieden aan bijna 20.000 personen vaste werkgelegenheid. De arbeidsplaatsen zijn naar verhouding vooral verbonden met de intensieve tuinbouwteelten, terwijl de grootschalige akkerbouw minder arbeidskrachten vereist. De verwerkingsfase van de veehouderij vraagt eveneens veel arbeidskrachten. Verder vindt een groot deel van de arbeidskrachten werk in de toelevering en in de productie van machines en installaties.

Dynamische centra

De in de loop der jaren uit niets opgebouwde koloniën die aanvankelijk een beperkte functie hadden voor enkele honderden gezinnen zijn uitgroeid tot levendige stadjes. Het inwonertal is als gevolg van de toegenomen werkgelegenheid in de dienstensector sterk gegroeid, zodat er eigen gemeenten zijn gevormd. Naast de diverse onderwijsvoorzieningen met duizenden leerlingen zijn er medische voorzieningen beschikbaar. Voorts heeft men uitgebreide voorzieningen voor de culturele ontwikkeling en voor de vrijetijdsbesteding. De coöperaties van de emigranten hebben in het ontwikkelingsproces een centrale rol gespeeld.

Op particuliere basis hebben emigrantenvrouwen zich ingezet voor de opvang van kinderen in crèches en voor de buitenschoolse opvang. Zij stimuleren ook een passende opvang voor de gehandicapten in hun omgeving. De emigranten in de vervolgvestigingen in het zuiden en midden van Brazilië maken veelal gebruik van de plaatselijke voorzieningen. Soms moeten zij daarvoor grote afstanden overbruggen.

Ontwikkelsimpulsen

Naast de directe bijdrage aan de inkomensvorming en de werkgelegenheid, hebben de groepsvestigingen een grote uitstraling op de ontwikkeling van de landbouw in hun omgeving. Door het contact op de werkvloer draagt men moderne landbouwmethoden over. De samenwerking in de coöperaties vormt een voorbeeld voor de ontwikkeling van moderne gezinsbedrijven. De technische voorlichting en adviezen komen ook ten goede aan bedrijven in de omgeving die ook kwaliteitsproducten op de markt willen brengen.

Centraal bij de ontwikkeling van gebieden staat echter de rol van de Nederlandse emigranten om de onvruchtbare campo-gronden voor de teelt van gewassen te gebruiken. Door hun inzet zijn deze eerder extensief gebruikte steppegebieden inmiddels tot bloei gekomen. De door deze emigranten ontwikkelde methode om de gewassen direct in de stoppels te zaaien, heeft de duurzaamheid van de akkerbouw in dergelijke gebieden veilig gesteld.

Nederlandse stapstenen

De welvarende groepsvestigingen van emigranten zijn van belang bij de verdere ontwikkeling van de relatie tussen Nederland en Brazilië. Tientallen jaren dragen de zuivelproducten, het zwartbonte vee en de sierteeltproducten al bij aan de naamsbekendheid van Nederland. De groepsvestigingen zijn in zekere zin de vooruitgeschoven posten waarvan Nederlandse studenten gebruikmaken om ervaring op te doen in een ver land met een echt multicultureel karakter. De omvangrijke agrarische handel naar Nederland als distributieland voor de Europese Unie - jaarlijks wordt voor ongeveer 3 miljard gulden uit-

gevoerd - staat er borg voor dat de contacten meer omvattend zullen worden. De ruime beschikbaarheid van agrarisch geschoolde en ervaren personen uit Nederland kan een rol vervullen bij het globaliseringproces van de agrarische productie en van de verwerkende industrie in Brazilië.

Onderhoud van de netwerken

Al met al overstijgt de waarde van de Nederlandse aanwezigheid in de Braziliaanse landbouw verre de betekenis van de bestaansmogelijkheden voor de betrekkelijk kleine groep Nederlandse migranten. Zij vormen namelijk de toegang tot 'Nederlandse' netwerken in een land dat over zeer grote potenties op landbouwgebied beschikt. Het mag als een algemeen Nederlands belang worden gezien om de betreffende netwerken verder te ontwikkelen. De mogelijkheid dat belangstellenden uit Nederland in de groepsvestigingen kunnen verblijven, is daarbij een essentiële voorwaarde.

1. Inleiding

1.1 Groepsvestiging

In Brazilië zijn in de vorige eeuw diverse projecten opgezet voor de vestiging van Nederlandse boeren en tuinders. De Braziliaanse Federale Regering en ook staatsregeringen van São-Paulo en van Paraná stelden daartoe gebieden beschikbaar waar de emigranten hun eigen bedrijven konden inrichten. Anders dan in de meeste andere emigratielanden werd de geconcentreerde vestiging in groepen niet verboden, maar zelfs gestimuleerd. Op deze wijze konden de emigranten in vrijwel lege gebieden gemakkelijker de benodigde gemeenschapsvoorzieningen opbouwen.

Als gevolg van dit beleid treft men daardoor verspreid over het land verschillende groepsvestigingen van Nederlandse emigranten en hun nakomelingen aan. De groepsvestigingen zijn in te delen naar de wijze van ontstaan als projecten en vrije vestigingen en naar de religie van de emigranten. In de projectvestigingen te Carambeí, Castrolanda en Arapoti in de Staat Paraná belijdt het merendeel van de emigranten het Protestants - Christelijk geloof. Zij hebben gezamenlijke voorzieningen opgebouwd. Naar de namen van hun coöperaties worden zij aangeduid als de ABC-koloniën.

Daarnaast zijn er twee Holambra's (I en II) als project ontstaan in de Staat São-Paulo. Het overgrote deel van deze emigranten is Rooms-katholiek. De naam Holambra is een samentrekking van de landen die bij de vestiging van de emigranten een rol speelden: Hol(land)-Am(erika)-Bra(zilië).

Op eveneens religieuze grondslag is er een kleine groepsvestiging van Nederlandse emigranten, Brasolândia genaamd te Unaí. Deze emigranten behoren tot Gereformeerde Kerk, vrijgemaakt artikel 31. Zij hebben evenals de genoemde groepen eigen gemeenschapsvoorzieningen ingericht.

De groepsgewijze vestiging van Nederlandse boeren en tuinders dateert van het begin van de twintigste eeuw. De eerste groep Nederlanders begon hun landbouwbedrijf in Paraná op gronden die werden uitgegeven door een spoorwegmaatschappij. In 1911 werd in de omgeving het dorpje Carambeí gesticht. Hierin hebben zich in de loop der jaren verschillende Nederlandse emigrantengezinnen gevestigd.

Kort na de Tweede Wereldoorlog leidde de samenwerking van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond met de Federale Regering van Brazilië en de regering van de Staat São-Paulo tot het ontstaan (1948) van de modelvestiging Holambra nabij Campinas.

Dankzij de faciliteiten van het gesloten emigratieverdrag kwamen kort nadien de nieuwe vestigingen Castrolanda (1951) en Arapoti (1960) tot stand. Deze plaatsen liggen in de nabijheid van Carambeí. Naast de emigrantenkinderen uit Carambeí en Castrolanda vestigden zich in Arapoti ook emigranten die rechtstreeks uit Nederland kwamen.

Vanuit Holambra werd met de steun van de regeringsinstanties van São-Paulo een soortgelijk vervolgproject opgezet (1960) dat de naam Holambra II kreeg. Ook hier vestigden zich kinderen van Nederlandse emigranten en Katholieke boeren en tuinders die rechtstreeks uit Nederland kwamen. Verder sloot zich een tiental gezinnen van Zwitserse origine hierbij aan. De start van de Nederlandse gemeenschap te Unaí begon in 1985.

De genoemde projectvestigingen hadden eigenlijk al een verre voorganger. In de tweede helft van de negentiende eeuw waren Nederlanders in de gelegenheid gesteld om een kolonie in te richten in de staat Espírito Santo. Op 500 km ten noorden van Rio de Janeiro stichtten zij de gemeenschap Holanda. Ronselaars hadden hiervoor een groep Zeeuws-Vlamingen geworven die hun bedrijf moesten opbouwen in een binnenlands gelegen bergachtig gebied dat was begroeid met oerwoud en waarin geen infrastructuur was. Door zeer ongunstige omstandigheden was de betreffende groep slechts in staat om zich op de zelfvoorzieningslandbouw toe te leggen en kende geen verdere expansie.

Vervolgvestigingen

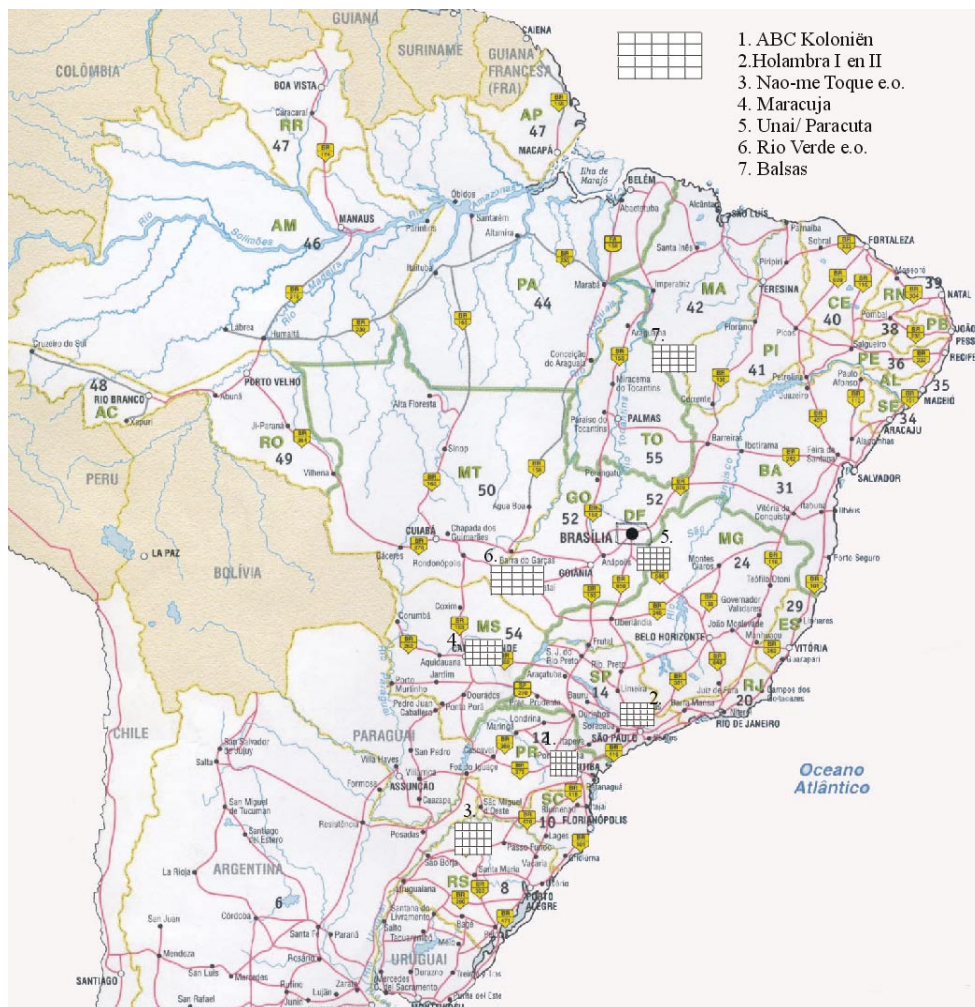
De toegenomen mobiliteit van de emigranten en van hun kinderen leidde er in de loop der jaren toe dat vanuit de projectvestigingen in de steeds wijdere omgeving clusters van bedrijven zijn gevormd die een verbinding behielden met de oorspronkelijke moedervestigingen. Bij het verkennen van de vestigingsplaatsen hebben soms reeds lang in Brazilië woonachtige Nederlandse priesters een rol gespeeld. Dit was ook het geval toen kort na de start van het Holambra-project groepen emigranten zich in Zuid-Brazilië vestigden. De grootste groep vestigde zich in 1951 en volgende jaren te Nãome-Toque. Een klein aantal ging in 1953 naar Tronco nabij Carambeí. Ook in 1959 vertrokken nog emigranten uit Holambra naar Tijuiquinhas (Santa Catarina). Van beide groepen zijn nog slechts enkele families ter plaatse woonachtig.

De expansiedrang van de emigranten en de ontsluiting van de landbouwgebieden in Centraal-Brazilië hebben eveneens geleid tot een aantal nieuwe groepsvestigingen. Vanuit hun oorspronkelijke woonplaats te Nãome-Toque (Rio Grande do Sul) heeft een aantal emigrantenkinderen in hun omgeving nieuwe landbouwbedrijven opgezet. Enkelingen hebben zich vervolgens gevestigd in de omgeving van Maracaju (Mato Grosso do Sul) of zijn verder noordwaarts getrokken. Nakomelingen van emigranten uit genoemde groepsvestigingen en ook emigrantengezinnen uit Nederland hebben zich bij deze vestigingsinitiatieven aangesloten. Daardoor zijn er groepen van landbouwbedrijven te Rio Verde (Goiás), Paracatu (Minas Gerais) en Balsas (Maranhão). Daarnaast hebben zich kinderen van emigranten in diverse andere staten in Centraal en Noord-Brazilië gevestigd.

De groepen in genoemde plaatsen zijn minder strak georganiseerd dan die in de projectvestigingen. Deze emigranten kwamen namelijk uit verschillende gebieden, zij hadden niet allen hetzelfde geloof en zij vestigden zich op eigen gelegenheid veelal onafhankelijk van elkaar. Veelal waren zij vertrouwd met de omstandigheden door hun ervaring in de Braziliaanse omgeving. Van enige binding aan gemeenschapsvoorzieningen zoals gebruikelijk in de projectvestigingen is dan ook geen sprake. Men maakt zo nodig gebruik van de plaatselijke voorzieningen. De verschillende vestigingen zijn aangegeven op bijgaande kaart (kaart 1.1).

Kaart 1.1

Staatkundige indeling van Brazilië: Vestigingsgebieden van Nederlandse emigranten

DEELSTATEN

Acre	AC	Minas Gerais	MG	Santa Catarina	SC
Alagoas	AL	Pará	PA	São Paulo	SP
Amapá	AP	Paraíba	PB	Sergipe	SE
Bahia	BA	Paraná	PR	Tocantins	To
Ceará	CE	Pernambuco	PB		
Distrito Federal	DF	Piauí	PI		
Espírito Santo	ES	Rio de Janeiro	RJ		
Goiás	GO	Rio Grande do Norte	RN		
Maranhão	MA	Rio Grande do Sul	RS		
Mato Grosso	MT	Rondônia	RO		
Mato Grosso do Sul	MS	Roraima	RR		

Bron: GUIA 4 RODAS

Het emigratieverdrag

Zoals reeds aangegeven heeft de vestiging van vrijwel alle Nederlandse boeren en tuinders in Brazilië vanaf 1950 plaatsgevonden in het kader van de overeenkomst waarin de emigratie en kolonisatie waren geregeld. Beide landen hadden een groot aantal aspecten van de agrarische emigratie, zoals de werving, het vervoer en de vestigingsplaatsen geregeld. Het ging hierbij voornamelijk om de zogenaamde geleide emigratie volgens nauwkeurig vastgestelde plannen voor de kolonisatie. Deze omvatte ook wetenschappelijke en technische samenwerking. Naast de geleide immigratie werd ook de spontane immigratie op initiatief van immigranten hetzij alleen, hetzij in gezinnen of in groepen van gezinnen erkend.

Men onderscheidde in de overeenkomst 4 klassen van immigranten:

- a. de klasse van de gezinnen van landbouwers die zich als kleine boeren willen vestigen;
- b. de klasse van de gezinnen die op bestaande agrarische bedrijven komen;
- c. de klasse van onder meer de leraren, technici en vakarbeiders;
- d. de klasse met groepen en ondernemingen op industrieel- en landbouwgebied.

De belangrijkste bepalingen van het verdrag betroffen de uitvoermogelijkheden van stamboekvee van het 'Hollandse' ras en de uitvoer van landbouwmachines. Voor de klasse van de zelfstandige boeren (a) kon zelfs worden voorgeschreven dat zij een minimumaantal stuks vee moesten meebrengen. Deze faciliteiten waren van belang omdat Nederlandse emigranten - vanwege de toenmalige deviezenschaarste - geen kapitaal mochten uitvoeren.

Voor het toen gebruikelijke zeevervoer kregen de immigranten dan ook een krediet van de Braziliaanse regering waarvan de helft na de vestiging moest worden terugbetaald. De Braziliaanse regering garandeerde degenen die zich als kleine boer-grondeigenaar vestigden de financiering van hun bedrijf en de kosten van hun levensonderhoud gedurende het eerste jaar. Er werd voorzien in technische bijstand en bij vestiging in een kolonie voorzag de Federale Regering in de medische verzorging.

In de loop der jaren werden de bepalingen van de overeenkomst vooral van belang voor de toelating voor de emigranten. De deviezenuitvoer uit Nederland was door de Marshall-hulp geleidelijk versoepeld en ook de financiële steun aan de emigranten kreeg daardoor minder betekenis. Voor emigranten die naar een van de groepsvestigingen gingen, was echter een zogenaamde kolonieverklaring voldoende voor een permanent verblijf. In een dergelijke verklaring gaf het bestuur van de coöperatie aan dat de betreffende immigrant zich in hun gemeenschap als boer of tuinder ging vestigen. Voor hen golden dus niet de voor anderen gebruikelijke financiële voorwaarden. Een agrarisch ondernemer dient (Anno 2000) bij emigratie over minimaal USD 200.000 te beschikken.

De regeling met de kolonieverklaring heeft tot voor kort onverminderd gegolden. Weliswaar had de Nederlandse regering in het kader van de beperking van de overheidstaken in 1992 de emigratieverdragen waaronder dat met Brazilië opgezegd, maar op aandringen van de Braziliaanse instanties heeft de Regering nadien onder druk van de Tweede Kamer het regeringsbesluit herroepen. Het verdrag met Brazilië bleef in stand. De Nederlandse Regering stelde zich hierbij op het standpunt dat wanneer een land de immigratie van Nederlanders op prijs stelt, dat land zelf dat moet trachten te bevorderen. Eind 1998 echter heeft de Braziliaanse regering aan de Nederlandse Ambassade te Brasilia meegedeeld dat het verdrag tussen de beide landen per 22 december 1999 zal worden

beëindigd. De omstandigheden waaronder het verdrag was aangegaan waren aanzienlijk gewijzigd zodat een dergelijk verdrag niet meer passend zou zijn.

1.2 Doel en opzet van het onderzoek

Gegevens voor een profielschets

In de Nederlandse groepsvestigingen en ook in de agrarische sector in Nederland kent men een grote waarde toe aan het in stand houden van de emigratie van boeren en tuinders naar Brazilië. De Nederlandse Ambassadeur in Brasilia verkende daarom de mogelijkheden om tot een gewijzigde regeling voor deze emigratie te komen. In dit verband gaf men van Braziliaanse zijde aan dat er behoefte was aan een profielschets waarin de functie van de emigranten en hun nakomelingen in de Braziliaanse samenleving naar voren kwam. Een dergelijke beschrijving zou de weg kunnen effenen voor een mogelijk gewijzigde regeling. De verwachting daarbij was dat kon worden aangetoond dat de Nederlandse emigranten een rol spelen bij de verdere ontwikkeling van de landbouw en van de agribusiness en bij de uitwisseling van informatie tussen Nederlandse en Braziliaanse producenten.

Voor het opstellen van de gevraagde profielschets zijn de meest recente gegevens van de bedrijven van de emigranten en hun nakomelingen verwerkt. Deze gegevens hebben betrekking op de economische activiteiten, op het sociale netwerk, op de betekenis voor de omgeving en op het belang van de immigratie en van de contacten met Nederland. Contactpersonen in de groepsvestigingen hebben de gegevens hierover bijeengebracht. Het spreekt voor zich dat de inventarisatie is uitgevoerd voor de vestigingen waarvoor de gebruikelijke immigratieregeling gold. In het ontwikkelingsbeeld door de jaren heen hebben deze 'koloniën' echter ook gediend als stapstenen van waaruit vervolgvestigingen konden ontstaan. Om een zo volledig mogelijk beeld te geven dienden niet alleen de oorspronkelijke koloniën, maar ook deze vervolgvestigingen van Nederlandse emigranten te worden meegenomen. Uit een dergelijk beeld kan ook een verschil in maatschappelijke integratie tussen de vestigingen naar voren komen. De inventarisatie in de vervolgvestigingen was mogelijk dankzij ter plaatse bekende personen die de gevraagde gegevens verzamelden en herleidden op basis van het beeld dat zij hebben van de individuele bedrijven.

Verwerven van gegevens

Het beeld van de verschillende groepsvestigingen en van clusters van bedrijven is opgebouwd aan de hand van de karakteristieken voor de belangrijkste sectoren: de akkerbouw, de rundveehouderij, de intensieve veehouderij, de fruitteelt en de bloemen- en plantenteelt. Voor de genoemde sectoren zijn onderscheiden: de productiefase op de land- en tuinbouwbedrijven, de toelevering, de verwerking en de afzet. Over elk niveau in de productieketen zijn relevante cijfers van het laatste productiejaar bijeengebracht. Hierbij gaat het om het aantal bedrijven en om het productievolume. Daaruit is de behoefte aan productiemiddelen afgeleid en is een indruk gekregen van de behoefte aan arbeidskrachten. Voorzover beschikbaar, zijn gegevens over het aantal werkzame personen op de bedrijven, over de bedrijfsoppervlakte en over de waarde van de gebruikte grondstoffen gecombineerd. Bij de inkomensvorming is ook van belang of er binnen de groepsvestiging voorzieningen zijn om in de vraag naar de productiemiddelen te voorzien. Is er een mengvoerfabriek, zijn er

kassenbouwers of ploegenfabrikanten? Wie maken er van deze voorzieningen gebruik? Vervolgens is de bestemming van de productie aangegeven. Hoe en waar worden de producten verwerkt? Welke voorzieningen zijn er voor de verwerking en afzet op de bedrijven? Hoeveel personen zijn daarbij betrokken? Hebben deze voorzieningen ook een functie voor de omgeving? Hoe vindt de afzet van de verwerkte producten plaats. Welk deel van de producten heeft een binnenlandse bestemming en welk deel wordt geëxporteerd? De verkregen hoeveelheden zijn omgerekend in real, de Braziliaanse munteenheid. Uitgegaan is van de waarde die sinds begin 1999 geldt; 1 real is gelijk aan 1,20 gulden, ofwel USD 0,56. Naast een zo scherp mogelijk beeld van de huidige stand van zaken is eveneens een schets gegeven van de ontwikkelingen. Wat is de ontwikkelingslijn in de betreffende sector? Wat is er sinds 5 jaar geleden veranderd? Welke plannen zijn er in uitvoering en welke veranderingen worden er verwacht?

Sociale netwerk

Per groepsvestiging is informatie verkregen over het aantal gezinnen dat gerelateerd is aan immigranten uit Nederland en over het totaal aantal personen. Omdat de emigrantengezinnen veelal maar een deel van de plaatselijke gemeenschap vormen, is nagegaan om hoeveel personen het in totaal gaat. In aansluiting hierop zijn ook de voorzieningen van sociaal-culturele aard die van belang zijn voor zowel de immigranten als voor de autochtone bevolking in kaart gebracht. Daarbij gaat het om de kerk, om de onderwijsvoorzieningen en om voorzieningen voor de gezondheidszorg en voor de vrijetijdsbesteding.

Belang van contact met Nederland en immigratie

Hiertoe is geïnformeerd naar het aantal Nederlandse emigranten, studenten en stageairs dat zich in de afgelopen 5 jaar in of nabij de groep heeft gevestigd en naar de sectoren of beroepen waarin zij werkzaam zijn. Welke andere vormen van contact met Nederland vindt men verder van belang voor de ontwikkeling van de lokale activiteiten?

Persoonlijk verkregen informatie

De verkregen gegevens zijn voorts aangevuld met informatie uit literatuur waaronder de verslagen van de coöperaties. Een belangrijke rol speelden ook de ervaringen en indrukken die zijn verkregen bij het bezoek aan verschillende groepsvestigingen in 1963, in 1975, en in 1997. Naar aanleiding hiervan zijn enkele LEI-publicaties (mededeling no. 138 en 178) uitgebracht. Voorts is gebruikgemaakt van gegevens die werden verkregen voor een onlangs (1998) verschenen jubileumboek over Holambra I. Tijdens een bezoek in de periode van 30 april tot 20 mei 2000 zijn aanvullende gesprekken gevoerd met personen op Holambra I en II, te Carambeí, Castrolanda, Arapoti, Não-me-Toque en in Maracaju. Gebruik is gemaakt van ervaringen en inzichten van de bestuursleden van coöperaties. Op basis hiervan zijn ook gegevens verkregen die het beeld voor de profielschets completeerden. De namen van de berichtgevers zijn vermeld bij de beschrijving van de groepsvestigingen. Naar aanleiding van deze contacten is ook de behoefte gerezen om aan te geven welke betekenis de groepsvestigingen hebben voor de Nederlandse samenleving. Hiertoe zijn onder meer gegevens over de agrarische handel tussen Nederland en Brazilië verwerkt.

1.3 Opzet van de publicatie

Ter wille van de beleidsbehoefte is een samenvattende profielschets gemaakt met de kerngegevens over de economische en sociale activiteiten van de Nederlandse emigranten en hun nakomelingen. Deze samenvatting is door Therezinha Hulshof-van der Geest vertaald in het Portugees. Op 15 mei 2000 zijn deze samenvattingen toegezonden aan Zijne Excellentie F.B.A.M. van Haren, de Nederlandse ambassadeur te Brasilia.

In deze publicatie is de tekst van de profielschets opgenomen in de hoofdstukken 2, 3, en 4. In hoofdstuk 5 wordt de betekenis van de groepsvestigingen voor Nederland belicht. Vervolgens zijn gedetailleerde beschrijvingen van de groepsvestigingen opgenomen. Daarbij is gewerkt met de indeling van de projectvestigingen en van de overige groepsvestigingen zoals ook in de profielschets is gebruikt.

2. Economische activiteiten

2.1 Inleiding

De groepsvestigingen van de Nederlandse emigranten omvatten in totaal 825 agrarische bedrijven. Deze bedrijven hebben een bedrijfshoofd dat van Nederlandse origine is. Daarnaast zijn enkele honderden bedrijven van Braziliaanse telers vooral vanwege het gebruik van de voorzieningen verbonden met de groepsvestigingen.

De economische betekenis van de agrarische activiteiten van de emigranten is bepaald aan de hand van de productiewaarde van de bedrijven. Omdat de hoeveelheden en de waarde van de producten van jaar tot jaar sterk verschillen, is uitgegaan van 1999. Zo nodig is deze uitkomst gezien in samenhang met de resultaten van voorafgaande jaren. Bij het weergeven van de hoeveelheden per groep is uitgegaan van de vestigingsplaats van de bedrijven. De woonplaats van het bedrijfshoofd en de verbindingen die men heeft met de groep zijn daarbij eveneens in beschouwing genomen.

Voorzover verwerking en verhandeling van de producten plaatsvinden vanuit de groepsvestigingen zullen de gegevens hiervan eveneens van het laatste jaar worden vermeld. De informatie over de bedrijven in de groepsvestigingen is gegroepeerd naar enkele belangrijke clusters. Onderscheiden zijn de projectvestigingen in Paraná (ABC genaamd), die in São-Paulo (Holambra I en II) en de groepen in de overige staten.

2.2 Productiesamenstelling

De productie van de bedrijven van de emigranten en hun nakomelingen omvat zowel veehouderij, akkerbouw als tuinbouw. De samenstelling van de productie verschilt per groepsvestiging. Men is bij de keuze van de activiteiten afhankelijk van het klimaat en van de ligging ten opzichte van de bevolkingscentra. Daarmee komt ook de geschiktheid van grond voor diverse soorten producten tot uiting. Sommige delen van de vestigingsgebieden zijn uitsluitend geschikt voor de beweiding. Andere delen zijn ingeplant met bos of zijn bos gebleven.

Akkerbouwgewassen

De totaal bewerkte oppervlakte cultuurgrond bedroeg in 1999 ruim 300.000 ha (zie tabel 2.1). Hierop verbouwt men voornamelijk sojabonen, maïs, bruine bonen en katoen. Op een belangrijk deel van de oppervlakte teelt men na het hoofdgewas, in de droge periode met behulp van kunstmatige beregening, een tweede gewas. Men teelt dan voornamelijk bruine bonen, tarwe en maïs. De opbrengsten liggen dankzij de goede teeltbewerkingen en de watervoorziening in droge perioden belangrijk boven die van de bedrijven in de omgeving. Daardoor is men in staat om ook bij langdurige droogteperioden de bestaanszekerheid van boeren met kleine oppervlakten veilig te stellen.

Tabel 2.1 Activiteiten van agrarische bedrijven in 1999

	Eenheid	ABC	Holambra's	Overige	Totaal
Totale oppervlakte	1.000 ha	163	35	157	355
waarvan:					
- akkerbouwgewassen	1.000 ha	150	18	135	303
- fruitteelt	1.000 ha		6		6
- bloemen en planten	1.000 ha		1		1
Melkkoeien	1.000 stuks	31	0,5	0,5	32
Fokzeugen	1.000 stuks	24	6	1	31
Slachtpluimvee	mln. stuks	3,5	1,7		5,2
Leghennen	mln. stuks		0,4		0,4
Kalkoenen	mln. stuks	0,22			0,22

Voor de opslag en de bewerking van genoemde zaden heeft men voorzieningen waarvan ook andere telers in de omgeving gebruik kunnen maken. Een deel van maïsproductie is bestemd voor gebruik als hybride zaad. Mede door de teelt van voedergranen en groenvoergewassen is de akkerbouw nauw verbonden met de veehouderij. Een belangrijk deel van de maïsproductie wordt aangewend in de veevoerproductie. De totale productiewaarde van de akkerbouw bedraagt ongeveer 340 miljoen reais (zie tabel 2.2).

Diverse soorten veehouderij

Dankzij de ervaring van veel emigranten met de rundveehouderij was aanvankelijk een aanzienlijk deel van de emigrantenbedrijven gespecialiseerd op de melkveehouderij. Men speelde daarbij in op de groeiende vraag naar zuivelproducten. Klimatologische omstandigheden hebben evenwel geleid tot een geleidelijke vermindering van het melkvee in gebieden met de hoge temperaturen.

Inmiddels is de melkveehouderij vrijwel geheel beperkt tot de ABC-vestigingen (Carambeí, Castrolanda en Arapoti). Deze koloniën hebben zich ontwikkeld tot centra van melkveehouderij. Op de bedrijven van deze groepsvestigingen houdt men 31.000 melkkoeien. De productie van deze dieren wordt verwerkt in een moderne zuivelfabriek. De fabriek verwerkt ook melk van bedrijven uit de wijdere omgeving. De melkveesector heeft voorts een belangrijke functie door de verkoop van fokdieren aan bedrijven in de omgeving. De hoge gemiddelde melkproductie per dier (5.900 kg) en de registratie van de herkomst maken de fokproducten aantrekkelijk voor veehouders in de wijde omgeving. Jaarlijks worden 2.000 - 4.000 fokrunderen verkocht.

In samenhang met de plantaardige productie waarin de granen een belangrijke plaats innemen, is op een groot aantal bedrijven de intensieve veehouderij tot ontwikkeling gekomen. Door het houden van pluimvee en van varkens wordt van de graanproductie een belangrijke meerwaarde verkregen. Bovendien verkrijgt men op de kleinere intensieve bedrijven een waardevolle mest die de vruchtbaarheid van de bodem verbetert.

Men houdt voornamelijk vleeskuikens, maar ook kalkoenen. De productie van slachtpluimvee vindt plaats op gespecialiseerde bedrijven. De planning van de mestronden op deze bedrijven is nauw verbonden met aan de ene kant de broederij van kuikens en de

levering van de broedeieren en aan de andere kant de slachterijen. De fabricage en de levering van mengvoer zijn in deze samenwerking opgenomen. De pluimveesector heeft een productiewaarde van ongeveer 110 miljoen reals.

De varkenshouderij omvat een fokzeugenstapel van 30.000 stuks en het mesten van de daaruit gefokte biggen. Bij de varkenshouderij gaat het evenals bij de pluimveevleesproductie om grootschalige eenheden met een hoge kwaliteit fok- en mestvarkens. Tussen de activiteiten van de bedrijven, de voederproductie en de slachterijen bestaan eveneens nauwe verbindingen. Daarbij speelt men in op de kwaliteitseisen van de afnemers. De varkenshouderij heeft een productiewaarde van ongeveer 60 miljoen reals. Het slachten van het pluimvee en de varkens leidt tot een belangrijke waardevermeerdering. Bovendien heeft men daardoor een betere toegang tot de markt.

Siergewassen

De productie van siergewassen heeft vanuit de Holambra's een hoge vlucht genomen. De aanvankelijke teelt van voornamelijk gladiolen heeft plaats gemaakt voor grote aanplantingen van rozen en andere vaste planten op veel bedrijven. Dankzij de vakkennis uit Nederland heeft zich naast deze snijbloementeel een belangrijke productie van potplanten ontwikkeld. De teelt van diverse soorten bloembollen is evenwel gebleven. Uit kwaliteitsoverwegingen heeft de teelt van de siergewassen zich vanuit het oorspronkelijke vestigingsgebied van de gemeente Holambra uitgebreid over gebieden in de wijde omgeving. Ook op Holambra II heeft men een belangrijke bloemenproductie. De kennis van de sierteelt wordt ook overgedragen aan medewerkers die op hun veelal kleine gezinsbedrijven eveneens bloemen en planten zijn gaan telen.

De sierteeltproductie heeft een oppervlakte van ongeveer 1.000 ha met bloemen en planten. Hiervan wordt ongeveer een vijfde deel geteeld in kassen die zijn voorzien van een klimaatregeling.

De bedrijven in de sierteeltsector hebben zich sterk ingespannen om de teelt te verbeteren en om hun assortiment voortdurend te vernieuwen. Men geeft demonstraties om de nieuwste ontwikkelingen op te teeltgebied over te brengen aan de telers en aan de bloemisten. Jaarlijks is er een tentoonstelling waarbij de consumenten vertrouwd raken met de sierteeltproducten.

De totale waarde van de bloemen- en plantensector bedroeg in 1999 ongeveer 90 miljoen reals. De activiteiten in de sierteeltsector omvatten ook een omvangrijke productie van stekken waaruit de bloemen en de potplanten worden ontwikkeld. Stekken en bloembollen worden geëxporteerd naar Nederland.

Fruit

De fruitproductie omvat voornamelijk citrusfruit, mango's en een groeiende oppervlakte steenvruchten, bananen en goiaba's. De citrustelers ondervonden evenals hun collega-fruitlekters de langdurige malaise op wereldmarkt. Noodgedwongen moest een groot deel van de boomgaarden worden gerooid en het eerder in gebruik zijnde verpakkingstation, dat was gericht op het afleveren van kwaliteitsfruit, kon niet in stand blijven. Veel citrustelers met kleine eenheden weken uit naar de bloemen- en plantenteelt.

Vanwege de minder gunstige klimatologische omstandigheden is een deel van de eerdere appeltelers overgegaan op de productie van steenvruchten en beter passende

vruchten. De eerder sterk ontwikkelde teelt van appels is daardoor vrijwel geheel verdronken. De totale fruitsector heeft een productiewaarde van ruim 13 miljoen reais.

Tabel 2.2 Waarde van de verkopen door agrarische bedrijven in 1999 (miljoen reais)

Sectoren	ABC	Holambra's	Overige	Totaal
Akkerbouw	173	34	133	340
Rundveehouderij	65	1	7	73
Varkenshouderij	46	14	1	61
Pluimveehouderij	71	37		108
Fruitteelt		13		13
Bloemen en planten		90		90
Totaal	355	189	141	685

2.3 Toelevering, verwerking en afzet

De productie op de land- en tuinbouwbedrijven vereist een omvangrijke toelevering van grondstoffen als kunstmest, motorbrandstoffen, gewasbeschermingsmiddelen en van voedermiddelen voorzover de eigen productie hierin niet voorziet. De aankoop en distributie van deze bedrijfsbenodigdheden vinden plaats door coöperatieve organisaties. Deze hebben een functie die veelal verder reikt dan de bedrijven van de emigranten.

In 1999 werd door de bedrijven voor de akkerbouwgewassen ter waarde van circa 160 miljoen reais aan kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen gebruikt. De coöperatieve mengvoerfabrieken leverden voor circa 150 miljoen reais voedermiddelen aan hun leden en andere afnemers. De grondstoffen voor deze voermiddelen worden voor een deel van de aangesloten leden ingekocht.

Het opslaan en bewerken van de granen en van andere zaden zoals sojabonen en katoen vormt eveneens een belangrijke functie van de coöperatieve organisaties.

Tabel 2.3 Waarde van leveringen en productbewerkingen ten behoeve van de agrarische bedrijven in 1999 (mln. reais)

	ABC	Holambra's	Overige	Totaal
Levering van:				
- kunstmest, gewas-				
beschermingsmid. en dergelijke	58	33	66	157
- voedermiddelen	114	34		148
Bewerking van:				
- zuivel producten	140			140
- overige veehouderijproducten	64	12		76

Door het bewerken van de producten, zoals het slachten van het pluimvee en de varkens in de plaatselijke slachterijen wordt een waarde van ongeveer 76 miljoen reais toegevoegd. De verwerking van de melk tot zuivelproducten draagt 140 miljoen reais bij tot de verkoopwaarde.

De afzet van bloemen en planten heeft door het inrichten van een elektronische veiling een belangrijke verbetering ondergaan. Als gevolg van deze afzetwijze zijn de handelsactiviteiten bij genoemde producten zeer sterk gegroeid. Holambra is daardoor marktleider in de bloemen- en plantensector.

Overige diensten

Als gevolg van de centrale functie van de coöperaties bij de verwerking en afzet van de producten zijn er nauwe verbindingen met de technische voorlichting en met het praktijkonderzoek ten behoeve van de bedrijven. Met name in de ABC-vestigingen in Paraná is er een directe verbinding tussen het onderwijs, het onderzoek en de voorlichting. Men geeft er demonstraties die door enkele duizenden ondernemers worden bezocht. Hierbij zijn meer dan 100 medewerkers van uiteenlopende niveaus betrokken. In andere vestigingen heeft de coöperatieve dienstverlening een beperkte rol en worden de diensten geleverd door particulieren.

In samenhang met de productie worden ook moderne machines en bedrijfsuitrustingen ontwikkeld. Vanuit de groepsvestigingen wordt een groot aantal mechanisatiebedrijven in de omgeving van de benodigde machines voorzien. De machine-industrie in Nãome-Toque heeft een jaarproductie met een waarde van ruim 40 miljoen reais. De betreffende bedrijven bieden inmiddels werkgelegenheid aan ruim 600 personen (zie tabel 3.1). Ook de bouw van kassen en installaties is met de uitbreiding van de sierteeltproductie sterk toegenomen. In deze sector werken ongeveer 400 personen.

Toerisme op Holambra

Het uitzonderlijke karakter van de groepsvestiging Holambra I ondervindt vooral in de stedelijke omgeving een grote belangstelling. Enkele jaren geleden heeft de Staat São-Paulo aan de gemeente Holambra de status van toeristische stad toegekend. De gemeente stimuleert het instandhouden van de typische elementen van de Nederlandse woon- en leefstijl. In samenhang met de bloemen- en plantenteelt is een jaarlijkse bloemententoonstelling tot ontwikkeling gekomen die ruim 200.000 bezoekers trekt. Een aantal bedrijven heeft zich geheel op de dienstverlening aan toeristen toegelegd. Ook in de andere groepsvestigingen neemt de dienstverlening aan toeristen toe.

Afzet van de producten

De productie van de groepsvestigingen is overwegend afgestemd op de binnenlandse markt. Zaaigranen en zaden worden onder meer geleverd aan gespecialiseerde zaaizaadvermeerderders en plaatselijke handelshuizen. Van de geteelde sojabonen wordt ongeveer 40% geëxporteerd.

De veehouderijproducten worden eveneens verkocht aan gespecialiseerde bedrijven. Een klein deel van het pluimveevlees wordt geëxporteerd.

De bloemen en planten worden voornamelijk via de veiling verkocht aan groothandelaren die op hun beurt weer de bloemisten voorzien. De uitvoer van bloemen is nog van

geringe betekenis. Brazilië voert bloemen in. Daarentegen worden er wel veel uitgangsmaterialen voor de bloementeel uitgevoerd. Men levert bloembollen en plantenstekken aan Nederlandse afnemers. Omgekeerd worden er voor de bloemenproductie ook bollen uit Nederland aangewend. Van de machineproductie wordt circa 10% uitgevoerd.

3. Sociale netwerk

3.1 Aantal personen in sociale netwerk

Bij de vorming van de verschillende emigrantengemeenschappen heeft de godsdienst een belangrijke rol gespeeld. De emigranten sloten zich aan bij de groepering die door de eigen landbouworganisatie werd opgezet. Protestants-Christelijke emigranten sloten zich veelal aan bij de ABC-vestigingen in Paraná. De Katholieke boeren en tuinders gingen voornamelijk naar de Holambra's. Deze verschillen uit in het organiseren van kerkelijke diensten voor de eigen gemeenschap.

In de groepsvestigingen en in de clusters van landbouwbedrijven wonen ongeveer 825 gezinnen met een gezinshoofd dat van Nederlandse origine is. In totaal betreft het ongeveer 4.000 personen. Het merendeel van deze personen woont in dorpjes die in de loop van de jaren zijn ontstaan. Vanwege de afstand van het bedrijf tot de scholen woont men niet altijd op het bedrijf, maar pendelt men vanuit de naburige dorpen en steden naar het bedrijf. Een aantal ouderen woont in een van de bejaardencentra.

In de centra van de groepsvestigingen wonen inmiddels aanmerkelijk meer personen die zich om economische en sociale redenen ter plaatse hebben gevestigd. Met name de activiteiten van de coöperatieve organisaties, van de dienstverleningsbedrijven en van de onderwijsinstellingen hebben een stimulerende invloed gehad op het vestigingspatroon. Deze instellingen hebben behoefte aan gekwalificeerde medewerkers. In totaal omvatten de kernen ongeveer 50.000 inwoners.

3.2 Werkgelegenheid

De productie op de land- en tuinbouwbedrijven biedt bestaansmogelijkheden voor ongeveer 14.000 vaste arbeidskrachten. Deze personen en hun gezinnen wonen veelal in de directe nabijheid van de bedrijven waarop zij werkzaam zijn. Vaak hebben de emigranten voor de huisvesting gezorgd. Bij de oogst van de gewassen wordt voorts een beroep gedaan op een groot aantal losse arbeidskrachten. Deze worden vanuit de omgeving aangevoerd.

De behoefte aan onder meer losse arbeidskrachten is door de mechanisatie van de werkzaamheden en door het gebruik van de gewasbeschermingsmiddelen bij de teelt van de akkerbouwgewassen sterk verminderd. Daarentegen vereisen de toelevering en de verwerking van de producten naar verhouding meer arbeid. De welvaartsgevoelige producten zoals de varkens- en pluimveehouderij vereisen zowel op de bedrijven als bij de verwerking veel arbeid. Dit is ook het geval bij de teelt van vruchten, van bloemen en van planten.

Tabel 3.1 Aantal arbeidskrachten verbonden met de activiteiten in de groepsvestigingen in 1999

Sectoren	ABC	Holambra's	Overige	Totaal
Akkerbouw	2.100	200	1.300	3.600
Rundveehouderij	1.300	50	50	1.400
Overige veehouderij	700	300		1.000
Fruitteelt		3.300		3.300
Bloemen en planten		4.500		4.500
Totaal agr.sectoren	4.100	8.350	1.350	13.800
Verwerking en handel van producten	4.200	500		4.700
Machines/installaties		400	600	1.000

3.3 Onderwijsvoorzieningen

De samenwerking tussen de coöperaties en de bestuurlijke organen heeft geleid tot voorzieningen die van grote belang zijn voor de woon- en leefomstandigheden van de bevolking. In de plaatselijke gemeenschappen zijn daardoor uiteenlopende onderwijsvoorzieningen beschikbaar gekomen. Ongeveer een vijfde van de leerlingen bezoekt een school waarop de Nederlandse cultuur en taal een belangrijke plaats innemen.

Op deze particuliere scholen worden de leerlingen ook beter toegerust voor de toegang tot het universitair onderwijs. Nabij de scholen zijn ook crèches voor Braziliaanse kinderen gebouwd waardoor de ouders meer gelegenheid hebben om de inkomensvoorziening voor hun gezin veilig te stellen.

Voor de vorming is ook het vakonderwijs voor jongens en meisjes van belang. Men kent daartoe ook de huishoudschool en de landbouwscholen waarvan er één van middelbaar niveau.

Binnen de gemeenschappen is vanaf het begin een grote waarde toegekend aan het ontwikkelen van de eigen culturele identiteit. Men deed dit door het uitgeven van eigen bladen en het beleggen van bijeenkomsten waarop aandacht werd gegeven aan zang, muziek en toneel. Men heeft veelal ook een eigen bibliotheek. Voor de jeugd zijn er specifieke culturele groepen.

3.4 Plaatselijke gezondheidszorg

De afgelegen ligging van de vestigingen maakte het noodzakelijk een eigen gezondheidsvoorziening op te bouwen. De coöperaties en de gemeenschapscommissies namen daarvoor het initiatief. Door de steun van de gemeenten zijn de poliklinische diensten verder uitgebreid en heeft de gehele bevolking toegang gekregen tot de verschillende soorten medische zorg. Sommigen geven om kwaliteitsredenen de voorkeur aan de particuliere gezondheidszorg. Daartoe dient men over een aanvullende verzekering te beschikken.

3.5 Vrijetijdsaccommodaties

De onderlinge contacten en die met verschillende categorieën medebewoners zijn sterk gestimuleerd door de uitgebreide voorzieningen voor de sport en voor de vrije tijdsbesteding. Veelal heeft men in de vestigingen de beschikking over een sporthal, over zwemgelegenheid, en over diverse soorten sportvelden. Deze voorzieningen worden veelal beheerd door commissies van gebruikers. De jaarlijkse zeskampen met deelnemers uit drie ABC-koloniën, uit de twee Holambra's en uit Nãome-Toque hebben sterk tot de verbroedering van Nederlanders in de verschillende vestigingsplaatsen bijgedragen. Op overeenkomstige wijze heeft men ook streekolympiaden voor ontmoetingen met sporters uit omliggende plaatsen. Verder belegt men ook grote publieksattracties zoals 'trekkertrek' en gemeenschapsfeesten.

4. Betekenis voor de omgeving

4.1 Centrale rol van de overheid

De ontwikkeling van de groepsvestigingen van Nederlandse boeren en tuinders is steeds nauw verbonden geweest met de activiteiten van de overheidsinstellingen. Dankzij de medewerking van de Federale Regering en van de Staatsregeringen zijn gebieden beschikbaar gekomen waarin de groepen zich hebben gevestigd. Belangrijk waren de stimulansen zoals de kredieten voor de aankoop van de grond en voor de inrichting van de bedrijven. Deze faciliteiten waren vaak verbonden aan de bepalingen van het verdrag dat in 1950 tot stand kwam. De gebruikelijke samenwerking in coöperaties heeft het contact met de overheidsinstellingen ook in daarop volgende jaren bevorderd.

De medewerking en de belangstelling van de overheid hebben de emigranten het gevoel gegeven dat zij een belangrijke functie vervullen in het ontwikkelingsproces. Hun vestigingen stonden model voor de vorming van een gemeenschap met moderne agrarische gezinsbedrijven. Deze voorbeelden met samenwerking op economisch en maatschappelijk terrein zijn door de omgeving met belangstelling gevolgd. Studenten van scholen en van universiteiten uit de omgeving doen al jaren ervaring op tijdens hun stage op een van de groepsvestigingen.

4.2 Vernieuwing van de productie

Op het vernieuwingsproces van de productie hebben de emigranten en hun nakomelingen een belangrijke invloed. Dit is onder meer gebleken bij de veranderingen in de productiesamenstelling die zich heeft gericht op de welvaartsgevoelige producten, zoals de varkens- en pluimveehouderij, de teelt van bloemen en planten en van diverse soorten fruit.

Bij de uitbreiding van akkerbouwproductie hebben de emigranten zich toegelegd op het in gebruik nemen van onvruchtbaar beschouwde campo-gronden. Zij introduceerden de directe inzaai zonder ploegen om de erosie te beperken en verhoogden de gewasopbrengsten door beregening.

Een belangrijk thema is de integratie van akkerbouw en veehouderij zonder de voordelen van een gespecialiseerde bedrijfsvoering op te geven. Men past in het grondgebruik wisselbouw toe. Voorts leveren akkerbouwers hoogwaardig ruwvoer aan (kleine) melkveebedrijven in de omgeving om de melkproductie in de winterperiode veilig te stellen.

Dankzij de technische diensten in de groepsvestigingen vinden nieuwe variëteiten en productiemethoden sneller hun weg bij de producenten. Binnen de eigen organisaties worden signalen van de markt doorgegeven aan de producenten.

Daarnaast zijn er ook bijeenkomsten voor de afnemers van onder meer bloemen en maakt men propaganda voor de kwaliteitsproducten. Men streeft er naar om zoveel mogelijk merkproducten af te leveren. Dankzij de afstemming van de productie en de toelevering op de mogelijkheden tot verwerking en afzet wordt beter rekening gehouden met de wensen van de markt.

4.3 Versterking van de economische structuur: de steppe zal bloeien

De geleidelijke uitbreiding van de productie heeft geleid tot een verbetering van de bestaanszekerheid voor veel arbeidskrachten die niet over vast werk beschikten. Door de opgedane ervaring slaagt een deel van de werknemers erin op hun eigen bedrijfjes soortgelijke producten te gaan telen en hun landbouwmethoden te verbeteren.

Gebieden die eerder bekend stonden vanwege de zeer beperkte bestaansmogelijkheden zoals de campo-gronden nabij Holambra II, zijn in een gunstiger ontwikkelingsfase gebracht, waarbij de risico's aanzienlijk zijn verminderd. Ook op kleine oppervlakten slaagt men erin om door een intensieve bewerking van de grond, door een combinatie van activiteiten op de individuele bedrijven en door onderlinge samenwerking een bestaansbasis op te bouwen. De introductie van nieuwe technieken en van moderne methoden bij de productie en de afzet leidt er toe dat de concurrentiepositie ook op buitenlandse markten wordt verbeterd.

4.4 Belang van de contacten met Nederland en van immigratie

De groepsvestigingen vormen een belangrijke schakel bij het uitwisselen van landbouwkundige kennis met de omgeving. Jaarlijks komt er een groot aantal stageairs van scholen uit de omgeving, die op bedrijven en bij de organisaties van de groepsvestigingen ervaringen opdoen. Het werken op de bloemenbedrijven heeft er voorts toe geleid dat sommige medewerkers eigen bloemenbedrijven hebben opgezet. Eerdere medewerkers bij de bloemenafzet begonnen een eigen handelsbedrijf bij het introduceren van het veilingsysteem. De uitwisseling van de ervaringen is gestimuleerd door het open karakter en door het gebruik van een inmiddels gemeenschappelijke taal.

Voor sommige vakgebieden kan men, bij uitstek, gebruikmaken van de kennis die in Nederland wordt ontwikkeld. Vooral op technologisch gebied bij de veehouderij en de sierteelt ligt er een voorsprong die kan worden benut. De oriëntatie van emigranten en hun nakomelingen op Nederland blijft daarom van groot belang. De belangstellenden kunnen deze kennisontwikkeling volgen en eigen maken. Door de verbetering van de verbindingen zijn de contactmogelijkheden met Nederland weliswaar vergroot, maar de opleidingen in Brazilië sluiten niet in voldoende mate aan om tijdens een verblijf in Nederland de gewenste resultaten te bereiken.

Goede ervaringen zijn opgedaan door het aantrekken van deskundigen en van goed opgeleide jongeren die de technische ontwikkelingen in de Braziliaanse omstandigheden toepassen.

Zo kwamen er in de afgelopen vijf jaar 37 emigranten naar de groepsvestigingen. Hieronder waren enkele leerkrachten en pastores en eveneens leiders van bedrijven die over de gewenste technologische inzichten beschikten. Dankzij het aantrekken van praktisch ingestelde vakbekwame personen is het kennisniveau voortdurend verbeterd en zijn technische vernieuwingen in de verschillende productiesectoren doorgevoerd.

In de komende jaren zal de aandacht uitgaan naar het samengaan van de kostenbeheersing met de milieubescherming en de productkwaliteit. Het is daarvoor noodzakelijk dat men de samenhang in de productieketens overziet en kan inspelen op de voorwaarden die op mondiaal niveau ingang hebben gevonden. Producten uit Brazilië zijn daardoor ook interessant voor de Nederlandse handelspartners. Als beheerders van een van de voornaamste poorten van de Europese Unie vervullen zij een sleutelrol bij de afzet van agrarische producten. De vestigingen van Nederlandse emigranten kunnen hierbij eveneens een belangrijke functie vervullen.

5. Betekenis van de groepsvestigingen voor Nederland

5.1 Inleiding

De agrarische groepsvestigingen passen in een reeks activiteiten die begon met het vestigen van een Nederlands bestuur in Noordoost-Brazilië door de West-Indische Compagnie. In de geschiedenis van Brazilië vormt deze korte periode (1630-1654) waarbij het gebied rond de stad Recife enige tijd door graaf Johan-Maurits van Nassau werd bestuurd een opmerkelijke onderbreking van de eeuwenlange oriëntatie op Portugal. In het Braziliaanse onderwijs wordt aan de periode onder Nederlands bestuur veel aandacht gegeven. Blijkbaar heeft men hieraan goede ervaringen overgehouden.

De agrarische groepsvestigingen zijn weliswaar van veel recentere datum, maar hebben inmiddels eveneens bijgedragen tot de naamsbekendheid van Nederland. Deze vestigingen worden in Brazilië gezien als exponent van een ander type samenleving. Contacten met Europese landen waaronder Nederland worden gewaardeerd als tegenwicht voor de sterke invloed van de Verenigde Staten van Noord-Amerika. De mensen in de omgeving leggen bij dergelijke vestigingen een directe verbinding met Nederland. Dit geldt tot op zekere hoogte ook voor Nederlandse industriële en handelsondernemingen die zich in Brazilië hebben gevestigd. Enkele van de belangrijkste zijn Philips, Akzo, Verolme, Ahold en Provimi. Van de banken zijn de ING en de Rabobank vertegenwoordigd. De ABN-Amro-bank heeft echter een zeer sterke positie opgebouwd door de reeds lang in Zuid-Amerika werkzame Hollandse Bank-Unie en door het overnemen van de Banco Real.

Voorts heeft Nederland bekendheid gekregen door de jarenlange werkzaamheid van de werkers in missie en zending. Kort na de Tweede Wereldoorlog waren er ongeveer 1.500 Nederlandse religieuzen in Brazilië werkzaam. Dit aantal is terug gelopen tot 414 in 2000.

Hieronder zal nader worden ingegaan op de betekenis van de groepsvestigingen voor de opbouw van de contacten met Nederland en voor de uitbouw van de handelsrelaties. Tot slot zal worden ingegaan op de vestigingsmogelijkheden voor boeren en tuinders.

5.2 Naamsbekendheid in Brazilië

De naam van Nederland wordt in Brazilië in verband gebracht met producten die in de groepsvestigingen worden voortgebracht. Dit geldt met name voor de zuivelproducten die al sinds de jaren twintig onder de naam Batavo in de handel worden gebracht. Deze merknaam is verbonden met de zuivelfabriek te Carambeí. Ook de slachterij in deze plaats en de daarin bereide vleeswaren hebben een grote bekendheid gekregen.

Het zwartbonte melkvee uit Nederland heeft eveneens jarenlang een goede reputatie genoten. Dit geldt ook voor andere uitgangsmaterialen, zoals de Nederlandse pootaardappelen en bloembollen.

In de loop van ongeveer 40 jaar hebben de bloemen en planten die op Holambra worden voortgebracht eveneens een wijde bekendheid gekregen. Deze snijbloemen worden verkocht in vrijwel alle grotere steden van het land. Aanvullende manifestaties zoals de jaarlijkse bloemententoonstelling (Expoflora) en de ontvangst van de bloemisten uit heel Brazilië (Enflor) ondersteunen de naamsbekendheid. Holambra staat daardoor bij velen bekend als de bloemenstad.

Het toonbeeld van kwaliteit en van technologische ontwikkeling in de groepsvestigingen is sterk naar voren gekomen. Het eerdere beeld dat de groepsvestigingen een voorbeeld waren voor een op te zetten landhervorming met gezinsbedrijven en een coöperatieve agribusiness is geleidelijk op de achtergrond gekomen.

5.3 Opleiding en ervaring van studenten

In het programma van de studenten van de agrarische scholen vormt de stage de kennismaking met de praktijk. Voor veel internationaal georiënteerde studierichtingen biedt een verblijf in een van de groepsvestigingen in Brazilië een mogelijkheid om de woon- en werkomstandigheden in een andere omgeving te kunnen ervaren. Een voordeel hierbij is dat de groepsvestigingen contacten onderhouden met in de nabijheid gelegen instituten en proefstations, zodat daarmee eveneens kennis kan worden gemaakt.

In een dergelijke praktijktijd kan men enig gevoel krijgen voor het werken met Braziliaanse partners. Een dergelijke ervaring is niet alleen gewenst als men in het andere land gaat werken, maar ook bij functies die in Nederland worden vervuld en waarbij men gesprekspartners of zakenrelaties ontmoet of in het algemeen bij contacten met Braziliaanse bedrijven en instellingen. Op deze wijze vormen de groepsvestigingen de schakels die van belang zijn bij de globalisering van de economische relaties.

5.4 Ontwikkeling van de handel

De groepsvestigingen vormen een element in de omvangrijke handelsbetrekkingen met Brazilië. In dat verband is van belang dat Nederland een belangrijk distributieland is voor agrarische producten uit Brazilië.

De waarde van de Nederlandse invoer van agrarische producten uit Brazilië bedroeg in de periode 1996-1999 gemiddeld jaarlijks ongeveer 2,2 miljard gulden. Dit is bijna de helft van totale invoer uit dat land, die ongeveer 4,5 miljard gulden per jaar bedroeg.

De waarde van de agrarische invoer uit Brazilië is in de afgelopen jaren sterk gestegen. Op basis van de cijfers over de eerste 8 maanden belooft de Nederlandse invoer van agrarische producten uit Brazilië in 2000 vermoedelijk meer dan 3 miljard gulden.

De invoerwaarde dient in verband te worden gezien met een totale Nederlandse invoer van 365 miljard gulden per jaar waaronder een agrarische invoer ter waarde van in totaal 47 miljard gulden.

Met een agrarische invoerwaarde van 3 miljard gulden is Brazilië een van de grootste leveranciers van Nederland; minstens zo groot als de Verenigde Staten. Onze invoer uit Brazilië omvat vooral oliehoudende zaden en grondstoffen voor de veevoerbereiding (1,3

miljard). We voeren ook veel fruit en de bereidingen daarvan in zoals sinaasappelsap (1,2 miljard). Verder is er een belangrijke invoer van vlees (0,25 miljard) en van de vroegere 'koloniale waren' waaronder koffie, cacao en tabak.

Voor de tuinbouwproducten is Brazilië buiten de Europese Unie onze grootste leverancier. Naast citrusvruchten en het sap daarvan, levert Brazilië in toenemende mate ook niet-tropisch fruit waaronder appels.

De invoerwaarde van de bloembollen en planten (stekken) uit Brazilië bedraagt ongeveer 14 miljoen gulden. Een belangrijk deel van de chrysanten- en begoniastekken voor de Nederlandse bloemen- en plantenteelt wordt uit Brazilië verkregen. Men benut daarbij de voorzieningen die partnerbedrijven (Dekker, Fides, Humako, Man, Optimara, Terra Nigra en Van Zanten) uit Nederland samen met emigranten hebben getroffen.

De waardeontwikkeling van de handel met Brazilië is weergegeven in tabel 5.1. De voortgaande groei van de invoer is in het afgelopen jaar voortgezet. Vooral de akkerbouwproducten droegen hieraan bij. De Nederlandse invoer van sojabonen en van schroot als grondstof voor de veevoerbereiding uit Brazilië komt overeen met de productie van ongeveer 1 miljoen ha cultuurgrond.

Tabel 5.1 Ontwikkeling van de Nederlandse handel in agrarische producten met Brazilië in de periode 1996-2000 (in miljoen gulden)

	1996 mln.gld.	1997 indexcijfers 1996=100	1998	1999	% verandering 1999-2000 jan-aug
Invoer uit Brazilië					
- akkerbouwproducten	943	76	64	96	159
- tuinbouwproducten	803	92	113	132	107
- veehouderijproducten	158	109	118	140	141
- overige agr. producten	190	193	216	193	96
Totaal	2.094	96	101	124	129
Uitvoer naar Brazilië					
Totaal	118	122	139	75	146

Bron: CBS, bewerking LEI.

Bij de invoer van akkerbouwproducten van buiten de Europese Unie volgt Brazilië na de Verenigde Staten die onze grootste leverancier van sojabonen zijn. Opmerkelijk is ook de positie van Brazilië als leverancier van veehouderijproducten. Van de landen van buiten de Europese Unie is Brazilië veruit onze grootste leverancier van rundvlees.

De waarde van de door Nederland uitgevoerde agrarische producten naar Brazilië is zeer bescheiden. Gemiddeld werd in de periode 1996-1999 voor 128 miljoen gulden aan agrarische producten naar Brazilië uitgevoerd. In deze periode kwam de uitvoerwaarde overeen met bijna 6% van de invoerwaarde. Nederland heeft dan ook een aanzienlijk handelstekort met Brazilië. Ook de totale invoer uit Brazilië is veel groter dan onze uitvoer.

Onze agrarische uitvoer naar Brazilië omvat voornamelijk zuivelproducten als wei-poeder en kaas. Verder voert men aardappelproducten, tuinbouwzaden, bloembollen en stekken in uit Nederland. Er is ook een heruitvoer van tabakswaaren.

De productie van de land- en tuinbouwbedrijven in groepsvestigingen is voor een klein deel verbonden met de Nederlandse handelsbetrekkingen. In de loop der jaren werden diverse producten geleverd aan Nederlandse importeurs. Daaronder waren naast sojabonen ook sinaasappelen en koffiebonen. Bij de opkomst van de teelt van sojabonen hebben Nederlandse emigranten wel een vooraanstaande rol gespeeld. Ook behoorden Nederlandse emigranten tot de pioniers bij de teelt van appelen.

Gelet op de ontwikkelingspotenties van de Braziliaanse agribusiness en de behoefte aan uitvoermogelijkheden voor kwaliteitsproducten kan de Nederlandse uitvoer ook bestaan uit daartoe gebruikte uitgangsmaterialen voor de Braziliaanse land- en tuinbouw zoals rundersperma en pootaardappelen. Verder kan het ook gaan om geavanceerde machines voor de verwerkende agrarische industrieën. Bekend zijn de Nederlandse slachtlijnen voor de pluimveesector.

Bij de coöperatie Batavo maakt men gebruik van een mengvoerinstallatie uit Nederland. De veiling Holambra gebruikt een elektronische veilingklok uit Nederland en bij de teelt maakt men gebruik van kassen die op Nederlandse leest geschoeid zijn. Naast de huidige leverantie van machines zullen in de komende jaren vooral de bijbehorende logistiek, de programmering en de kwaliteitsbeheersing veel aandacht vragen.

5.5 Bestaansmogelijkheden voor emigranten

Voor sommige belangstellenden zijn er bestaansmogelijkheden in de Braziliaanse landbouw. Deze plaatsingsmogelijkheden hebben betrekking op deskundigen die hun ervaring inbrengen en op personen die een eigen bedrijf willen exploiteren. Voor het verkrijgen van ervaring met de plaatselijke omstandigheden is een verblijf op een van de groepsvestigingen veelal de aangewezen weg.

Tot eind 1999 kon een verblijfsvergunning worden verkregen op basis van een zogenaamde kolonieverklaring. In deze verklaring gaf het bestuur van een van de groepsvestigingen aan dat het verblijf van de immigrant gewenst was. Bij het beëindigen van het Emigratieverdrag is deze mogelijkheid vervallen en dienen de belangstellenden te voldoen aan de gebruikelijke kapitaalseisen. Sinds begin 2000 dient iemand die zich als ondernemer in de agrarische sector wenst te vestigen te beschikken over USD 200.000. Deze eis kan de toegang met name voor de jongeren zeer bemoeilijken.

De grote behoefte aan deskundigen bleek onder meer uit een tekort aan 'skilled people' dat President Cardoso signaleerde tijdens zijn recente bezoek aan Nederland. Tijdens een symposium van de Banco do Brasil in oktober 2000 gaf de President aan dat de investeringen in de infrastructuur samen dienen te gaan met de beschikking over deskundige personen.

Om de ontwikkelingen te stimuleren werft het bestuur van de Staat Mato Grosso ondermeer varkenshouders. Men heeft daartoe een drietal projecten (Nova Mutum, Primavera do Leste en Sapezal) opgezet. In deze nieuwe productiegebieden wenst men de graanproductie te benutten voor de varkens- en pluimveehouderij. De ontwikkeling van de grootschalige akkerbouw gaat er gepaard met het opbouwen van varkens- en pluimveebedrijven die hun productie leveren aan de plaatselijke industrieën. In plaats van de export van granen en grondstoffen voor de mengvoerproductie elders, wil men overgaan op de uitvoer van vleeswaren.

Literatuur

ABC, *A Pesquisa a serviço do produtor*. Fundação ABC, Castro.

Bartelink, A.A., *Praktijkverslag Não-me-Toque*. LUW, Wageningen, 1966.

Batavo, *A History of Success*. Cooperativa Agro-Pecuaria Batavo, Carambeí.

Bongers, F.J.G., *De Braziliaanse sierteeltsector*. Ministerie van Landbouw Natuurbeheer en Visserij, Den Haag, 1999.

Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in verband met de beëindiging van de overheidsbemoeienis met emigratie van 20 oktober 1992. Tweede Kamer der Staten Generaal, 1992-1993 22 800 XV nr. 12.

Bronkhorst, N.A., *25 jaar Arapoti*. Kugler, Castro, 1985.

De Regenboog, *Associação Cultural Brasil - Holanda*. Carambeí, september en oktober 2000.

Dekker, J., *Reishandboek voor Brazilië*. Elmar, Rijswijk, 1993.

Dijkstra, F., *Specialization to face changes*. Inleiding op 17 augustus te Mar del Plata (Argentina), 1998.

Elferink, J.W., *Toen wij uit Nederland vertrokken*. Profiel, Bedum, 1994.

Gasselte, K. van, *De fazenda van Castrolanda*. Profiel, Bedum, 1989.

Guia Rodoviário 2000. Editora Abril, São-Paulo.

Hartman, L., *De landbouw in de Nederlandse nederzettingen in Zuid-Brazilië*. Ministerie van Landbouw en Visserij, Den Haag, 1961.

Holambra na Flor dos 50, *Especial*. Jornal da Cidade de Holambra, Holambra, 1998.

Holambra em Foco, *Indrukken en ervaringen van een stad*. Toekan, Holambra.

Investment opportunities in Brazil, *Program for the symposium at the occasion of the visit of the President*. Banco do Brasil, Amsterdam, 2000.

Instituto Cristão 80 anos, *Associação das escolas reunidas do Instituto Cristão*. Castro, 1995.

Jaarverslag 1999, *Cooperativa Agro-Pecuaría Arapoti*. Arapoti.

Jaarverslag 1999, *Cooperativa Agro-Pecuaría Castrolanda*. Castro.

Jaarverslag 1999, *Cooperativa Agro Industrial Holambra*. Paranapanema.

Jaarverslag 1999, *Cooperativa Agro-Pecuaría Batavo*. Carambeí.

Jaarverslag 1999, *Cooperativa Agro-Pecuaría Holambra*. Holambra.

JAN-producten-overzicht, *Não-me-Toque*. JAN S/A.

Klein Gunnewiek, H., *Herinneringen van een emigrant*. Profiel, Bedum, 1991.

Kloosterman, E.G., *Nederlandse boerenemigratie naar Brazilië*. Directie voor de Emigratie, Den Haag, 1969.

Kooy, H.A., *Carambeí 75 jaar*. Kugler, Castro, 1986.

Kruse, K.W., *Schets van een aantal ontwikkelingen in de Braziliaanse landbouw*. Bureau van de Landbouwwraad, Brasilia, 1975.

Manual for Investors in the state of Mato Grosso. Governo de Mato Grosso, Cuiabá, 2000.

Meer, K. van der, *50 jaar Carambei, hoe het groeide*.

Não-me-Toque, Jardim do Alto Jacuí.

Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Verenigde Staten van Brazilië betreffende emigratie en kolonisatie met Slotprotocol. In: *'Tractatenblad 1951'*. No 9. Rio de Janeiro, 15 december 1950.

Smits, M., *Holambra*. Katholiek Documentatie-Centrum, Nijmegen, 1990.

Sorgedragers, B., *Nederlandse Landbouwkolonies in Brazilië*. Fragment, Amsterdam, 1991.

STARA-productenoverzicht, Não-me-Toque, Stara Industria de Implementos Agrícolas.

Veiling Holambra, *Seu melhor parceiro no mercado de flores e plantas*. Holambra, 2000.

Vries, G. de, *Nederlanders in de Missie*. NRC-Handelsblad, Rotterdam, 6 januari 2001.

Wielemaker, A., *O Paradiso?* Maracaju MS, 1999.

Wijdeven, A., *Hoe en waar boeren de Nederlanders in Brazilië?*

Wijnen, K., *Holambra 1948-1998, Cidade das Flores*. Stichting Holambra-Nederland, Den Haag, 1998.

Wijnen, C.J.M., *Holambra I*. LEI -mededeling 138. Den Haag, 1976.

Wijnen, C.J.M., *Holambra II*. LEI - mededeling 178. Den Haag, 1977.

Zijlmans, H., *Cooperativa Agro-Pecuaría Holambra*. Jaguariúna, Brasil, 1974.

Bijlage 1 ABC-Vestigingen

Werkgebied

De bedrijven van Nederlandse emigranten in Paraná liggen hoofdzakelijk in en in de onmiddellijke omgeving van de plaatsen Arapoti, Carambeí en Castro. Men noemt de groepsvestigingen naar de plaatsen Carambeí en Arapoti. De concentratie van bedrijven nabij de stad Castro heeft de naam Castrolanda gekregen. Dit is een samentrekking van de naam van de stad en van de Portugese vertaling van Nederland.

De naam ABC-vestigingen is een verwijzing naar de naam van de coöperaties in elk van de drie vestigingsplaatsen; Arapoti, Carambeí en Castro. De coöperatie in Carambeí, die reeds in 1925 werd opgericht en daarmee de eerste productiecoöperatie in Brazilië was, verkreeg bij de officiële registratie de naam Batavo. Dit is de merknaam waaronder de kaas van deze coöperatie toen reeds jaren in São-Paulo werd verkocht. De andere coöperaties zijn genoemd naar de reeds genoemde vestigingsplaatsen.

Carambeí, de oudste vestiging van Nederlandse emigranten in Paraná, dateert van 1911, toen enkele gezinnen zich bij een kolonisatieproject van de Brazil Railway Company in dat dorpje aansloten. De betreffende emigranten waren enkele jaren eerder op kosten van de Braziliaanse regering naar een kolonie in het bosgebied van Goncalves Júnior nabij Irati gekomen. Zij waren voornamelijk afkomstig van de Zuid-Hollandse eilanden, maar hadden niet allen een agrarische achtergrond. Onder hen was een aantal dat bij de havenstaking van 1905 in Rotterdam zijn werk had verloren. De emigranten zouden op gemakkelijke voorwaarden eigenaar kunnen worden van een boerderijtje. Men kon ook bijverdienen door aan de wegen te werken. Aan agenten die emigranten werven, betaalde de regering zelfs een premie van 10 gulden per kop. Het project in de bosrijke omgeving werd een grote mislukking. Het werd een kerkhof van vrouwen. Omwille van hun lijfsbehoud en als gevolg van de grote teleurstellingen met de opbouw van de bedrijven gingen de meeste gezinnen op kosten van de Nederlandse regering weer terug naar hun moederland. Enkele emigrantenfamilies verlieten het vruchtbaar beschouwde bosgebied met zijn vele plagen en vestigden zich echter 80 km noordelijker in het ongeveer op 1.000 m hoogte gelegen Carambeí. Nabij de spoorlijn vonden zij in dit prairieachtige gebied de ruimte en de omstandigheden om een bestaan op te bouwen als veehouder. Het project van een Braziliaanse spoorwegmaatschappij bood een start voor kolonisten van Nederlandse en ook van Duitse herkomst.

De groep Nederlanders die naar Carambeí ging groeide geleidelijk door de komst van gezinnen uit Nederland. Na zes jaar hadden zij reeds een oppervlakte van 5.000 ha in bezit. In de omgeving van Carambeí vestigden zich in de loop der jaren ook diverse gezinnen van Duitse afkomst waarmee werd samengewerkt. De Nederlandse kolonie werd versterkt door de komst van gezinnen uit Nederlands-Indië in de jaren dertig. Direct na de Tweede Wereldoorlog kende men een sterke opleving doordat nieuwe emigranten eigen veestapels meebrachten.

Het vestigingsgebied heeft plaatselijk een enigszins Europees karakter. Dit komt doordat de nabijgelegen stad Ponta Grossa (250.000 inwoners in 1996) naast de emigranten die oorspronkelijk uit Oost-Europese landen komen, veel inwoners heeft met een Italiaanse achtergrond.

Het merendeel van de oorspronkelijke Nederlandse emigranten in Carambeí beleeft de Protestants-Christelijke godsdienst. Men had vanuit Carambeí vanaf het begin contact met de Christian Reformed Church van de Verenigde Staten. Deze zorgde jarenlang voor de geestelijke verzorging. De godsdienstige oriëntatie werkte door op de beide vervolgvestigingen die in de nabijheid ontstonden. Deze werd met de steun Christelijke organisaties in Nederland zoals de Christelijke Emigratiecentrale opgezet.

In 1951 kwam er een nieuwe groepsvestiging van Nederlandse emigranten bij het stadje Castro tot stand. Men kocht daartoe een landgoed (5.000 ha) aan, dat na de verkaveling plaats bood aan de landbouwbedrijven van de Nederlandse emigranten. Deze (50) emigrantenfamilies waren vrijwel uitsluitend afkomstig uit noordoost Nederland. Zij hadden zich al voor hun vertrek uit Nederland georganiseerd en bepaalden onderling wie en wanneer kon vertrekken naar het nieuwe project.

Vanuit de beide gemeenschappen werd in 1960 op ongeveer 100 km afstand een nieuwe vestigingsplaats ingericht nabij Arapoti. Het Development Loan Fund uit de Verenigde Staten verstrekke een lening (200.000 dollar) voor de aankoop van een terrein van 5.000 ha. Emigranten uit de beide gemeenschappen en ook die rechtstreeks uit Nederland kwamen, bouwden er een nieuwe gemeenschap op.

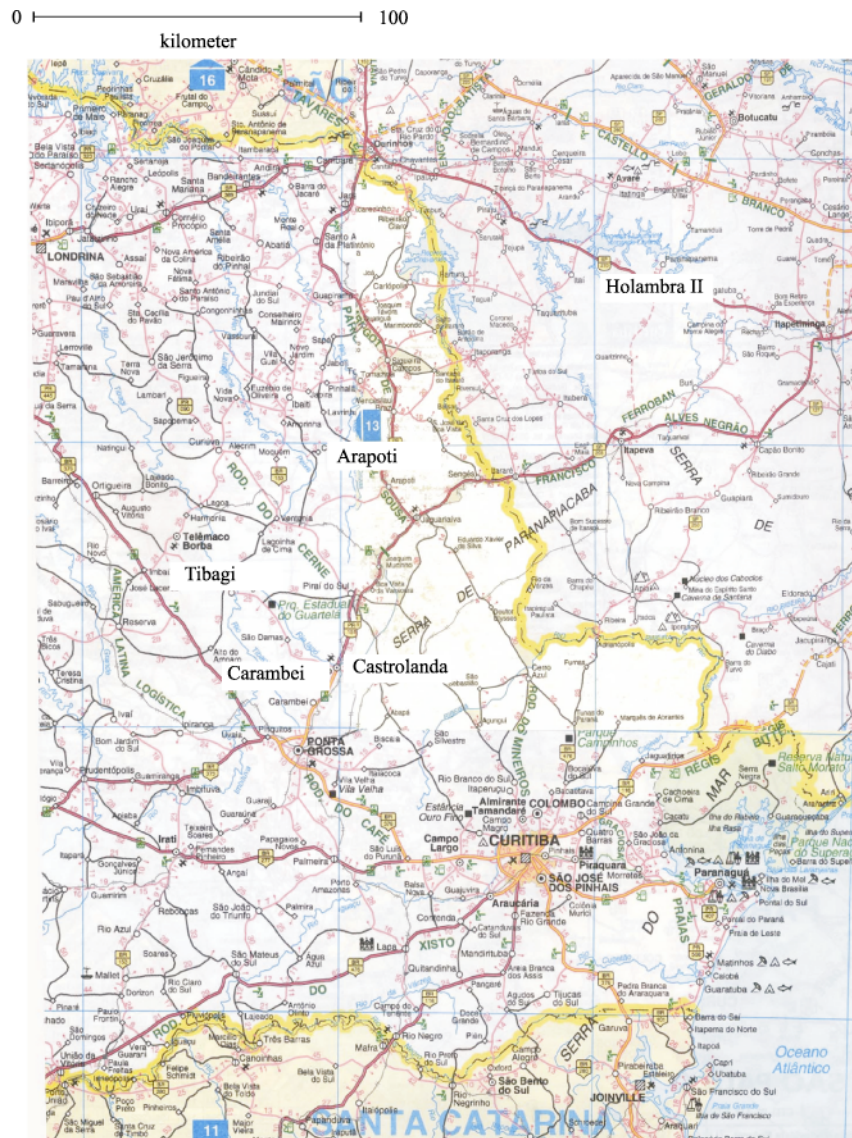
In de loop der jaren zijn vanuit deze vestigingsplaatsen op steeds grotere afstand gronden in gebruik genomen. Men benut de niet ontgonnen - veelal extensief in gebruik zijnde - campo-gronden voor de teelt van akkerbouwgewassen en voor kunstweide.

In 1972 werd nabij Tibagi een grote oppervlakte grond (8.000 ha) verworven. Men bewerkt inmiddels gronden tot op 60-70 km van de oorspronkelijke vestigingsplaats. Een belangrijk deel van de beschikbare landbouwgronden in de omliggende gemeenten tot nabij Ponta Grossa is daardoor in gebruik gekomen bij emigranten en hun nakomelingen. Men heeft daardoor ook leden die gronden bewerken in de omgeving van Itararé in de staat São-Paulo. Op bijgaande kaart (kaart B1.1) zijn de belangrijkste vestigingsplaatsen van de emigrantenbedrijven aangegeven.

Vanuit de genoemde groepsvestigingen zijn ook emigranten en nakomelingen naar andere staten in Brazilië getrokken. Enkelingen gingen reeds omstreeks 1972 naar Maracaju in de staat Mato Grosso do Sul en in 1995 is een groep naar Balsas in de staat Maranhão in het noorden van Brazilië getrokken.

Kaart B1.1

Vestigingsplaatsen van Nederlandse emigranten in de omgeving van Carambeí, Castrolanda, Arapoti (Paraná) en in Holambra II (São-Paulo)

Bron: GUIA 4 RODAS

Economische activiteiten

Oppervlakte

Het totaal aantal bedrijven dat tot de gemeenschap van de Nederlandse emigranten in Paraná behoort, bedroeg in 1999 ongeveer 1.230. Hierbij is uitgegaan van de leden van de coöperaties te Arapoti, Castro en Carambeí. Van genoemd aantal bedrijven worden er ongeveer 420 beheerd door een bedrijfshoofd met een Nederlandse achtergrond. Om economische redenen zijn ook veel kleine boeren uit de omgeving lid van een van de plaatselijke coöperaties. Vooral de van oorsprong Duitse emigranten zijn hiervan lid geworden. De oppervlakte van de aangesloten bedrijven ligt tussen 50 en 2.000 ha. De bedrijven hebben veelal een gemengd karakter. Men combineert akkerbouw met soms aanzienlijke eenheden melkvee, met varkens- of pluimveehouderij.

De oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven in het werkgebied van drie coöperaties bedroeg in 1999 ongeveer 150.000 ha. Deze oppervlakte is vrijwel geheel in gebruik voor de teelt van akkerbouwgewassen. Een klein deel (8%) van genoemde oppervlakte is in gebruik voor de veehouderij. Daarop wordt snijmaïs voor de kuil geteeld of men beweidt het ingezaaide grasland of men maait het gras voor de voordroogkuil.

Het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond zijn als volgt verdeeld over de afzonderlijke deelgebieden (zie tabel B 1.1). De oudste vestiging is het grootst en de jongste het kleinst.

Tabel B 1.1 Oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven in 1999 in de ABC-vestigingen

	Aantal bedrijven	oppervlakte
Carambeí	533	67.000
Castrolanda	497	55.000
Arapoti	200	28.000
Totaal	1.230	150.000

Vrijwel het gehele gebied behoort tot een op ongeveer 1.000 m hoogte gelegen plateau. Men heeft daardoor ook gedeelten met soms sterke hellingen. Soms komt hierin het gesteente aan de oppervlakte, zoals in Carambeí. Daar waar beken de hoogten doorsnijden heeft men stroken die als natuurweide in gebruik zijn of die zijn begroeid met bos of struikgewas.

In vergelijking met de omgeving heeft het oorspronkelijke gebied waar Castrolanda werd gevestigd een wat afwijkende topografie. Het betreft een vrijwel vlak gebied met daarin iets lager gelegen delen waardoor beken stromen die het oppervlaktewater afvoeren. In de loop van de jaren zijn de lagere veenachtige gronden langs de beekoevers met behulp van drainage eveneens in cultuur gebracht. Het gebied is daardoor strakker geworden.

Akkerbouw

Het klimaat in dit deel van Paraná wordt gekenmerkt door een warm en regenrijk zomerhalfjaar en door een droge (winter) periode waarin de temperaturen overdag nog vrij gematigd zijn met 20-25 graden, maar 's nachts onder het vriespunt kunnen dalen.

In het zomerseizoen (september-maart) vormen de sojabonen - met 60% van de oppervlakte - het belangrijkste gewas. Verder teelt men voornamelijk maïs (23%) en bruine bonen (17%). De geproduceerde hoeveelheden en de waarde van de verschillende producten is weergegeven in tabel B 1.4

Men teelt ook enkele honderden hectaren aardappelen, waaronder pootaardappelen. Binnen de totale oppervlakte is de aardappelteelt dus van geringe betekenis. Er is verder een kleine oppervlakte abóbora (een variëteit van de pompoen of calabas).

In de winterperiode wordt op een kwart van de oppervlakte tarwe geteeld. Het overgrote deel van de overige oppervlakte wordt dan ingezaaid met groenbemestingsgewassen of men verbouwt raaigrassen en haver die worden benut als ruwvoeder voor de veehouderij.

Het grondgebruik is er op gericht om de grond het gehele jaar in gebruik te hebben met een afwisseling van gewassen. Men zaait dan ook zo spoedig mogelijk na de oogst een nieuw gewas in. Voor het inzaaien van de tarwe wordt gewacht tot na de mogelijke vorstperiode in juni. De gebruikte tarwerassen verdragen in een verder gevorderd groeistadium geen vorst.

Voor het inzaaien wordt de grond niet meer geploegd, zoals dat voorheen gebruikelijk was, maar men zaait direct in de stoppels van het geoogste gewas. Het humusgehalte blijft daardoor intact en de resten van de begroeiing voorkomen een afspoeling van de bouwvoor. De afspoeling zou veel sterker zijn als men de gronden zou ploegen. Een nadeel van deze bewerkingswijze is dat alle grond kan worden beteeld, omdat de eerder langs de hoogtelijnen gebruikelijke erosiewerende ruggen achterwege kunnen blijven. De mogelijkheden om de percelen voor de machinale akkerbouw te gebruiken zijn daardoor eveneens aanzienlijk verruimd.

Het systeem met 'plantio direto' is door de voorlichtingsdienst van de ABC-koloniën ontwikkeld en heeft in de afgelopen vijf en twintig jaren algemeen ingang gevonden. De opbrengsten van de gewassen zijn daardoor aanzienlijk verbeterd, terwijl de productiekosten konden worden beperkt.

Voor de akkerbouwgewassen bedroegen de variabele productiekosten, zoals voor kunstmest, gewasbeschermingsmiddelen, zaaizaad en dergelijke in 1999 gemiddeld 412 reals per ha. Dit is ongeveer 500 gulden. Regelmatig dienen voorts de akkerbouwgronden te worden bekalkt om de zuurgraad (Ph) te verbeteren. De benodigde kalk kan in de omgeving worden gewonnen. Het bekalken van de grond is daardoor gemakkelijk uit te voeren.

Daarnaast heeft men de kosten voor de grond en voor de bewerking van de gewassen. De meeste gewassen worden mechanisch verzorgd en geoogst. De bedrijven beschikken daartoe over de gebruikelijke machines voor de grootschalige akkerbouw. De trekkers en maaidorsers van de internationaal bekende merken die veelal in de omgeving worden gefabriceerd, worden daartoe benut.

De teelt van bruine bonen, van aardappelen en van abóbora geeft echter veel handwerk. Bruine bonen worden veelal met de hand uitgetrokken en na een korte droogperiode vanuit het zwad gedorst. De variëteiten met lang stro kunnen ook met de (moderne) maai-

dorsers worden geoogst. De aardappelen worden bij de oogst veelal met de hand geraapt. Voor deze werkzaamheden doet men een beroep op losse arbeidskrachten. Deze zijn in de omgeving ruimschoots beschikbaar.

De kg-opbrengsten van de belangrijke gewassen zijn dankzij de goede verzorging regelmatig toegenomen. In de afgelopen 3 jaar lag de productie van sojabonen op gemiddeld 2.800 kg per ha, die van maïs op 6.900 kg en die van tarwe op 2.400 kg. De bruine bonen brengen gemiddeld 2.300 kg per ha op. In vergelijking met de bedrijven in de omgeving zijn de opbrengsten van maïs en van tarwe in ABC-vestigingen gemiddeld meer dan 50% hoger. Voor de sojabonen zijn opbrengstverschillen minder groot, maar zijn gemiddeld ongeveer 10% hoger dan die in de gehele staat Paraná.

Veehouderijproductie

De veehouderij op de bedrijven die zijn aangesloten bij de coöperaties omvat voornamelijk het houden van melkvee, van fok- en mestvarkens en van slachtpluimvee. Verder heeft men ook mestrunderen.

In totaal zijn er 540 melkveehouders. Het overgrote deel van deze veehouders heeft een Braziliaanse of oorspronkelijk Duitse achtergrond. Zij hebben zich in de loop der jaren bij de zuivelcoöperatie van Nederlandse emigranten aangesloten. Hun melkveestapels zijn verhoudingsgewijs klein. Hun melkleverantie omvat soms maar gemiddeld 50 liter per dag.

De ongeveer 200 melkveehouders van Nederlandse origine leveren ongeveer 70% van de totale melkaanvoer bij de centrale coöperatie. Deze bedroeg in 1999 183 miljoen kg. Men heeft op deze bedrijven een gemiddelde productie per koe van bijna 6.000 kg. De veestapel omvat in totaal 31.000 melkkoeien. Daarnaast heeft men ook bijbehorend jongvee. Men levert jaarlijks ook enkele duizenden gebruiksrunderen af. De fokkerij van melkvee voor de handel is binnen de rundveehouderij minder belangrijk geworden. In de beginjaren was het verkopen van stamboekdieren een belangrijke inkomensbron.

Op 320 bedrijven houdt men varkens. Veelal zijn het gesloten bedrijven waarop men ook de gefokte biggen afmest. Ook onder de varkenshouders zijn veel kleine bedrijven die vanwege de voervoorziening of voor hun afzet zijn aangesloten bij één van de drie coöperaties. Het aantal fokzeugen per bedrijf loopt daardoor uiteen van ongeveer 30 tot meer dan 700 stuks per bedrijf. Het aantal mestvarkens per bedrijf verschilt daardoor eveneens aanzienlijk.

Het merendeel van de varkensstapel wordt evenwel gehouden op de ongeveer 100 bedrijven van Nederlandse emigranten. Op deze bedrijven heeft men resultaten die overeen komen met die van de bedrijven in Nederland. Per zeug heeft men jaarlijks 22 gespeende biggen. De voerconversie ligt voor vleesvarkens tot het gebruikelijke aflevergewicht van 103 kg op 2,96 voer per kg vlees.

De varkensstapel omvatte in 1999 ongeveer 24.000 fokzeugen en de daaruit verkregen mestvarkens. De waarde van de varkenssector is opgenomen in tabel B 1.4.

De pluimveesector is hoofdzakelijk gericht op de vleesproductie van vleeskuikens en van kalkoenen. Er is een hokcapaciteit voor 3,5 miljoen slachtkuikens en er kunnen 220.000 kalkoenen worden opgezet. De dieren worden gehouden op ongeveer 300 bedrijven die merendeels zijn aangesloten bij de integratie die rond de slachterij te Carambei is gevormd. Evenals bij de andere diersoorten is er een aanzienlijk verschil in grootte van de bedrijven.

Op de moderne pluimveebedrijven behaalt men dooreen genomen resultaten die overeen komen met die in Nederland. Men bereikt bij de kuikens in mestronden van gemiddeld 47 dagen een gemiddeld gewicht per vleeskuiken van 2,468 kg. De voederconversie ligt daarbij beneden 2 kg voer per kg levend gewicht.

Voor de kalkoenen heeft men mestronden van 49 dagen, waarin een gewicht wordt bereikt van 5,568 kg. De voederconversie ligt hierbij op 2,39 kg voer per kg levend gewicht.

Tabel B 1.2 Aantal bedrijven met veehouderij naar diersoort in 1999

Diersoort	Carambei	Castrolanda	Arapoti	Totaal	
				bedrijven	dieren
Melkkoeien	283	215	42	540	31.000
Fokvarkens	208	72	40	320	24.000
Slachtkuikens	269	5	16	290	3.500.000
Kalkoenen				40	220.000

Toelevering

De productie op de bedrijven gaat gepaard met een omvangrijk gebruik van kustmest, gewasbeschermingsmiddelen, zaaizaden, veevoeder, brandstoffen en dergelijke. De emigranten kopen deze productiemiddelen vrijwel uitsluitend bij de coöperaties.

De mengvoerfabrieken van de coöperaties Batavo en Castrolanda leverden in 1999 gezamenlijk 391.000 ton mengvoer af. De waarde hiervan bedroeg ongeveer 115 miljoen reais. Ruim de helft van deze mengvoederproductie wordt geleverd door Batavo die ook het voer voor de vleeskuikens in Arapoti levert. In tabel B 1.3 zijn de toeleveringen verdeeld over de coöperaties. Hieronder zijn ook de hoeveelheden opgenomen die worden afgezet aan de niet-leden.

Tabel B 1.3 Levering van de coöperaties aan de agrarische bedrijven in 1999 in mln. reais

Toelevering	Batavo	Castrolanda	Arapoti	Totaal
Kunstmest	17	13	10	40
Gewasbeschermingsmiddelen	16	15	8	39
Veevoer	49	53	13	115
Brandstoffen	10	8	4	22
Overige	8	8	4	20
Totaal	100	97	39	236

De genoemde coöperaties vervullen ook een belangrijke functie door het inkopen van de granen van de leden. Zij verwerken de granen en leveren de veevoerders weer terug. Een

belangrijk deel van de oogst kan plaatselijk door de coöperaties te Castrolanda en Arapoti worden opgeslagen en worden verwerkt. De coöperatie Batavo beschikt daartoe ook over opslagmogelijkheden in Carambei en in plaatsen in de omgeving (Tibagi, Ponta Grossa en Imbaú) waarin in totaal 230.000 ton graan kan worden bewaard. Het overgrote deel van het graan wordt los in de silo's bewaard. Ongeveer 16% van de graanopslag vindt plaats in graanzakken die in de loodsen hoog worden gestapeld. De opslag in zakken heeft voornamelijk betrekking op zaaizaden. Gemiddeld heeft men een opslagcapaciteit van 3,5 ton voor elke met graan beteelde hectare.

Verwerking en afzet

De productie van de akkerbouwsector omvatte in 1999 ongeveer 621.000 ton granen en sojabonen. Met de bruine bonen bedroeg de totale akkerbouwproductie ruim 650.000 ton. Daarnaast is een kleine productie van aardappelen.

De waarde van de akkerbouwproductie bedroeg in 1999 af boerderij ongeveer 170 miljoen reais. Deze akkerbouwproducten worden vrijwel volledig via de plaatselijke coöperaties verhandeld. De coöperaties verkopen ook de granen en zaden aan onder meer de verwerkende bedrijven. Een deel van het graan verwerken zij in de veevoeders die zij aan hun leden leveren. Van de sojabonen wordt ongeveer 40% geëxporteerd.

De bruine bonen vormen een uitzondering op het verkooppatroon. De bonen vormen het Braziliaanse volksvoedsel en ondervinden dan ook steeds een grote belangstelling bij de handel en de consumenten. De telers verkopen veelal zelf hun bonenproductie. Dit komt omdat de bonenprijs sterk afhangt van de kwaliteit. Versheid en kleur spelen hierbij een belangrijke rol.

De veehouderijproductie omvatte in 1999 in totaal 178.000 ton melk, 37.000 ton varkensvlees en 70.000 ton pluimveevlees. Deze producten hebben een waarde af boerderij van 137 miljoen reais.

Tabel B 1.4 Geproduceerde hoeveelheden in mln. ton en naar de waarde (mln. reais) af boerderij in 1999

Producten	Carambei	Castrolanda	Arapoti	Totaal	Waarde in mln. reais
Sojabonen	155	90	27	272	66,6
Maïs	123	75	54	252	40,5
Tarwe	57	21	19	97	20,2
Varkensvlees	10	14	13	37	46,5
Melk	78	75	25	178	50,5
Totale waarde					224,3

Bron: Verslagen van de coöperaties.

In het overzicht van de geproduceerde waarden (tabel B 1.4) is de waarde is van de pluimveehouderij niet opgenomen. De slachtkuikenhouderij en de kalkoenenmesterij leverden in 1999 een waarde van 38 miljoen reais. Deze productie is geïntegreerd in de geprivatiseerde slachterij en loopt niet meer over de plaatselijke coöperaties. Ook de broedeierenproductie en het broeden van de kuikens zijn in deze integratie opgenomen.

De melk en de slachtdieren worden door de plaatselijke coöperaties geleverd aan de verwerkingsbedrijven die tot voor kort tot de Cooperativa Central de Laticínios do Paraná (CCLPL) behoorden. Dit was de centrale coöperatie van de Nederlandse veehouders. De coöperatie heeft de activiteiten sinds kort opgesplitst waarbij de zuivelverwerking en de vleesafdeling zijn ondergebracht in zelfstandige ondernemingen. Op deze wijze heeft men de ontwikkeling van de plaatselijke verwerkingsbedrijven veilig gesteld. Commerciële ondernemingen participeren sinds enkele jaren in deze verwerking. De centrale verwerkingscoöperatie die vanaf 1954 tot tevredenheid heeft gefunctioneerd heeft daardoor haar positie verloren. Om de activiteiten in de vlees- en melkverwerking aan te passen aan de eisen van de tijd was er een aanzienlijke kapitaalsbehoefte. De leden konden hierin niet meer voorzien. Een dergelijke ontwikkeling bij de coöperatieve organisaties was in de afgelopen jaren gebruikelijk in Brazilië. Veel coöperaties waren mede als gevolg van het overheidsbeleid - met vaste consumentenprijzen - in de problemen gekomen. Inmiddels heeft de overheid een programma opgezet om de schuldenlast van de coöperaties te herfinancieren.

De zuivelverwerking is inmiddels overgegaan van CCLPL naar een onderneming Batavia S.A. waarin Parmalat met 51% een beslissende positie heeft. De van oorsprong Italiaanse multinational heeft in feite de activiteiten overgenomen. In 1999 had dit bedrijfsonderdeel een omzet van zuivelproducten van 198 miljoen reais. Zoals voorheen blijft men het goed ingevoerde merk Batavo voor de zuivelproducten voeren. Deze merknaam die vanouds een garantie vormt voor de kwaliteit van de producten was bepalend voor de belangstelling van Parmalat voor de zuivelafdeling van de centrale coöperatie. De uitbetaling van de melk naar kwaliteit is al jaren in gebruik en vormt een voorbeeld voor de omgeving.

De vleesafdeling van de centrale coöperatie is omgevormd tot een samenwerking van Batavia S.A. (49%) met Perdigão (51%). Perdigão is een particulier vleeswarenbedrijf dat zijn zetel heeft in de staat Santa Catarina.

In 1999 had de vleesafdeling van Batavia een omzet van 150 miljoen reais. Batavia stond naar grootte op de zesde plaats van de slachterijen in Brazilië. Met 1.300 werknemers is er een slachtcapaciteit van 140.000 slachtkuikens, 1.200 varkens en 10.000 kalkoenen per dag. In verhouding tot de productie werd de slachtcapaciteit voor pluimvee niet volledig benut, terwijl die voor de varkens aanzienlijk te klein is. Het overgrote deel van de dierlijke producten wordt afgezet op de binnenlandse markt. Van de pluimveeproductie wordt 10% geëxporteerd.

Ook het varkensvlees wordt op basis van de kwaliteit uitbetaald. Dit is in Brazilië lang niet altijd het geval. In andere gebieden betaalt men de slachtdieren per kg levend gewicht en zijn ook de prijsnoteringen voor de verschillende rubrieken hierop gebaseerd.

Sociale netwerk

Aantal personen

Verdeeld over de 3 groepsvestigingen wonen er ongeveer 430 gezinnen van Nederlandse afkomst. In totaal betreft het ruim 2.000 personen. Een groot aantal van hen is geboren in

Brazilië en heeft daardoor de Braziliaanse nationaliteit verkregen. Men neemt daardoor ook deel aan het plaatselijk bestuur.

Als gevolg van huwelijken van emigrantenkinderen met partners uit de omgeving is de eerdere strakke afbakening waarbij men van koloniën sprak vervaagd. Bovendien heeft een aantal jongeren zich op bedrijven in de omgeving gevestigd. Ondanks hun langdurig verblijf in Brazilië spreken velen echter redelijk Nederlands en onderhoudt men intensieve onderlinge contacten.

Geleidelijk aan is het Portugees de voertaal geworden. De dagelijkse relaties met de medewerkers spelen hierbij een belangrijke rol. Ook van de medewerkers van de coöperaties zijn er nog slechts weinigen van Nederlandse origine.

Het oorspronkelijke dorpje Carambeí is binnen de gemeente Castro uitgegroeid tot een zelfstandige gemeente. Volgens de laatste volkstelling (2000) had de gemeente Carambeí 13.000 inwoners. Vooral in het gebied nabij de autoweg naar Ponta Grossa wordt veel gebouwd. Het Nederlandse karakter vermindert daardoor. Op bijgaande kaart (kaart B1.2) is het gebied in de staat Paraná aangegeven waarin de invloed van de Nederlandse emigranten werkzaam is. In het gemarkeerde deel liggen bedrijven die zijn aangesloten bij één van de drie coöperaties.

Werkgelegenheid

De werkzaamheden op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven zijn in belangrijke mate gemechaniseerd. Men beschikt veelal over machines met een grote bewerkingscapaciteit. De schaal van de productie brengt echter met zich mede dat naast het bedrijfshoofd en zijn gezinsleden een uiteenlopend aantal vaste arbeidskrachten per bedrijf werkzaam is. Gemiddeld rekent men een arbeidskracht voor 100 ha akkerbouw. Voor het rundvee heeft men één man voor de verzorging van 50 dieren, waaronder 25 koeien. In de varkenshouderij verzorgt één man ongeveer 70 zeugen en de bijbehorende mestvarkens. In geval men echter ook eigen voedermiddelen, zoals corn-cob-mix, aan de varkens voert, vereist dat meer arbeid.

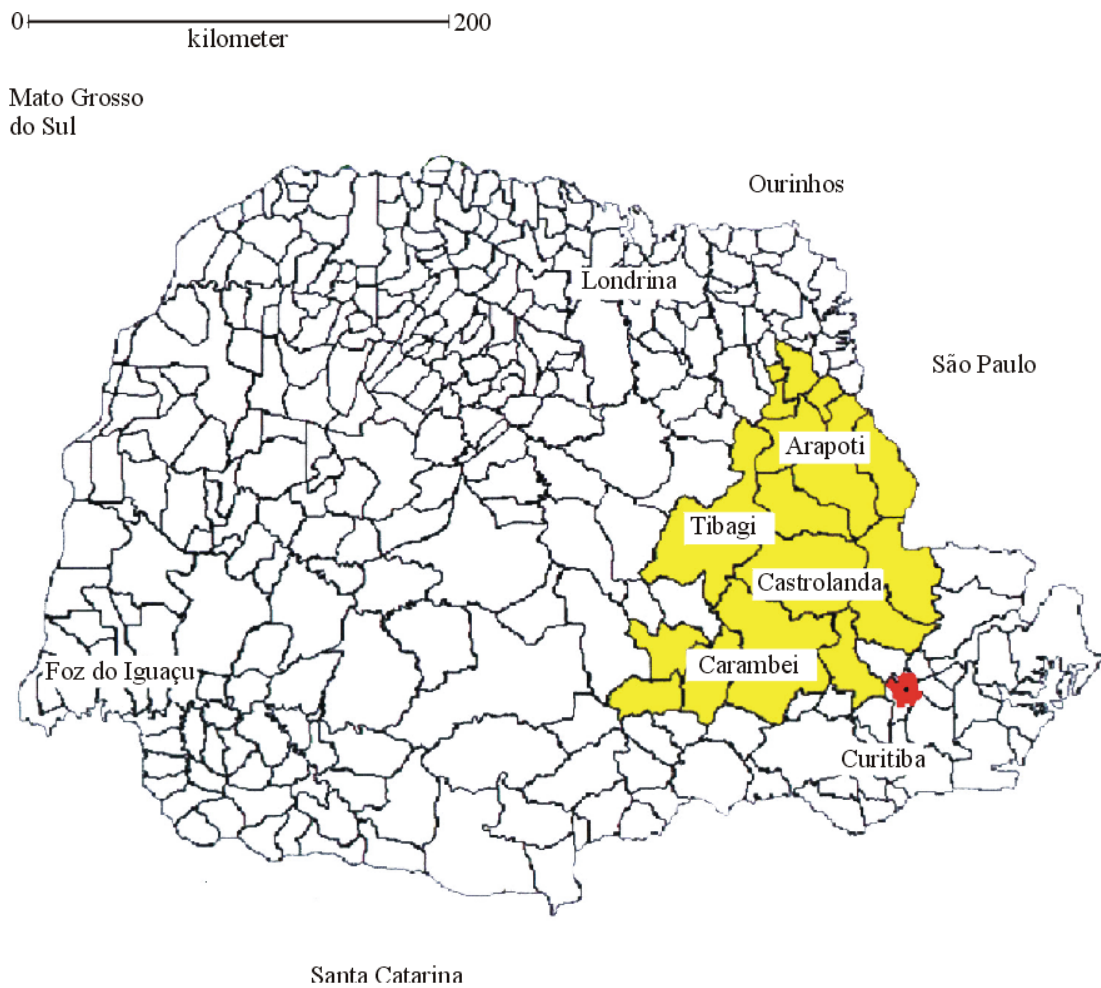
Alles bijeen werken op de landbouwbedrijven naast de gezinsarbeidskrachten in totaal 4.100 personen. Dit betreft personen die het gehele jaar werkzaam zijn. Het totaal van de vaste arbeidskrachten per sector en voor de verwerking is weergegeven in tabel B 1.5.

Tabel B 1.5 aantal vaste arbeidskrachten in 1999

	Carambeí	Castrolanda	Arapoti	Totaal
Op landbouwbedrijven				
- in akkerbouwsector	920	760	420	2.100
- in melkveehouderij	570	550	180	1.300
- in varkenshouderij	90	130	120	340
- pluimveehouderij				360
Bij coöperaties	345	220	139	704
Bij verwerkende industrie	3.500			3.500
Totaal				8.304

Kaart B1.2

Gebied onder invloed van de Nederlandse
groepsvestigingen Carambeí, Castrolanda en Arapoti binnen de staat
Paraná. (oppervlakte 200.000 km², circa 5 keer zo groot als
Nederland)

Daarnaast wordt er een beroep gedaan op tijdelijke arbeidskrachten bij de oogst van bruine bonen, van aardappelen en van meloenen (abóbora). Het optrekken van de bruine bonen gebeurt in de maanden januari-mei. In die periode zijn 3 - 4.000 losse werknemers op de bedrijven werkzaam. De oogst van ongeveer 500 ha consumptieaardappelen en 120 ha pootaardappelen, die worden geraapt, vergt ook een aanzienlijke inzet van losse arbeidskrachten.

De beloning van de arbeidskrachten varieert al naar gelang hun positie in het bedrijf. Gewone vaste medewerkers verdienen ongeveer 300 reais per maand. Voor specialisten ligt de beloning op 500 reais per maand. Bij deze beloning dient er rekening mee te worden gehouden dat hierbij ook de huisvesting is inbegrepen. Veel arbeidskrachten wonen op de bedrijven. Als regel is de beloning van de medewerkers van de coöperaties aanzienlijk hoger dan die van de arbeidskrachten op de landbouwbedrijven.

Het aantal medewerkers van de coöperaties bedroeg begin 2000 ruim 700. Dit aantal is in de afgelopen twee jaar met bijna een vijfde verminderd. Dit is onder andere een gevolg van de verzelfstandiging van taken. Zo zijn onder andere de supermarkten van de coöperaties geprivatiseerd. Eerder werden de verwerkingsbedrijven geprivatiseerd.

In de plaatselijke gemeenschap vormen de landbouwbedrijven tevens de bestaansbasis voor een aantal particuliere toeleveringsbedrijven. Er zijn enkele bedrijven die zich hebben toegelegd op de fabricage van stalinrichting en van landbouwmachines. Deze bedrijven leveren zowel aan plaatselijke landbouwbedrijven, maar ook aan die in de wijdere omgeving. Ter plaatse zijn zes dealers die landbouwmachines verkopen. In totaal is het bestaan van ongeveer 35.000 personen verbonden met de economische activiteiten van de ABC-vestigingen.

Onderwijsvoorzieningen

In de groepsvestigingen zijn vanaf het begin voorzieningen getroffen voor het onderwijs aan de emigrantenkinderen. Op deze bijzondere scholen werd naast het gebruikelijke onderwijsprogramma ook aandacht besteed aan de Nederlandse taal. Daarvoor wierf men in Nederland ervaren onderwijzers die met de schoolleiding werden belast. Veel in Brazilië geboren emigrantenkinderen hebben dankzij deze opleidingsmogelijkheden een redelijke kennis van de Nederlandse taal.

In 1999 bezochten in totaal 146 kleuters en 259 leerlingen de bijzondere scholen. Deze onderwijsvoorzieningen sluiten aan bij die zijn opgezet vanuit de gemeenten Castro en Arapoti en vanuit de staat Paraná. In deze gemeenten met 50.000 respectievelijk 30.000 inwoners heeft men de gebruikelijke onderwijsvoorzieningen.

In de plaats Carambeí die is uitgegroeid van een kern binnen de gemeente Castro en die sinds kort ook de status van zelfstandige gemeente heeft gekregen, zijn de scholen voornamelijk ontwikkeld vanuit de emigrantengemeenschap. Naast de gemeentelijke scholen zijn er staatsscholen met enkele duizenden leerlingen.

Van groot belang voor de plaatselijke gemeenschap zijn de crèches die door Nederlanders zijn gestart en waarin 175 kinderen zijn opgenomen. Dankzij deze kinderopvang en die voor de kinderen tot 12 jaar buiten de schooltijd kunnen beide ouders een betaalde functie uitoefenen. De kinderen raken bovendien gewend aan het schoolritme.

Voorts verlenen vrijwilligers vanuit de plaatselijke kerkgenootschappen op verschillende wijzen aanvullende hulp op de (onderwijs)voorzieningen van de overheid. Zo

begeleiden enkele Nederlandse dames uit Arapoti diverse projecten, zoals voor de opvang van lichamelijk en geestelijk gehandicapten. Met de steun vanuit Nederland kwam er een dagverblijf en een gezinsvervangend thuis tot stand. Hierin worden 123 kinderen opgevangen.

Soortgelijke projecten zijn inmiddels op gang gebracht in de plaatsen in de omgeving, zoals in Tibagi waar een kinderdagverblijf tot stand kwam voor 60 kinderen. Met de steun van het gemeentebestuur kwam er eveneens een crèche in São José da Boa Vista. In Curiúva werd een dagverblijf voor gehandicapten ingericht. Door de voorbeeldwerking worden Braziliaanse ouders begeleid en vertrouwd gemaakt met het uitoefenen van de zorgfunctie. Ouders kunnen als regel slechts gebruikmaken van de crèche als zij aantonen dat zij werken.

Landbouwonderwijs en voorlichting

In samenhang met de activiteiten in de groepsvestigingen is in Castrolanda het trainingscentrum C.T.P. ontstaan. Hieraan is een opleiding verbonden voor boerenzoons van kleine melkveebedrijven. Zij volgen er gedurende één week tot maximaal vier weken cursussen die in hoofdzaak zijn gericht op de melkveehouderij. Verder zijn er enkele speciale cursussen zoals voor de varkenshouderij en voor het aanleggen van eenvoudige elektrische installaties. In 1999 volgden 672 cursisten één van de opleidingen.

Even buiten Castro bevindt zich het Instituto Christão waar een driejarige middelbare landbouwcursus wordt gegeven. Deze school heeft plaats voor 220 leerlingen. Aan de school is een bedrijf verbonden. Hierop houdt men melkvee, geiten, varkens en kalkoenen. Er is ruim 100 ha landbouwgrond beschikbaar die wordt gebruikt voor de productie van snijmaïs en voor de ruwvoerwinning voor het melkvee. Daarnaast is er een natuurbos van 200 ha. De school staat onder de verantwoordelijkheid van de I.E.R kerken in de ABC-koloniën. Het bestuur van deze kerken benoemt ook de schoolleiding. De afkorting I.E.R. staat voor Igreja Evangélica Reformada do Brasil.

In Castro is ook een middelbare landbouwschool van de Staat Paraná. Deze telt 200 leerlingen. Het onderwijs op de staats- en gemeentelijke scholen is grotendeels gratis. Voor de bijzondere scholen dienen de leerlingen aanzienlijk bij te dragen.

De technische voorlichting en het praktijkonderzoek in de groepsvestigingen wordt verzorgd vanuit een gezamenlijke stichting: de 'Fundação ABC'. Hieraan zijn ongeveer 120 personen verbonden. De helft werkt voor de voorlichting en de andere helft doet onderzoek. Onder hen zijn dierenartsen en landbouwkundigen. Zij werken deels in dienst van de coöperaties en deels van particuliere bedrijven.

Het praktijkonderzoek omvat onder meer grondonderzoek en veldproeven. De bevordering van de technische productiviteit, het verbeteren van de kwaliteit van de producten en de integratie van akkerbouw met veehouderij zijn belangrijke thema's voor het onderzoek en de voorlichting.

In dat verband stimuleert men het winnen van kwaliteitsruwvoer op de kleine melkveebedrijven. Sommige boeren hebben voor de winterperiode een te kleine voorraad ruwvoer. Zij zijn dan aangewezen op de verdorde weiden waardoor de melkproductie sterk terugvalt. In het kader van genoemde integratie leveren naburige akkerbouwers de gehakselde snijmaïs die op de melkveebedrijven wordt ingekuuld.

Een groot succes heeft men in de afgelopen 25 jaar behaald met de invoering van de directe inzaai van de gewassen zonder ploegen. De activiteiten van het onderzoek en de voorlichting aan de boeren worden gefinancierd door een bijdrage van de leden van de co-operaties. Per ha dragen zij jaarlijks de opbrengst van een zak sojabonen bij. In 1999 kwam deze waarde overeen met 18 reais ofwel 22 gulden. De helft van dit bedrag is bestemd voor onderzoek en de andere helft is voor de financiering van de voorlichtingsdienst. Voor de veehouders is er een bijdrage per melkkoe en per fokzeug.

Jaarlijks doen ongeveer 50 stageairs van landbouwscholen uit de omgeving ervaring op bij de bedrijven in één van de groepsvestigingen. Daarnaast zijn ongeveer 30 studenten van de veeartsenij-opleiding en van de landbouwopleiding tijdelijk verbonden aan het onderzoek en aan de landbouwvoorlichting van de genoemde stichting.

Plaatselijke gezondheidszorg

Voor de gezondheidszorg is men in de groepsvestigingen aangewezen op particuliere organisaties. Zoals gebruikelijk zijn er gratis voorzieningen van overheidswege. Deze voorzien echter niet steeds in de behoefte van de emigrantengemeenschap zodat velen gebruikmaken van de particuliere gezondheidszorg. Ter plaatse heeft men poliklinieken voor consultatie en onderzoek. Voor een opname moet men naar ziekenhuizen in de steden.

In Castrolanda en in Carambeí zijn in de afgelopen jaren voorzieningen voor bejaarde emigranten gebouwd. Men heeft daarvoor speciale woningen die verbonden zijn met een verzorgingstehuis.

Voorzieningen voor de vrije tijd

In elk van de groepsvestigingen zijn voorzieningen voor de vrije tijd en persoonlijke ont-plooiing. Men heeft groepen die zich toeleggen op beoefening van muziek, zang en toneel. Men heeft er een eigen bibliotheek en een videotheek.

Voor de interne communicatie en voor het contact met de andere groepsvestigingen geeft men een Nederlandstalig maandblad (Regenboog) uit. Hiervoor leveren ook corres-pondenten uit andere groepsvestigingen een bijdrage.

Verder heeft men sportclubs die gebruikmaken van de voorzieningen, zoals de voet-balvelden, en de tennisbanen. Verder heeft men mogelijkheden in overdekte sporthallen voor het beoefenen van zaalvoetbal, volley- en basketbal en zijn er zwembaden in elk van de gemeenschappen. Vanuit elk van de drie gemeenschappen gaat jaarlijks een afvaardi-ging naar de zeskamp. Aan deze interkoloniale spelen nemen groepen uit de Holambra's en uit Não-me-Toque deel.

Bronnen en berichtgevers

Arapoti

- Arie Willem Bronkhorst,
- Erik Bosch,
- Gerrit Verburg
- Pieter en Teuni Elgersma- Bronkhorst

Castrolanda

- Frans Borg
- Gerbert en Klaasje Bouwman
- Bernard David van de Riet

Carambeí

- Franke en Greet Dijkstra
- Jacob Carol Vink
- Tobias Katsman
- Dim Vermeulen
- Familie van Erkel
- Diewertje Meijer-Kooiman

Bijlage 2 Holambra's

Werkgebied

In de staat São-Paulo bevinden zich de groepsvestigingen Holambra I en II. Deze zijn door hun ontstaanswijze nauw met elkaar verbonden. In beide gevallen gaat het om een samenwerking waarbij Nederlandse, Amerikaanse en Braziliaanse partners waren betrokken.

Holambra I is in 1948 vanuit Nederland opgezet door de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB). Deze organisatie was een sterk voorstander van het vestigen van emigranten in een groepsverband. Daardoor konden boeren met kleine bedrijven gezamenlijk voorzieningen treffen om hun gemeenschapswaarden in stand te houden. Deze vorm van vestiging was in Brazilië mogelijk. De individuele vestiging van emigranten vond men toentertijd ongewenst, vanwege de risico's van economische en maatschappelijke aard die hieraan voor de boerengezinnen waren verbonden. Anders dan in een groepsverband vond men de emigratie naar Brazilië zelfs onaanvaardbaar. Voor genoemde Bond vormde anderzijds de Katholieke godsdienst in Brazilië een belangrijke factor om aan deze emigratie medewerking te verlenen. Bovendien waren er veel Nederlandse missionarissen in Brazilië werkzaam.

Een ter plaatse opgerichte coöperatie kocht in 1948 de fazenda Ribeirão. Het betrof een 5.000 ha groot terrein waarop een Amerikaans vleeswarenconcern mestvee weidde. Dit bedrijf trok naar verder binnenlands gelegen weidegronden. Met de steun van de Federale Braziliaanse Regering en van de Staat São-Paulo werd de vestiging van Katholieke Nederlandse boeren en tuinders mogelijk. Met het oog op de afzet van zuivelproducten aan de stedelijke bevolking vestigde men zich in een gebied dat vrij dicht bij de hoofdstad lag. De afstand tot de miljoenenstad São-Paulo bedraagt 140 km.

Het betrof oorspronkelijk een vrijwel leeg gebied met gronden die als arm bekend stonden. Alles moest vanaf het begin worden opgebouwd. De afwijkende omstandigheden en het subtropische klimaat vroegen bovendien om een groot aantal aanpassingen in de productiewijze voor de Nederlandse boeren. Men verkeek zich ook op de moeilijkheden die zich voordeden bij het overbrengen van het Nederlandse melkvee. Via de uitvoer van dit vee had de groep de toestemming gekregen van de Nederlandse regering om de noodzakelijke deviezen mee te nemen. Het vee werd echter ziek en de verkopen beantwoordden niet aan de eerdere verwachtingen.

De aanvangsproblemen met onder meer de coöperatieve ondernemingsvorm leidden er toe dat een groot aantal van de oorspronkelijke emigranten zich in 1951-1953 in Zuid Brazilië rond het stadje Nã-me-Toque vestigde. Enkelen gingen naar Tronco bij Carambei. Nieuwe emigranten vulden nadien hun plaatsen op Holambra weer op. In 1959 was het gehele terrein in gebruik genomen; hoewel ook in dat jaar een aantal emigranten naar elders in Brazilië vertrok.

Holambra II is in 1960 ontstaan. Het bestuur van de coöperatie van Holambra I verwierf met de financiële steun uit de Verenigde Staten een fazenda (Das Posses) van ongeveer 13.000 ha. De emigrantenkinderen van Holambra I en emigranten uit Nederland konden hierop een bedrijf beginnen. De nieuwe vestiging lag 300 km van de oorspronkelijke.

In beide gevallen is men begonnen op terreinen die overwegend begroeid waren met grove grassoorten, met kreupelhout en met bos en die deels in gebruik waren voor de extensieve veeweiderij. Deze gronden de zogenaamde campos hadden in de Braziliaanse landbouw een slechte reputatie. De bodem was verwaarloosd en arm aan mineralen en humus.

De fazenda Ribeirão, waarop Holambra I van start ging, stond vanwege de eerdere uitputting door de koffieteeit in de omgeving bekend als de woestijn van Mogi. Genoemd naar de gemeente Mogi Mirim waartoe het gebied toen behoorde.

De omgeving van Holambra II was zelfs een van de armste streken van de staat São Paulo. Men noemde het gebied de vallei van de honger. De grote ontwikkelingen zoals de teelt van suikerriet en van koffie waren aan het gebied voorbij gegaan. Om de ontwikkeling van de welvaart te stimuleren bouwde de overheid een stuwdam in de Paranapanemarivier. Het stuwmeer (Jurumirim) dat daardoor is ontstaan, grenst aan het oorspronkelijke vestigingsgebied. De verwachting dat het 50.000 ha grote stuwmeer een gunstige invloed zou hebben op de regenval in het nabij gelegen gebied is niet uitgekomen. Het bleef soms veel te droog.

Voor de teelt van gewassen en voor de verkaveling van bedrijven hebben de daartoe opgerichte coöperaties beide gebieden ontgonnen en ingericht voor de vestiging van de gezinsbedrijven.

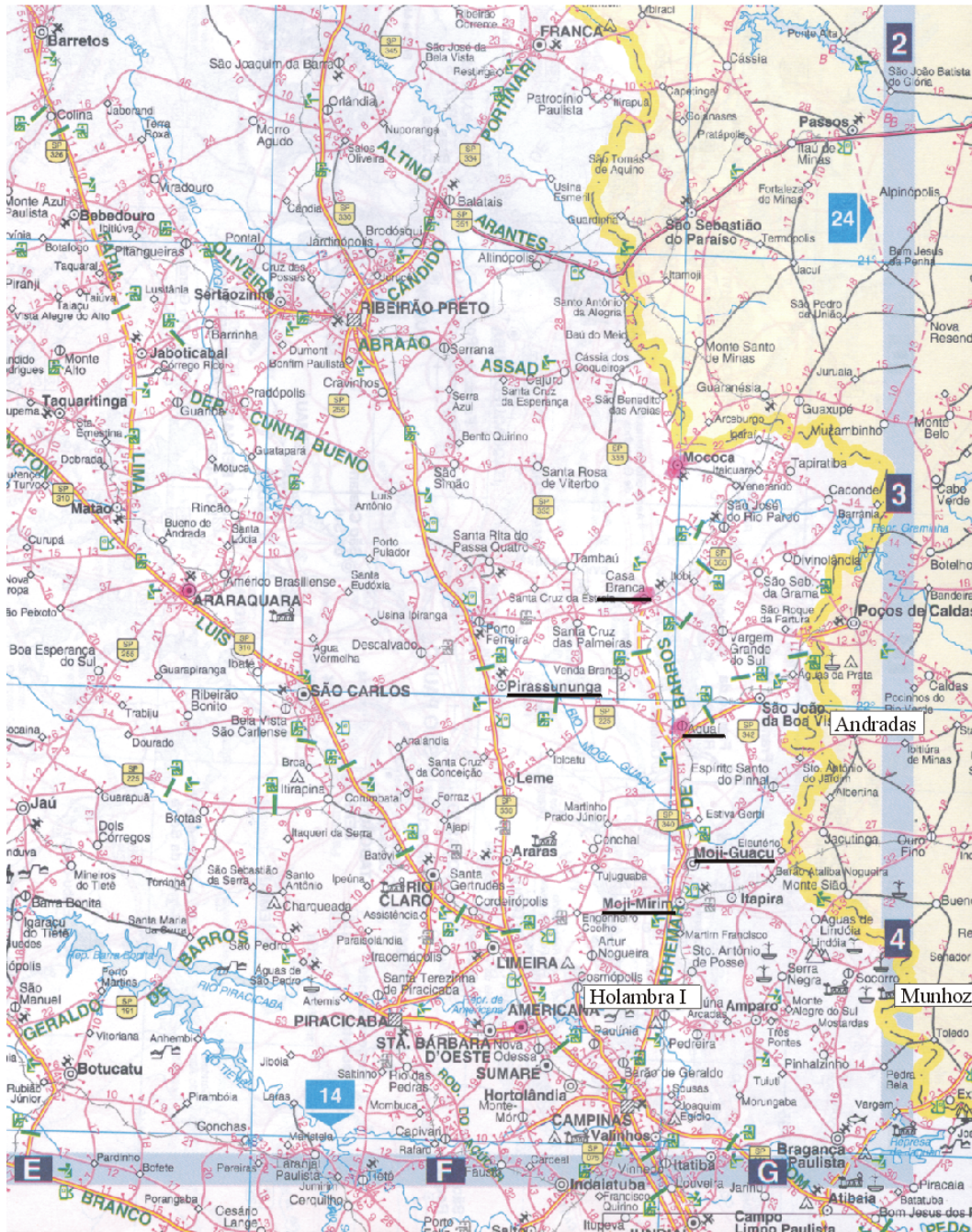
In de loop der jaren hebben de coöperatie en de individuele leden in beide groepsvestigingen aanzienlijke oppervlakten toegevoegd aan de oorspronkelijke oppervlakte. Het werkgebied van Holambra I is onder meer als gevolg van de behoefte aan grond voor gespecialiseerde bloemenbedrijven vergroot en omvat gronden die op meer dan 100 km afstand zijn gelegen. Aanvankelijk ging men op zoek naar gronden voor de teelt van gladiolen en voor de akkerbouw, later vormde de teelt van snijbloemen de drijfveer voor de ruimtelijke expansie. Men heeft inmiddels bedrijven die zijn gevestigd in de omgeving van Aguaí en Casa Branca, en nabij Araxá, Andradas en Munhoz in de Staat Minas Gerais. In de nabijheid kocht de coöperatie van Holambra in 1989 de fazenda Esmeralda. Op bijgaande kaart (kaart B2.1) zijn de vestigingsplaatsen van de Nederlandse emigranten aangegeven.

Een aantal van de oorspronkelijke emigranten en van de nakomelingen heeft zich op Holambra II gevestigd. De ontwikkeling van Holambra II voltrok zich echter mede vanwege de ongunstige klimatologische situatie in een laag tempo. De belangstelling voor emigratie naar Brazilië was echter in Nederland aanzienlijk gedaald. Men kreeg versterking doordat zich een tiental gezinnen van Zwitserse origine zich bij de Nederlandse gemeenschap aansloot.

Kaart B2.1

Vestigingplaatsen van Nederlandse emigranten in de omgeving van Holambra I (São-Paulo)

0 |—————| 50

Bron: GUIA 4 RODAS

De noodzaak om vanwege de droogte over te gaan op een extensieve bedrijfsvoering bracht eveneens een uitbreidingsbehoefte mee. In de loop van de jaren werden aanzienlijke oppervlakten in de directe omgeving in gebruik genomen. Het gebied waarover de bedrijven beschikken is daarbij vergroot tot ongeveer 30.000 ha. De in gebruik zijnde gronden zijn aangegeven op bijgaande kaart (kaart B2.2). Evenals van Holambra I vertrokken er in de loop der jaren ook van Holambra II emigranten en hun kinderen naar elders in Brazilië. Zij vestigden zich onder meer in Rio Verde (Goiás).

Economische activiteiten

Oppervlakte

De oppervlakte van de bedrijven op de Holambra's en in de omgeving omvat in totaal 35.000 ha. Dit is de bruto oppervlakte, want naast de cultuurgrond die voor de teelt van gewassen wordt gebruikt, is er een aanzienlijke oppervlakte met natuurbos en weidegrond. Deze gronden bevinden zich op hellende gedeelten en in de laagten nabij de beken. Zo wordt ongeveer 60% van de oppervlakte van Holambra II benut voor de teelt van gewassen. Men heeft een grote oppervlakte natuurbos (5.000 ha) en eucaliptus (1.000 ha). Ongeveer 5.000 ha wordt gebruikt als blijvende weidegrond.

De bedrijven verschillen zeer sterk in omvang en ook in samenstelling van de productie. Naast de bedrijven met een grote oppervlakte bouwland, zijn er bedrijven met intensieve veehouderij, bedrijven met fruit en een zeer groot aantal met siergewassen. Men teelt een belangrijk deel van de bloemen en planten in kassen met een klimaatregeling.

Op Holambra I heeft het merendeel van de 190 bedrijven bloemen en planten. Het aantal bedrijven met (een veelal uiteenlopende oppervlakte) fruit bedraagt 122. Op ongeveer 70 bedrijven houdt men pluimvee. Daarentegen zijn er weinig (16) bedrijven met varkenshouderij en op slechts 8 bedrijven houdt men melkvee.

Op Holambra II zijn op een totaal van 92 leden van de coöperatie ongeveer 50 telers van akkerbouwgewassen, 40 bedrijven hebben fruitteelt en op 13 bedrijven worden bloemen geteeld. De veehouderij komt eveneens voor, maar is voornamelijk afhankelijk van de aanwezigheid van gronden die minder gemakkelijk voor akkerbouw of fruitteelt zijn te gebruiken. Enkele bedrijven hebben varkenshouderij.

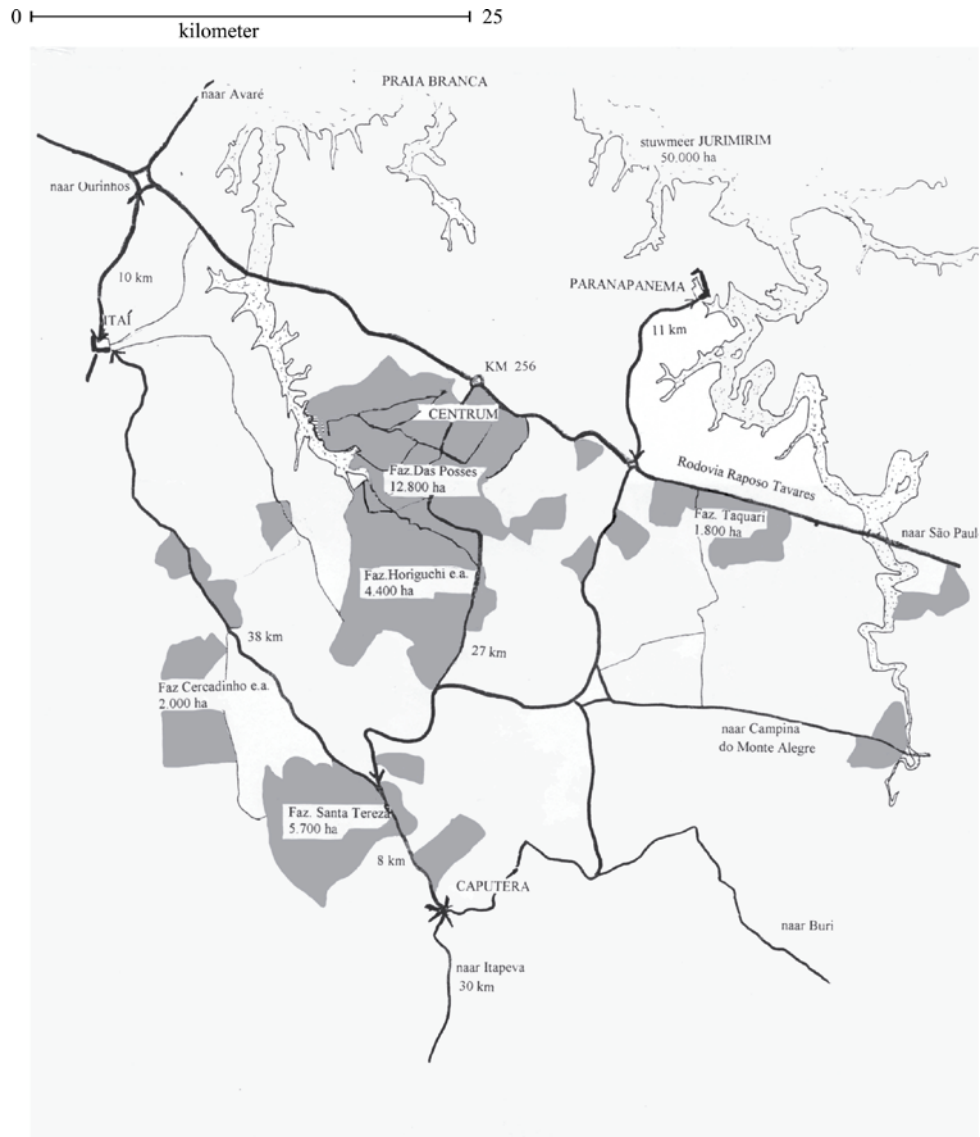
Grondgebruik

Als gevolg van het klimaat is er een belangrijk verschil in het grondgebruik van de beide Holambra's. Holambra I heeft een subtropisch klimaat. In droge winterperiode komt er vrijwel geen vorst van betekenis voor. Verder is de regenval er iets meer over het jaar gespreid. De gewassen groeien vanwege de hoge temperatuur het gehele jaar door. Vee hoeft er niet op stal vanwege de lage temperatuur, maar om bescherming te bieden tegen de sterke zonneschijn.

De oppervlakte van de geteelde gewassen is weergegeven in tabel B 2.1. Opmerkelijk zijn daarin de verschillen tussen de beide gebieden. Op Holambra II kan nachtvorst in de droge periode aanzienlijke schade aanrichten aan de gewassen. Verder is de regenval minder gespreid en laat de regen soms zeer lang op zich wachten.

Kaart B2.2

Door Nederlandse emigranten bewerkte gronden van
Holambra II (São-Paulo) (totaal ongeveer 30.000 ha)

Akkerbouwgewassen

Als gevolg van de ligging nabij de stedelijke centra van Campinas en São-Paulo is er op Holambra I een grote belangstelling voor woningbouw. Deze expansie drijft de prijzen van de gronden verder op. De inmiddels duur geworden gronden zijn daardoor niet meer te benutten voor de teelt van extensieve akkerbouwgewassen. De akkerbouw is daardoor van ongeschikte betekenis geworden. De kleine schaal van de productie leent zich bovendien niet voor de gemechaniseerde teelten. Op de veelal grotere bedrijven in de omgeving speelt de akkerbouw nog wel een rol. Men benut de oppervlakte vooral voor de teelt van maïs.

Tabel B 2.1 Ooppervlakte van de gewassen (ha) op de Holambra (incl. de omgeving)

	Holambra I	Holambra II	Totaal
Akkerbouwgewassen:			
- maïs	900	5.000	5.900
- bruine bonen		3.500	3.500
- katoen	130	2.500	2.630
- Sojabonen	80	1.500	1.580
- overige en tweede oogst	3.000	7.700	10.700
Fruit			
- citrusvruchten	4.000		4.000
- steenvruchten		700	700
- bananen		200	200
- overige		100	100
Bloemen, planten, bollen en overige siergewassen	800	120	900
W.v. in kassen	300	20	320

De akkerbouw is daarentegen de belangrijkste productierichting op Holambra II. De oppervlakte die wordt benut voor akkerbouwgewassen omvat 13.000 ha. Het merendeel van deze oppervlakte wordt meerdere keren per jaar beteeld. Maïs, katoen en bruine bonen zijn de hoofdgewassen. Na de zomergewassen, waaronder een kleine oppervlakte sojabonen, wordt in de winterperiode naast een tweede ronde met maïs en bruine bonen ook tarwe geteeld.

Het teeltsysteem is er op ingesteld om de gronden zoveel mogelijk permanent begroeid te laten zijn. Men past daarbij ook de directe inzaai in de stoppel van het voorafgaande gewas toe. Om in de vochttekorten te voorzien heeft men vooral op Holambra II op grote schaal voorzieningen getroffen om de gewassen te beregenen. Ongeveer 60% van de daar aanwezige oppervlakte akkerbouwgewassen wordt beregend met een zogenaamd pivot central. Deze automatisch werkende beregeningsmachines beslaan cirkelvormige oppervlakten van 20 tot 160 ha die in één keer van water worden voorzien. Men heeft op Holambra II ongeveer 100 van dergelijke machines in gebruik.

Het bedrijfssysteem is als gevolg van de berekening ingesteld op een intensief gebruik van de grond. De opbrengst van de zomergewassen (september-maart) katoen en sojabonen bedraagt gemiddeld ongeveer 3.000 kg per ha. De korrelmaïs levert 8.000 kg per

ha. Deze opbrengsten zijn ongeveer 20-30% hoger dan van de telers in de omgeving. De verschillen bij de gewassen die in de droge tijd (winter) worden geteeld zijn echter veel groter. De bruine bonen brengen zowel in de zomer als in de winter gemiddeld bijna 3.000 kg per ha op. Dit is ongeveer het dubbele van de bedrijven in de omgeving. Ook de opbrengst van de tarwe die in de winter wordt geteeld levert ongeveer 3.000 kg per ha op.

Het kunnen benutten van de beregeningsinstallaties vereist de aanleg van een meertje om water aan te onttrekken; voorzover men niet van het grote stuwmeer gebruik kan maken. Veelal kan een eigen meertje door de glooiende ligging van het terrein vrij gemakkelijk worden aangelegd. Door het leggen van een aarden dam in een beekje dat het regenwater afvoert, ontstaat de gewenste buffer. Omdat door het stuwmeertje de begroeiing van het beekdal ten onder gaat, is men verplicht om hiervoor een oppervlakte bos ter compensatie aan te planten.

Vanuit het stuwmeer wordt het water via een ondergrondse leiding naar het centrale verdeelpunt van de beregeningsmachine opgevoerd. De opvoerpomp en de aandrijving van de beregeningsmachines vergen een aanzienlijk vermogen. Men maakt daartoe gebruik van elektromotoren van 100-150 pk. Hiervoor is een speciale krachtstroomleiding vereist. De bedrijven op Holambra II hebben in totaal voor 19,5 miljoen reals geïnvesteerd in de beregeningsapparatuur. De beschikbaarheid van water voor beregening is van grote invloed op de gebruikswaarde van de grond.

Veehouderij

De melkveehouderij heeft zich, ondanks de sterke verbreiding in de beginperiode op de gemengde bedrijven, slechts op enkele bedrijven op Holambra I kunnen handhaven. In de oorspronkelijke opzet zou naast de melklevering voor de nabije steden ook de verkoop van fok- en gebruiksdieren een belangrijke bron van inkomsten vormen.

Op Holambra I worden nog ongeveer 400 melkkoeien gehouden. Men levert melk aan een fabriek in Campinas en verkoopt ook af bedrijf aan de plaatselijke bevolking.

De rundveehouderij op Holambra II is voornamelijk beperkt tot het houden van mestvee. Daarnaast heeft de intensieve veehouderij op Holambra I een sterke ontwikkeling gekend. Daarbij gaat het vooral om de slachtkuikenmesterij. Op 60 bedrijven heeft men stallen met plaats voor in totaal 1,65 miljoen mestkuikens. Deze bedrijven werken met de plaatselijke coöperatie samen in een integratie met de houders van de moederdieren, met de broederij en met de coöperatieve slachterij. De coöperatie levert ook het mengvoer. Enkele bedrijven (8) houden op grote schaal legkippen. In totaal heeft men ongeveer 300.000 legkippen

De varkenshouderij is beperkt tot 16 bedrijven die in totaal 5.700 fokzeugen houden. Dit zijn gesloten bedrijven die zelf de gefokte biggen afmesten.

Bloemen- en plantenteelt

De teelt van bloemen en planten heeft op de Holambra's een grote omvang gekregen. Geleidelijk aan is men als grote producent van gladiolen overgeschakeld op diverse soorten bloemen en planten. Men teelt nog een grote oppervlakte bloemen in het open veld, maar in verband met de kwaliteit is men in toenemende mate overgegaan op het telen van planten in kassen die met plastic zijn bedekt. De kassen zijn niet alleen, zoals voorheen, bedoeld om de planten tegen eventuele vorst te beschermen, maar zijn ingericht om het

groeiproces volledig te controleren. De moderne kassen hebben daardoor een grote hoogte en zijn voorzien van benodigde meet- en regelapparatuur voor het gewenste klimaat en voor de vereiste vochtigheidstoestand. Het aanleggen van dergelijke kassen in het glooiend gebied vereist als regel een ingrijpende egalisering van het terrein.

Qua aanvoer op de veiling zijn rozen het belangrijkste gewas. Verder heeft men vooral chrysanten die zowel als snijbloem als in potten worden afgeleverd. Bij de potplanten nemen kaapse violen en kalanchoë belangrijke plaatsen in. Voorts worden er diverse soorten bloembollen geteeld. Het merendeel zijn gladiolen en amaryllisbollen.

In samenhang met de bloementeel worden ook stekken voor export naar Nederland getrokken. Een belangrijk deel van de Nederlandse stekbehoefte van chrysanten en begonia's wordt door bedrijven vanuit Holambra geleverd. De grote leveranciers van stekmateriaal hebben daartoe overeenkomsten afgesloten met bedrijven van emigranten.

De totale oppervlakte siergewassen die met de groepsvestigingen is verbonden, omvatte in 1999 ongeveer 1.000 ha. Hiervan is ruim 300 ha bedekt. In navolging van hun Nederlandse collega's hebben Braziliaanse buren en medewerkers op hun eigen bedrijfjes eveneens de teelt van bloemen en planten opgepakt. Zij benutten de ervaring die zij door het werk bij de Nederlandse telers hebben opgedaan. Op Holambra II zijn 13 bloementelers met in totaal ongeveer 120 ha sierteelt. Hiervan wordt ongeveer 20 ha in kassen geteeld.

Fruitteelt

De teelt van citrusfruit op Holambra I en die van appels op Holambra II boden aanvankelijk belangrijke mogelijkheden om op relatief kleine gemengde bedrijven een bestaansbasis op te bouwen. Citrusvruchten kenden lange tijd een grote vraag voor het binnenlands gebruik, voor de export en ook voor de sapproductie. Op grote schaal werden op Holambra I sinaasappelen, mandarijnen en citroenen aangeplant om in deze vraag te voorzien. Op bedrijven in de omgeving werden eveneens op zeer grote schaal boomgaarden aangeplant.

De langdurige crisissituatie met grote overschotten van citrusvruchten op de wereldmarkt heeft zijn sporen nagelaten voor de fruitteelt op Holambra I. Noodgedwongen moest een groot deel van de citrusboomgaarden worden gerooid. Het eerder ingerichte pakstation dat was ingericht op de aflevering van kwaliteitsfruit kon niet in stand blijven. Veel fruitkwekers met kleine eenheden weken uit naar de teelt van bloemen en planten. De oppervlakte citrusfruit liep daardoor terug tot ongeveer 4.000 ha.

De telers van appels op Holambra II hadden lange tijd eveneens een sterke positie op de binnenlandse markt. Appels waren in Brazilië zelfs een luxe product. Door de invoer uit Argentinië en Chili over zeer grote afstanden werd in deze vraag voorzien. In Brazilië was de productie in de jaren zeventig daarentegen nog zeer gering. Door de klimatologische omstandigheden vertoonden de bomen een onregelmatige bloei en een gespreide vruchtvorming. Na verloop van tijd slaagde men er in de variëteiten te vinden die beter pasten bij dit klimaat. Omstreeks 1975 had men op Holambra II ongeveer 500 ha beplant met appelbomen.

De appeltelers, waarvan sommigen hun bedrijfsoppervlakte geheel hadden ingeplant, ondervonden echter na verloop van tijd de concurrentie van hun collega's die in Zuid-Brazilië eveneens grote oppervlakten hadden ingeplant. Tegen deze concurrentie waren zij, mede door het gunstiger klimaat niet opgewassen. Bovendien ondervond men op Holambra II in sommige jaren aanzienlijke schade door hagelbuien. Nog slechts enkele telers hebben

hun boomgaard gehandhaafd. Anderen zijn overgegaan op meer passende steenvruchten zoals perziken en op bananen. De ongeveer 40 fruitkwekers hebben een gezamenlijke oppervlakte van 700 ha steenvruchten, 200 ha bananen en 100 ha goiaba's. Deze vruchten worden onder meer voor de industriële verwerking tot jam geteeld.

Productiewaarde

De waarde van de productie is voor elk van de groepsvestigingen weergegeven in tabel B 2.2. Uit dit overzicht blijkt het grote belang van de sierteelt op Holambra I en van de akkerbouw op Holambra II.

Tabel B 2.2 Productiewaarde af boerderij (mln. reais) op de Holambra's in 1999

	Holambra I	Holambra II	Totaal
Akkerbouwproducten	6	28	34
Pluimveevlees	30		30
Eieren	8		8
Varkens	13	1	14
Rundvee/Melk	1		1
Fruit	6	7	13
Bloemen en planten	83	7	90
Totaal	147	43	190

Bij de waarde van de producten is niet alleen uitgegaan van de productie die via de coöperaties wordt verkocht, maar ook van het deel dat door leden van de gemeenschap rechtstreeks aan de handel wordt verkocht. Vooral de grotere bedrijven die producten telen die geen bewerking vragen, verkopen een deel van de oogst niet via de coöperatie. Dit is onder meer het geval bij de bloemen en planten, bij de bruine bonen en bij het fruit. De totale productiewaarde van de groepsvestigingen blijft daarom een ruwe schatting.

Toelevering

De productiemiddelen zoals kunstmest, gewasbeschermingsmiddelen en veevoer kopen de bedrijven veelal bij de plaatselijke coöperaties in. De verkoop van de zogenaamde 'insumos' voor de plantaardige productie vertegenwoordigde in 1999 12 miljoen op Holambra I en 24 miljoen op Holambra II. Hieronder is begrepen het deel dat de coöperaties leveren aan de niet-leden.

De verkopen op Holambra I omvatten voornamelijk gewasbeschermingsmiddelen, kunstmest en verpakkingsmaterialen. Verder koopt men ook voor een belangrijke waarde aan plastic voor de kassen. De toelevering aan de bedrijven op Holambra II bestaat eveneens voor een zeer belangrijk deel uit gewasbeschermingsmiddelen. Verder levert men voornamelijk kunstmest en zaaizaden aan de telers. De verkoop aan de niet-leden is sterk toegenomen en omvat ongeveer een derde van de totale verkoopwaarde van bedrijfsmiddelen.

Op Holambra I werd in 1999 117.000 ton mengvoer geleverd aan de bedrijven. Het overgrote deel van het voer is bestemd voor de pluimveehouderij. De waarde hiervan bedroeg 39.0 mln. reais. De levering van veevoer aan de leden omvatte op Holambra II in 1999 slechts 3.758 ton. Voornamelijk betrof het varkensvoer. De aflevering was mede als gevolg van teleurstellende prijzen van de producten gedaald. Daarbij dient men te bedenken dat de prijzen van de grondstoffen, in dollars, belangrijk kunnen variëren.

In samenhang met de ontwikkeling van de bloemen- en plantenteelt is er een sterke groei gekomen van bedrijven die uitgangsmaterialen en diensten leveren. Vaak zijn het gespecialiseerde bedrijven die zich hebben toegelegd op een deel van de dienstverlening. Er zijn grafische bedrijven, ontwerpstudio's, adviseurs, bemiddelaars voor buitenlandse handel.

Ten behoeve van de kassenbouw zijn er bedrijven, die de egalisatie van het terrein verrichten. Verder zijn er diverse kassenbouwers en installatiebedrijven op en nabij Holambra gevestigd. Eveneens is er ook een gespecialiseerd potgrondbedrijf ontstaan. Aan dit bedrijf is weer een productieafdeling voor transportmiddelen zoals containers verbonden.

Toerisme

Vanaf het ontstaan zijn de Holambra's gepropageerd als modelvestigingen. Men ondervond veel belangstelling in de omgeving en in geheel Brazilië. Als gevolg van de Nederlandse kenmerken waaronder de bloemenproductie heeft Holambra I de status van toeristische stad gekregen. Het centrum is daarop aangepast met verharde straten en trottoirs. Typische Hollandse gevels leggen de relatie naar het herkomstland.

De diverse vormen van bedrijvigheid hebben inmiddels tot verbreding van de dienstverlening geleid. De detailhandel is uitgebreid met een winkelcentrum en diverse supermarkten. De horecasector en de restaurants nemen er een belangrijke plaats in.

Afzet en verwerking

In beide groepsvestigingen heeft de coöperatie van oudsher een centrale rol vervuld bij de verkoop van de belangrijkste producten. Op basis van hun omzet hebben de emigranten jarenlang bijgedragen aan de gemeenschapsvoorzieningen. De leden waren vanaf het begin verplicht hun producten via de coöperatie af te zetten.

De coöperaties hebben voorzieningen getroffen voor de opslag en de bewerking van de producten. Voor het schonen en drogen van granen heeft de coöperatie op Holambra I en op naburige fazenda Esmeralda momenteel een capaciteit van 100 ton per uur. Men kan ongeveer 10.000 ton graan opslaan. Deze voorraad is verbonden met de mengvoerfabriek. De integratie rond de slachtkuikens met een eigen slachterij is op Holambra I nog de enige verwerking die nog resteert van eerder vrij omvangrijke verwerkingsmogelijkheden. De slachterij van de coöperatie levert jaarlijks 41.000 ton pluimveevlees af.

Eerder had men voorzieningen voor de verwerking van melk en van mandioca en pakstations voor eieren en citrusvruchten. Men had ook een aandeel in een varkensslachterij. Als gevolg van de geringe productieschaal en de geringe opbrengsten was het niet meer mogelijk de genoemde coöperatieve verwerking in stand te houden. De coöperatieve varkensslachterij (te Piracicaba) werkte eveneens met aanzienlijke verliezen en moest bij de reorganisatie van het coöperatieve apparaat worden afgestoten. De eieren en citrusvruchten

worden sinds enkele jaren door de producenten zelf gesorteerd en verpakt. Andere producten worden direct aan de handel verkocht.

Op Holambra II is een aanzienlijk grotere coöperatieve opslagcapaciteit voor granen. In totaal kan men 45.000 ton granen opslaan. Men droogt ook in een met hout gestookte drogerij.

Een belangrijk deel van de maïs wordt als zaaizaad geleverd aan de contractpartner. De katoenproductie wordt in eigen beheer bewerkt. Na de oogst wordt de katoen ontpit en worden de vezels in balen geperst. De katoenbalen wordt geclassificeerd en bewaard tot de levering aan een textielabrikant. De telers verkopen de oogst van de bruine bonen veelal buiten de coöperatie om aan de handel.

Afzet via de veiling

De afzet van bloemen vindt in beide groepsvestigingen plaats via een veiling die wordt beheerd door de coöperatie. Op Holambra I is vanaf 1989 een veilingstelsel voor de bloemen en planten ingevoerd. Dit stelsel is een kopie van het in Nederland gebruikelijke type met elektronische aanduidingen en de geautomatiseerde verwerking van de koopgegevens. Naast de prijsvorming via de klok wordt ook via bemiddeling verkocht. Het veilingcomplex beslaat een oppervlakte van 6,6 ha. Daarvan is de helft overdekt waarin ook koelmogelijkheden voor de snijbloemen. In de afmijnzaal zijn 216 plaatsen.

De veiling had in 1999 een omzet van 75 miljoen reais. Dankzij de veiling is Holambra de marktleider geworden voor de bloemen- en plantenhandel in Brazilië.

De overgang van de bloemenafzet van de coöperatieve handel met verdeelpunten in de grote steden van Brazilië naar een veiling heeft tot gevolg gehad dat de bloemenproductie belangrijk is toegenomen. De telers kreeg een directer contact met hun afnemers. De hogere prijs van de producten werkte stimulerend op het aanbod van de verschillende variëteiten. Daaraan droeg bij dat de eerdere bloemenverkopers en de chauffeurs van de bloemenauto's in de gelegenheid kwamen om als zelfstandige ondernemers aan de bloemenhandel deel te nemen. Het aantal handelaren nam daardoor sterk toe.

Vanuit de veiling worden diverse activiteiten ondernomen om de relatie tussen bloementelers, handelaren en consumenten te verbeteren. Men wisselt regelmatig informatie uit. Ieder jaar zijn er cursussen voor de bloemisten (Enflor) uit geheel Brazilië. Er is een tentoonstelling (Expoflora) die jaren achtereen door meer dan 200.000 personen wordt bezocht. Men heeft er een vast tentoonstellingsterrein. Voor de telers heeft men de jaarlijkse internationale vaktentoonstelling voor de bloemen- en plantenproductie (Hortitec).

Sinds enkele jaren heeft men op Holambra II eveneens een veiling voor bloemen en voor groenten en fruit geïntroduceerd. Men werkt er met bescheiden voorzieningen dus zonder de elektronische afmijnklok. Bij een grote aanvoer van bloemen wordt een deel van de aanvoer aangeboden op de veiling van Holambra I.

Naast de veilingen zijn er in beide groepsvestigingen ook grote telers die zelf de afzet van hun productie verzorgen. Binnen de coöperatie zijn er dankzij de veiling mogelijkheden ontstaan voor voormalige werknemers in de bloemenbedrijven om voor eigen rekening een bloemenbedrijf op te starten en hun producten af te zetten.

Het overgrote deel van de bloemen en planten wordt afgezet in de grote steden. Sommige producten worden geëxporteerd naar omliggende landen, naar de Verenigde Staten en naar Europese landen.

Sociale netwerk

Aantal personen

In de loop der jaren is het aantal emigranten en hun nakomelingen gestadig toegenomen. Een aantal emigranten had bij hun vestiging reeds een groot gezin. Een deel van de kinderen vestigde zich in de directe omgeving, anderen kozen een andere woonplaats om hun beroep of bedrijf uit te oefenen.

Op Holambra I wonen ongeveer 1.500 personen van Nederlandse afkomst. Op Holambra II gaat om ongeveer 400 personen. Naast de Nederlanders en Brazilianen wonen er vanaf de beginperiode een tiental gezinnen van Zwitserse origine.

Veel sterker is echter het aantal bewoners op de bedrijven en in de centra van de beide groepsvestigingen toegenomen.

Ten tijde van het ontstaan van de groepsvestigingen woonden er slechts enkele tientallen Braziliaanse gezinnen op de aangekochte fazenda's. Zij hadden soms een dienstverband bij de vorige eigenaar. Met de komst van de Nederlandse emigranten kwam er voor hen veelal de mogelijkheid om een vast dienstverband aan te gaan bij de individuele boeren of bij de coöperatie. Als gevolg van de vergroting van de productie van de emigrantenbedrijven is het aantal gezinnen dat een bestaan heeft zeer sterk toegenomen. Er was een grote toestroom van gezinnen. Daarbij is ook een belangrijke diversificatie van de beroepen opgetreden. Bij de werknemers zijn er steeds meer specialisten gekomen, zoals aanvankelijk de chauffeurs voor de trekkers en voor de vrachtauto's en later de ervaren medewerkers die leiding geven aan de productie of die de administratie verzorgen. Soms combineren zij hun werkkring in loondienst met een eigen bedrijf dat zij met medewerking van de coöperatie hebben opgezet.

Een belangrijk aantal personen heeft een eigen bedrijf in de dienstverlenende sfeer. De centra van de groepsvestigingen hebben een aanzuigende werking op de omgeving. Het totaal aantal inwoners is daardoor op Holambra I in korte tijd toegenomen tot ongeveer 10.000. De groepsvestiging is sinds 1993 een zelfstandige gemeente. De woningbouwplannen doen een verdere stijging van het inwonertal verwachten.

Op Holambra II, dat behoort bij de gemeente Paranapanema, wonen ongeveer 6.000 personen. Dit aantal is bijna de helft van het totale aantal van de gemeente. Volgens de telling in 1996 waren er toen bijna 13.000 inwoners. De woningbouwplannen van de coöperatie en van particulieren leiden tot een verdere groei van de woningvoorraad.

In de onlangs ontstane gemeente Holambra en in de gemeente Paranapanema nemen emigranten van Nederlandse origine deel aan het gemeentebestuur. Vanuit de gemeenschap van Holambra II werd een burgemeester gekozen en op Holambra I vervulde een geboren Nederlander het voorzitterschap van de gemeenteraad.

Werkgelegenheid

Op de agrarische bedrijven is het aantal arbeidsplaatsen ondanks de mechanisatie verder toegenomen. Dit is vooral een gevolg van de intensivering van de productie. De teelt van bloemen en planten en van fruit vereist de inzet van veel personen. In tabel B 2.3 is het aantal vaste arbeidsplaatsen per sector weergegeven.

In de akkerbouwsector heeft men veelal maar één arbeidskracht per 100 ha. Naast de vaste arbeidskrachten is er in de topdrukke een aanzienlijk aantal losse arbeidskrachten no-

dig. Deze zijn vooral nodig voor de oogst van de bruine bonen. De bonen worden voor het dorsen met de hand uitgetrokken en op zwaden gelegd. Verder wordt nog een klein deel van de katoen met de hand geplukt. De fruitoogst vereist ook veel arbeid. Naast de vaste medewerkers is er groot aantal losse arbeidskrachten nodig tijdens de oogst.

De plaatselijke verwerking van de producten door de coöperaties vereist eveneens een aanzienlijk aantal medewerkers. Op Holambra I concentreren de verwerkingsactiviteiten zich rond de pluimveeslachterij en op de veiling. Op Holambra II zijn dit de bewerking van akkerbouwproducten als katoen en voorts eveneens de veilingactiviteiten. Door de verzelfstandiging van taken en door de privatisering is het aantal medewerkers van de coöperaties in enkele jaren tijd gehalveerd.

Het gevolg hiervan is dat het aantal dienstverleningsbedrijven en daaraan verbonden personen verder is toegenomen. Bij de bedrijven die toeleveren aan de bloemen- en plantensector en bij de grote handelsbedrijven zijn ruim 500 personen werkzaam. Daarnaast is echter ook de fabricage van machines en installaties van belang. Bij deze bedrijven werken in totaal 400 personen. De kassenbouw is daarbij naast de productie van transportcontainers van overwegend belang.

Tabel B 2.3 Aantal arbeidskrachten in 1999

	Holambra I	Holambra II	Totaal
Sectoren			
- akkerbouw	60	140	200
- rundveehouderij	30	20	50
- overige veehouderij	300		300
- fruitteelt	400	2.900	3.300
- bloemen en planten	4.000	500	4.500
Totaal	4.790	3.560	8.350
Coöp. verwerking en handel			
van agrarische producten	400	100	500
Machines en installaties	400		400

Onderwijsvoorzieningen

In de beide groepsvestigingen zijn onderwijsvoorzieningen die worden beheerd door de gebruikelijke overheidsinstanties. Dit is de gemeente voor het lager onderwijs en de Staat voor het vervolgonderwijs. Daarnaast heeft men scholen die worden beheerd door de gemeenschap.

De gemeentelijke en de staatsscholen hebben op Holambra I ongeveer 2.000 leerlingen. De particuliere opleidingen hebben er in totaal 600. Naast dagonderwijs geeft men ook cursussen zoals de gemeentelijke opleiding voor informatica en voor handvaardigheid. Buiten het officiële onderwijsstelsel vallen de huishoudschool met een dagopleiding en diverse cursussen. Ook zijn er talencursussen op Holambra I.

Van veel belang voor de maatschappelijke vorming is ook de kinderopvang. Om beide ouders een werkkring te kunnen laten uitoefenen is men op Holambra I ruim 25 jaar

geleden begonnen met een crèche. Deze kinderopvang is in 1996 overgenomen door de gemeente.

Op Holambra II tellen de onderwijsinstellingen van de overheid in totaal 1.300 leerlingen en die van de gemeenschap ongeveer 200 leerlingen. Er is eveneens een crèche die door de plaatselijke gemeenschap wordt beheerd en in stand wordt gehouden door de inzet van vrijwilligers. Men heeft plaatsingsmogelijkheden voor ongeveer 120 kinderen. Er zijn voorzieningen om kinderen vanaf drie maanden in de crèche op te nemen. In een dergelijke crèche worden de kinderen gedurende de gehele dag opgevangen. Zij kunnen er douchen, krijgen er een ontbijt en ook een middagmaaltijd. De kinderen worden er als het ware voorbereid op hun schooltijd. Vanwege de goede ervaringen is men onlangs begonnen met het opvangen van leerlingen die de lagere school volgen. Omdat de schooltijden maar een halve werkdag beslaan, hebben de lagere schoolleerlingen veel vrije tijd. Soms schiet de opvang in de ouderlijke omgeving te kort. Daarom zijn er sinds kort voorzieningen om kinderen ook buiten de schooltijd bezig te houden.

Gezondheidszorg

In beide groepsvestigingen zijn diverse gezondheidsvoorzieningen tot stand gekomen. Op Holambra II is zelfs een klein ziekenhuis. Dit is een soort polikliniek die is gevestigd in het eerdere klooster. Er kunnen kleine operaties worden verricht. Het beheer is door de coöperatie overgedragen aan een commissie uit de gemeenschap. Men ontvangt ook steun van de plaatselijke overheid. Het gebouw is eigendom van de coöperatie. De gehele gemeenschap kan gratis gebruikmaken van deze diensten.

Op Holambra I is een medische hulppost waaraan eveneens diverse artsen zijn verbonden. Dagelijks bezoeken ongeveer 150 personen deze hulppost. Op de sociale dienst van de gemeente doen dagelijks ongeveer 80 personen een beroep.

Om te voorzien in de geneeskundige behandeling die niet ter plaatse kan worden verleend, heeft men een onderlinge verzekering opgericht. Dit fonds telt op Holambra I ongeveer 950 leden. Op beide vestigingen zijn voorzieningen voor ouderen. Dankzij de aangepaste woningen kunnen zij toch zo lang mogelijk zelfstandig wonen. Mocht men daartoe niet meer in staat zijn, dan staan wooneenheden met intensieve verzorging ter beschikking. Op Holambra I maakt ook een aantal Nederlanders uit de omliggende steden gebruik van de voorzieningen voor de ouderen. Er zijn inmiddels ongeveer 50 woningen voor ouderen gebouwd.

Vrijetijdsaccommodaties

In de gemeenschap heeft men er vanaf het begin naar gestreefd voor jong en oud een woon- en leefsfeer te treffen die min of meer overeen kwam met die op het Nederlandse platteland. Men bouwde kerken waaraan zo mogelijk een Nederlands sprekende priester werd verbonden. In beide gemeenschappen vervulden kloosters van religieuze zusters lange tijd een centrale rol bij het onderwijs en bij de vorming van de jeugd. De coöperaties zorgden in de loop der jaren voor de voorzieningen voor sport en spel.

Men beschikt daardoor over een sporthal, over sportvelden en over een zwembad. Inmiddels is het beheer hiervan overgedragen aan zelfstandig werkende commissies en is het gebruik niet meer voorbehouden aan leden van de coöperatie. Op Holambra I telt deze organisatie bijna 1.800 leden.

Door de gemeenten zijn inmiddels overeenkomstige accommodaties ontwikkeld om in de behoefte van de gehele plaatselijke bevolking te voorzien. De beschikbaarheid van deze accommodaties is van belang bij de organisatie van festiviteiten waaraan de gehele gemeenschap deel kan nemen. Op Holambra I heeft men de zeskampen en de olympiaden en op Holambra II het zogenaamd Holambrafeest.

Bronnen en berichtgevers

Holambra I

- Leo Rietjens
- Mauricio Kievitsbosch
- Piet en Henny Weel
- Silvester Heezen
- Nico Kors
- Marius van Ooyen
- Bart en Nel Flipsen
- Louis en Marietje Peeters

Holambra II

- Simon Veldt
- Piet Veldt
- Theo Kievitsbosch
- Wilma Kievitsbosch
- Tiny Swart-de Wit
- Herman Stout

Bijlage 3 Spontane groepsvestigingen

Ontstaansgechiedenis

Inleiding

De groepsvestigingen die als projecten met de steun van de Nederlandse en Braziliaanse overheid tot stand kwamen, bevinden zich in de zuidelijke staten Paraná en São-Paulo. Daarnaast hebben Nederlandse emigranten zich in de afgelopen 50 jaar spontaan in verschillende staten van Brazilië gevestigd. Sommige emigranten hadden eerst in de genoemde groepsvestigingen gewoond, anderen kwamen rechtstreeks uit Nederland. De uitwaaiering vond ook plaats doordat kinderen van emigranten uit de projectvestigingen elders in Brazilië hun bestaan opbouwden, omdat er in hun ouderlijke omgeving minder gunstige mogelijkheden waren.

Deze emigranten en emigrantenkinderen vestigden zich veelal wel bij elkaar in de landbouwgebieden in zuid- en midden-Brazilië. Het gaat veelal om landbouwgebieden die in de voorbije decennia tot ontwikkeling zijn gekomen.

De groepen omvatten veelal gezinnen en personen met uiteenlopende herkomst en levensbeschouwing. Een uitzondering hierop is de kolonie Brasolândia nabij Unaí die uitsluitend emigranten omvat van een zelfde geloofsrichting (Gereformeerd, Vrijgemaakt, artikel 31)

Van de verschillende kernen zal het ontstaan en de ontwikkeling nader worden toegelicht.

Vestigingsplaatsen

Om een indruk te geven van de verscheidenheid van vestigingsplaatsen zijn in tabel B 3.1 enkele geografische kenmerken opgenomen. De geografische breedte en de hoogte zijn van invloed op het klimaat en op de daarmee verband houdend teeltomstandigheden.

De ligging tot de markt wordt weergegeven door de afstand tot de stad São-Paulo. Vanuit die stad is in de loop van 150 jaar het Braziliaanse achterland ontsloten. Ter vergelijking zijn in tabel B 3.1 de eerder beschreven projectvestigingen eveneens opgenomen.

Tabel B 3.1 Kenmerken van de vestigingsplaatsen van emigranten

	Begin- jaar	Geografische breedte	Hoogte in meter boven zeeniveau	Afstand in km tot São-Paulo
Projectvestigingen				
- Carambei	1911	25	1020	480
- Castrolanda	1951	25	1000	460
- Arapoti	1960	24	860	400
- Holambra I	1948	22	640	140
- Holambra II	1960	23	610	250
Overige vestigingsplaatsen				
- Não-me-Toque	1949	28	510	1.070
- Maracaju	1972	22	400	1.000
- Rio Verde	1985	17	710	940
- Brasolândia	1985	16	575	950
- Paracatu	1972	17	680	850
- Itiquera	1972	17	560	1.400
- Balsas	1974	8	250	2.400

Não-me-Toque in het zuiden

De oudste en nog steeds grootste concentratie van Nederlandse emigrantenbedrijven - buiten de projectvestigingen - bevindt zich in Rio Grande do Sul in de omgeving van het stadje Não-me-Toque. Het stadje ligt op 300 km van de hoofdstad Porto Alegre (1.2 miljoen inwoners). De gemeente met de dezelfde naam telt ongeveer 13.000 inwoners.

In de omgeving van Não-me-Toque hebben zich einde 19e eeuw een groot aantal Italiaanse en Duitse emigranten gevestigd. De Nederlanders van einde jaren veertig en begin jaren vijftig waren de laatste categorie emigranten. Zij kochten de bedrijven die door boeren van Duitse afkomst werden overgedaan omdat zij de grond te uitgeput vonden. De Nederlanders legden zich vooral toe op de teelt van akkerbouwgewassen. Soms werden ook aardappelen geteeld. Vanaf einde jaren zestig kreeg de teelt van sojabonen en van tarwe een overheersende plaats. De Nederlandse emigranten hebben zich in de loop der jaren over een groot gebied rond Não-me-Toque verspreid en ontwikkelden akkerbouwbedrijven op de campo-gronden binnen een straal van ongeveer 100 km van het stadje. Zie de kaart B3.1, waarop de vestigingsplaatsen zijn aangegeven. Zij ontwikkelden grote moderne bedrijven waardoor zij soms als de sojakoningen van Rio Grande do Sul werden omschreven.

Soms werden de weidegronden daartoe eerst van de veehouders gepacht om na verloop van tijd te worden gekocht. Op deze gronden werd na het ploegen en bekalken een afwisseling van zomer- en wintergewassen gezaaid. Meestal werd na de ontginning als eerste gewas in de zomer droge rijst geteeld. Vervolgens werden, na de oogst van rijst in de zomer sojabonen en maïs geteeld. Als tweede gewas in de wintermaanden werden tarwe, gerst, haver en groenbemesters gezaaid. Het tweede gewas in de winter was niet altijd een succes. De nachtvorstperioden verrichtten soms veel schade aan de gewassen.

Kaart B3.1

Vestigingsplaatsen van Nederlandse emigranten in de omgeving van Não-me-Toque (Rio Grande do Sul)

0 |—————| 100
kilometer

Bron: GUIA 4 RODAS

De akkerbouwers gebruikten bij de akkerbouw de ploegen en werktuigen die door hun collega-emigranten zijn gemaakt. Eerst werkten deze constructeurs op bestelling op kleine ambachtelijke schaal, later bouwde men fabrieken en ging men over op massaproductie.

Bij het schaarser worden van de gronden in Zuid-Brazilië ging men vanaf 1970 op zoek naar geschikte gronden in de noordelijker en landinwaarts gelegen staten. Deze ontwikkeling werd van overheidswege gestimuleerd door het beschikbaar stellen van aantrekkelijke kredietmogelijkheden. Voor het ontginnen van de grond, voor het aankopen van machines en voor het inzaaien van de oogst stelden de banken kredieten beschikbaar tegen lage rente. In de ontwikkelingsgebieden waren de kredietvoorwaarden zelfs aanzienlijk gunstiger dan in de meer nabij de steden gelegen regio's. Sinds de jaren tachtig werden daar alleen nog tegen gebruikelijke voorwaarden, dus met de zeer hoge rente, kredieten verleend. De trek van zoons die het ouderlijk bedrijf verlieten om in de verre gebieden een filiaal op te richten, werd daardoor bevorderd. De ervaring die men had opgedaan met de akkerbouw speelde een rol. Men zocht in diverse staten naar gronden waarop sojabonen konden worden geteeld. Daarbij zag men niet op tegen de geïsoleerde ligging en op de grote afstanden die moesten worden afgelegd. Zoals men dat gewend was nam men de ervaren personeelsleden - veelal van Duitse origine - mee naar de nieuwe vestigingsplaatsen. Ook probeerde men andere gezinnen voor het nieuwe gebied te interesseren. Zo ontstond er een kern nabij Paracatu in de staat Minas Gerais op ongeveer 250 km van Brasília.

Andere Nederlandse akkerbouwers uit het zuiden zochten verder noordelijker nieuwe gronden voor de akkerbouw. Enkelenvestigden zich in de Mato Grosso nabij Maracaju en noordelijker in Itiquera en in Alto Garças in de omgeving van Rondonópolis op ongeveer 300 km van de hoofdstad Cuiaba. Ook in het aangrenzende Mineiros (Goiás) werden gronden verworven.

De ligging van deze plaatsen is aangegeven op de kaarten B3.2 en B3.3. Daarnaast vestigden zich enkele jongeren uit het zuiden individueel in andere staten zoals in Bahia, Tocantins en Piauí. Zij namen er veelal bedrijven met een grote oppervlakte in gebruik. Vanuit de nieuwe vestigingen houdt men als regel de contacten met de thuisbasis aan. Voor velen is dit Não-me-Toque waar de oudere generatie die zich inmiddels uit het bedrijf terugtrekt en soms een passende woongelegenheid heeft gevonden.

Maracaju nabij de Pantanal

In het zuidelijk deel van de staat Mato Grosso is vanaf 1972 rond het plaatsje Maracaju een nieuwe kern met Nederlandse boeren ontstaan. Het betreft een gebied dat ligt tussen het centrale natuurgebied van de Mato Grosso - de Pantanal - en Paraguai, op ongeveer dezelfde breedte als Holambra (21 graden), maar 1000 km verder in het binnenland.

In het gebied kende men tot de komst van de Nederlanders geen akkerbouw. De filialen van de banken stonden aanvankelijk wantrouwend tegenover de elders gebruikelijke financiering met oogstkredieten. Dit veranderde doordat er vestigingen kwamen van bedrijven uit het zuiden zoals van de Cotrijal, de grote aan- en verkoopcoöperatie uit Não-me-Toque. De werktuigenfabrikant Stapelbroek uit dezelfde plaats opende in de jaren zeventig een filiaal in het nabij gelegen stadje Dourados.

Begin 2000 waren er mede door de komst van emigranten uit Nederland 26 bedrijven. Deze bedrijven liggen voornamelijk langs de grotere wegen, soms tot op 60 km van

het centrum van de plaats. Op kaart B3.4 is de ligging van de bedrijfsgebouwen globaal aangegeven.

Als gevolg van de ontwikkeling van de landbouw is het eerdere pioniersdorp in een korte tijd uitgroeid tot het centrum van een gemeente met 25.000 inwoners. De oppervlakte van deze plattelandsgemeente (4.082 km²) komt overeen met 12% van die van Nederland. Volgens de gemeentelijke registratie waren er in 1988 in deze gemeente 271 fazenda's. Ondanks de snelle ontwikkeling van het bevolkingsaantal is men voor een belangrijk deel van de dienstverlening zoals voor voortgezet onderwijs en voor medische verzorging echter nog aangewezen op Dourados dat op ongeveer 100 km ligt of op de 600.000 inwoners tellende hoofdstad Campo Grande op ongeveer 150 km.

Rio Verde in het centrum

In de staat Goiás in de omgeving van Montevideu en Rio Verde heeft zich in de periode 1985-1990 een groep Nederlandse bedrijven gevormd. Begin 2000 waren hier 13 bedrijven van verschillende grootte. Ook emigrantenkinderen uit de Holambra's maken hiervan deel uit. De plaats Rio Verde, met 100.000 inwoners, ligt op ruim 200 km van de hoofdstad Goiânia, ofwel ruim 400 km van de federale hoofdstad Brasília.

De sterke ontwikkeling van het centrale gebied van Brazilië blijkt uit de bevolkingsgroei. De stad Goiânia telt meer dan een miljoen inwoners en Brasília, het nieuwe bestuurscentrum, is in 40 jaar tijd gegroeid tot een metropool met 1.8 miljoen inwoners.

Daarnaast zijn er in dezelfde staat bedrijven van emigrantenkinderen nabij Mineiros en nabij Goiânia. Het centrale Braziliaanse gebied met genoemde plaatsen is weergegeven op kaart 7.

Brasolândia bij Unaí

In 1985 kwam er een nieuwe vestiging van emigranten uit Nederland te Unaí (Minas Gerais) tot stand. Deze groepsvestiging 'Brasolândia' ligt 125 km ten zuidoosten van de hoofdstad Brasília. Er zijn ruim 20 bedrijven. Ten dele betreft dit familieleden en kennissen van emigranten die eerder in Paraná (Monte Alegre nabij Telêmaco Borba) hadden gewerkt. Hun vestiging die in 1949 was begonnen, werd in de jaren zeventig opgeheven doordat het contract met de cellulose-fabrikant Klabin afliep. Deze onderneming had de gronden aan Nederlandse emigranten beschikbaar gesteld om zuivelproducten voor het personeel te leveren.

Balsas in het noorden

Bij hun zoektocht naar goede akkerbouwgronden trokken enkele pioniers uit het zuiden in de jaren zeventig naar Balsas in noordelijk Brazilië. Deze plaats ligt op ongeveer 800 km van São Luís, de hoofdstad van de staat Maranhão. Het nieuwe gebied lag 3.600 km van hun eerdere woonplaats. De ligging van Balsas in een spaarzaam bevolkt gebied is weergegeven op kaart 10.

In 1995 namen ook Nederlandse emigranten uit de ABC-vestigingen deel aan een project in de omgeving van Balsas. Met steun van de Bank voor Noord-Oost Brazilië (BNB) en de Coöperatie Batavo werd een gebied van 40.000 ha aangepakt. Inmiddels zijn er 20 bedrijven ontstaan.

Kaart B3.2

Vestigingsplaatsen van Nederlandse emigranten in de omgeving van Unaí, Paracatu, Araxa, Rio Verde (Minas Gerais, Goiás)

0 ————— 200
kilometer

Bron: GUIA 4 RODAS

Kaart B3.3

Vestigingsplaatsen van Nederlandse emigranten in de omgeving van Rondonópolis en van Maracaju (Mato Grosso en Mato Grosso do Sul)

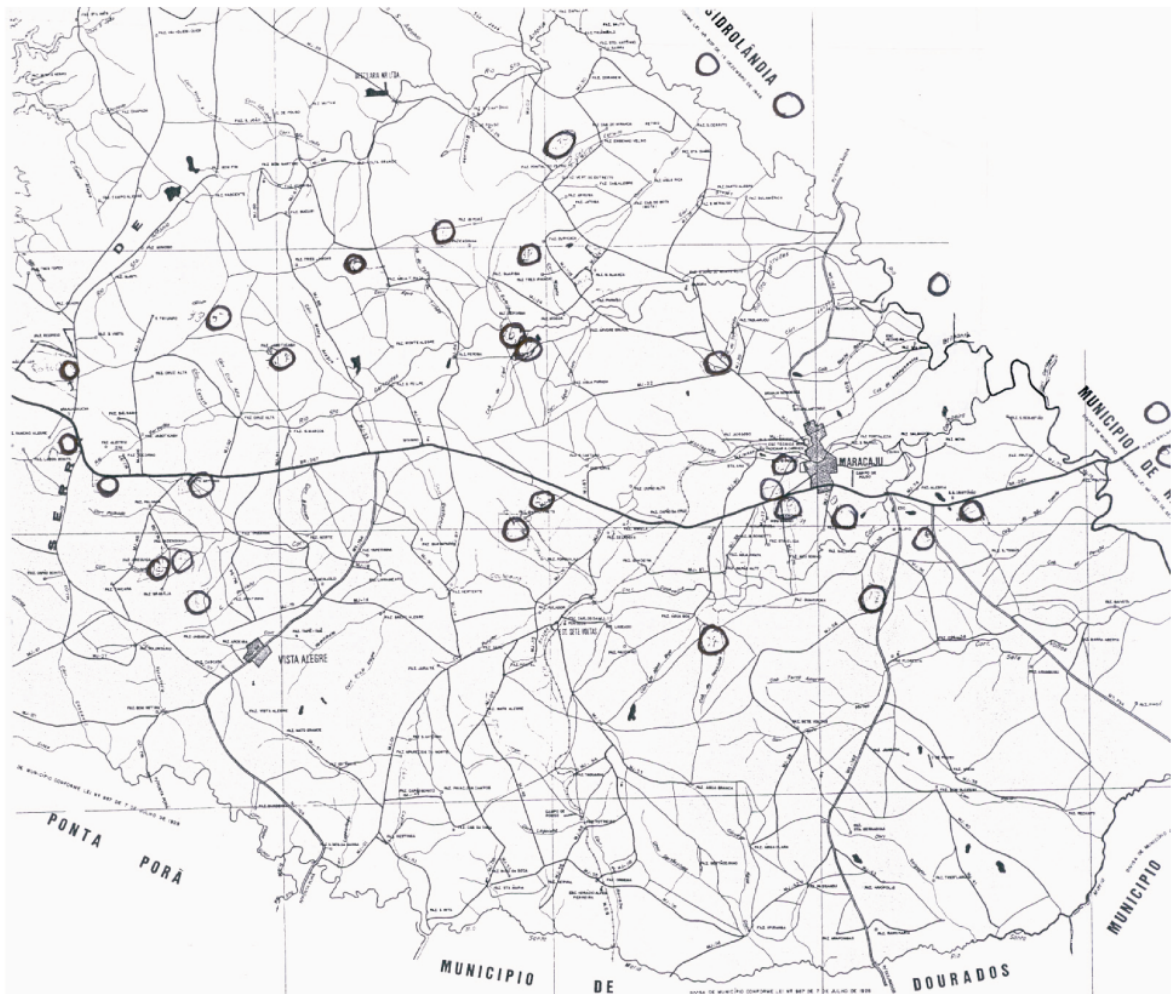

Bron: GUIA 4 RODAS

Kaart B3.4

Landbouwbedrijven van Nederlandse emigranten in de omgeving van Maracaju (Mato Grosso do Sul) (aangeduid met O)

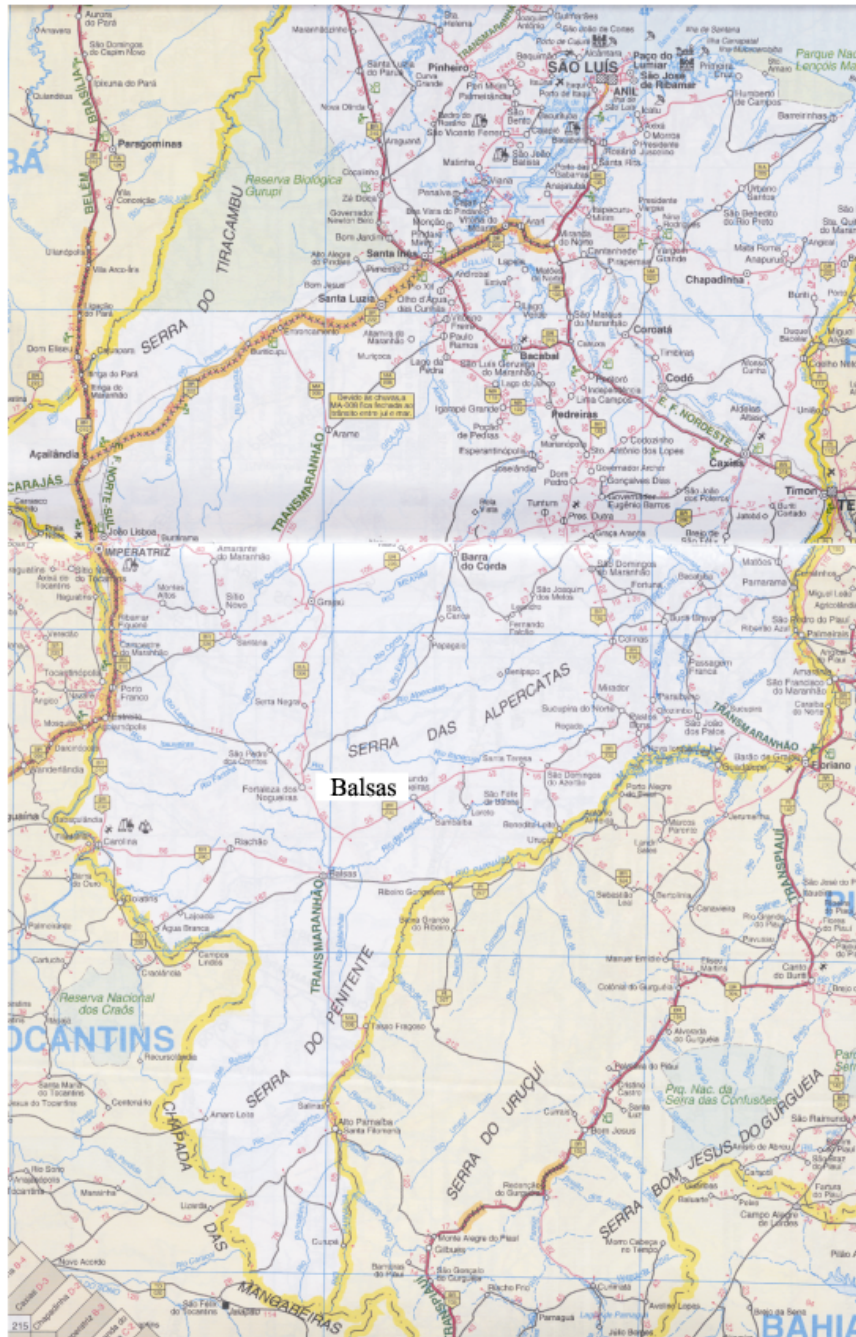
0 ————— 25
kilometer

Kaart B3.5

Balsas, vestigingsplaats van Nederlandse emigranten, in de deelstaat Maranhão

0 ————— 200
kilometer

Bron: GUIA 4 RODAS

Economische activiteiten

Oppervlakte

In 1999 waren er buiten de ABC vestigingen en de Holambra's in totaal ongeveer 120 bedrijven waarvan het bedrijfshoofd van Nederlandse origine was. Soms zijn het zeer grote bedrijven waarin de ouders met hun gehuwde kinderen samenwerken. In een aantal gevallen zijn kort geleden op afstand verworven bedrijven verbonden gebleven met het ouderlijk bedrijf. De in gebruik zijnde oppervlakte is uitgebreid tot ongeveer 157.000 ha. Dit is een bruto oppervlakte die naast in cultuur gebrachte gronden ook minder goed bewerkbare delen en natuurlijke graslanden omvat. In tabel B 3.2 is een overzicht gegeven van de oppervlakte in de verschillende vestigingsplaatsen.

De emigranten en hun kinderen maken in hun vestigingsplaatsen gebruik van de ervaring die zij hebben opgedaan met het in cultuur brengen van de campo-gronden. Vooral de grote vraag naar sojabonen en de technische ontwikkeling in deze teelt hebben de omzetting van de extensieve weidegronden naar het gebruik voor de akkerbouw gestimuleerd.

Tabel B 3.2 Aantal bedrijven van Nederlandse emigranten en afstammelingen in Brazilië buiten de staten Paraná en São-Paulo

Staat	Vestigingsplaatsen	Aantal bedrijven	Oppervlakte
Rio Grande do Sul	Não -me -Toque	29	23.700
Mato Grosso do Sul	Maracaju	26	21.300
Goiás	Rio Verde/Mineiros	15	38.000
Maranhão	Balsas	22	29.000
Minas Gerais	Unaí	21	4. 000
Bahia/Piauí/Tocantins/ Mato Grosso	Itiquera/Alto Garças	6	41.000
Totaal		119	157.000

Akkerbouw

Gezamenlijk hebben de bedrijven buiten de vroegere koloniën een oppervlakte van ongeveer 135.000 ha in gebruik voor de teelt van voornamelijk akkerbouwgewassen. Het gaat om gronden die door de ligging sterk in klimaat verschillen. Er is een afstand tussen de zuidelijke en noordelijk gelegen vestigingsgebieden van ongeveer 3.500 km. In het noordelijke gebieden heeft men tamelijk vlakke grond met een tropisch tot subtropisch klimaat. Door de uitgestrektheid zien dergelijke gebieden er soms uit als de Nederlandse polders; land zover men kan zien. In het zuiden betreft het een gebied met glooiingen en een meer gematigd klimaat.

Gebruikelijk zijn overigens steeds de teelten van maïs en sojabonen en ook wel rijst in de zomerperiode. In de noordelijke staten teelt men ook katoen. Verder wordt er afhankelijk van de vorstkansen en de regenval een tweede gewas geteeld. Op de bedrijven in de zuidelijke staat Rio Grande do Sul worden tarwe, haver of gerst als tweede gewas geteeld. De lagere temperaturen in de droge winterperiode beperken de mogelijkheden voor andere

gewassen. Ook in de zuidelijke Mato Grosso vormt de incidentele nachtvorst een bedreiging voor de tarwe en de andere gewassen.

De opbrengsten van de akkerbouwgewassen worden vooral bepaald door de regenval in het groeiseizoen. De nieuwe akkerbouwgronden kunnen aanmerkelijk hogere opbrengsten geven dan men in de oudere vestigingen bereikt. Bij de grootschalige akkerbouw is het gebruikelijk om in de stoppels te zaaien. De grond houdt men zo lang mogelijk bedekt om het humusgehalte op peil te houden. Daarin past ook het telen van groenbemesters en het toepassen van wisselbouw waarbij gedurende één of enkele jaren kunstweide in de vruchtwisseling wordt opgenomen.

Het achterwege laten van het ploegen heeft het voordeel dat men geen niveaulijnen meer nodig heeft om de erosie te voorkomen. Daardoor zijn de mogelijkheden voor de grootschalige gemechaniseerde akkerbouw verder verbeterd.

Veehouderij

De gronden die minder geschikt zijn voor de verbouw van akkerbouwgewassen of bij wisselbouw aan een rustperiode toe zijn, worden beweid met mestrundvee. Men gebruikt hiervoor veelal Braziliaanse vleesrassen of kruisingen met de Europese variëteiten. Het mestvee wordt ongeveer 2 jaar geweid en kan vanwege het klimaat het gehele jaar buiten blijven. Door de wisselbouw met regelmatig nieuwe weiden en door het benutten van de groenbemesters op het bouwland in de winterperiode kan men een groot aantal dieren per ha houden. Een dergelijke bedrijfsvoering steekt schril bij de gebruikelijke waarbij men het vee steeds op dezelfde plaats laat grazen. In de zogenaamde standweide houdt men kleine koppels mestvee op immense natuurweiden die echter een deel van het jaar verdord zijn.

Naast het mestvee is er een gering aantal bedrijven dat zich heeft toegelegd op melkvee. In Não-me-Toque zijn enkele melkveebedrijven die melk en zuivelproducten leveren voor de plaatselijke verkoop. In groepsvestiging Brasolândia wordt eveneens melkvee gehouden en wordt de melk in een fabriek in de omgeving verwerkt.

Om de graanproductie tot waarde te brengen is er in het algemeen een sterke ontwikkeling van de intensieve veehouderij in ver afgelegen gebieden. Men is daarbij geheel afhankelijk van de plaatselijke toelevering en van de verwerking en de afzet. Daartoe worden er grote slachterijen voor varkens en pluimvee opgezet. In Maracaju zijn enkele emigranten die varkens houden in combinatie met hun akkerbouwbedrijf. Men heeft veelal gesloten bedrijven met enkele honderden fokzeugen die zorgen voor voldoende mestbiggen.

Dergelijke ontwikkelingen doen zich eveneens voor in de omgeving van Rio Verde. De vleeswarenfabriek van Perdigão, die participeert in de vleesverwerking op de ABC-koloniën, is er actief bij het opzetten van integraties voor de varkens- en de pluimveesector. Ook in Brasolândia wordt de intensieve veehouderij bedreven.

Productiewaarde

De productiewaarde van de akkerbouwgewassen wordt geheel bepaald door de prijzen op de wereldmarkt. Deze prijzen worden genoteerd in dollars per zak van 60 kg. Voor berekening van de productiewaarde van de belangrijkste producten is uitgegaan van de volgende prijzen (zie tabel B 3.3). Deze gemiddelden waren begin 2000 iets hoger dan die golden in 1999.

Tabel B 3.3 Prijzen van landbouwproducten af boerderij in 1999

Producten	Eenheid	In reais	In gulden	In gulden per 100 kg
- Sojabonen	60 kg	14,50	17,69	29
- Maïs	60 kg	9,80	11,95	20
- Tarwe	60 kg	12,50	15,25	25
- Gerst	60 kg	11,00	13,42	22
- Melk	kg	0,27	0,33	33
- Slachtvee	kg levend	1,10	1,34	134

Voor de oogst in 1999 bedroeg de geldopbrengst van de gewassen, uitgaande van de gemiddelde opbrengst, ongeveer 800-1.000 reais per ha. Deze waarde komt overeen met die van 2.700-3.300 kg sojabonen en van 5.300-6.600 kg maïs per ha. Voor de verschillende groepsvestigingen volgt daaruit bij benadering het beeld van de geproduceerde waarden (zie tabel B 3.4).

Tabel B 3.4 De geschatte productiewaarde (mln.reais) van de bedrijven in de verschillende gebieden in 1999

Vestiging	Akkerbouw	Veehouderij en overige	Totaal
Não me Toque	24	1	25
Maracaju	19	6	25
Rio Verde	30		30
Balsas	24		24
Unai	4	1	5
Overigen	32		32
Totaal	133	8	141

Toelevering

De akkerbouwproductie vereist jaarlijks voor ongeveer 500 reais per ha aan variabele productiemiddelen zoals zaaizaad, kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen; de zogenaamde insumos. Voor de totale oppervlakte bedraagt de behoefte dus 66 miljoen reais. Voor de aankoop van deze productiemiddelen kan men in de diverse centra een beroep doen op de coöperatieve organisaties en particuliere leveranciers.

Het stadje Não-me-Toque is basis van de grote coöperatie Cotrijal. Dit is de afkorting van Cooperativa Triticola Mista Alto Jacui. Hierin komt de oorspronkelijke naam voor de vestigingsplaats Colonia do Alto Jacui terug. De genoemde coöperatie heeft ook een vestiging in de zuidelijke Mato Grosso.

Ten behoeve van de bedrijven in Balsas en omgeving is een coöperatie opgericht waarin ook de coöperatie Batavo uit Carambeí participeert. Een deel van de bedrijven in Rio Verde was tot voor kort aangesloten bij de afdeling van de coöperatie op Holambra I.

Als gevolg van de reorganisatie zijn leden uitgetreden. Men heeft er een eigen coöperatie 'Comigo Rio Verde'.

Andere diensten

De opkomst van de akkerbouwproductie is in de jaren zeventig samengegaan met een omvangrijke machine-industrie waarin Nederlandse emigranten een belangrijke rol hadden. In Nãome-Toque werden de ploegen, de machines voor de grondbewerking en voor de verzorging van de gewassen gemaakt. Op grote schaal werden de campo-gronden omgezet in bouwland. De naam van het stadje werd zelfs (tijdelijk) veranderd in Campo Real ofwel : 'koninklijke campo'. De plaats ontwikkelde zich tot de hoofdstad van de gemechaniseerde akkerbouw. Naast de machine-industrie was er eveneens een grote coöperatie gevestigd. Van hieruit werd ook voorlichting aan de boeren gegeven. Bij de invoering van het rechtstreeks zaaien waren geen ploegen meer nodig, maar werden daartoe de nieuwe machines ontwikkeld.

Inmiddels zijn de werktuigenindustrieën uitgegroeid tot ondernemingen met diverse productiebedrijven. In 1999 leverden de fabrieken van Jan (Rauwers) en van Stara (Stapelbroek-Rauwers) voor een waarde van ongeveer 40 miljoen reais aan machines af. Men verhandelt evenwel ook diverse (uit Europa) ingevoerde machines. Van de productie wordt ongeveer 10% uitgevoerd naar de landen in de omgeving.

De dienstverlening aan het toerisme is ook in de zuidelijke Mato Grosso tot ontwikkeling gekomen. Men heeft het voordeel op de route langs enkele toeristische attracties te zijn gevestigd. In reisarrangementen wordt het bezoek aan de watervallen van Foz do Iguassu aangeboden in combinatie met de natuurgebieden van de Mato Grosso nabij Bonito en in de Pantanal. Als gevolg van de gunstiger wisselkoers sinds begin 1999 is er een sterke groei van het aantal toeristen uit Nederland opgetreden.

Ook bedrijven in de omgeving van Maracaju benutten de mogelijkheden om de rol van gastheer voor de Nederlandse toeristen te vervullen. De Nederlandse bezoekers krijgen er een indruk van het wonen en werken in dit deel van Brazilië.

Afzet

Genoemde coöperaties hebben opslagmogelijkheden voor de ontvangst van de granen en de sojabonen. De coöperatie Cotrijal uit Nãome-Toque heeft op 11 plaatsen opslagruimten met een capaciteit van in totaal 331.000 ton. Daarnaast hebben ook de grote akkerbouwbedrijven eigen opslagmogelijkheden in de vorm van de karakteristieke ronde stalen silo's. Verder slaan ook de handel en de verwerkende industrieën graan en sojabonen op. De internationaal werkzame industrieën hebben in de nieuwe gebieden eveneens verwerkingsmogelijkheden opgezet. Een deel van de maïsproductie wordt geleverd aan de mengvoerindustrie.

Het zelf kunnen opslaan van de producten door telers is belangrijk omdat men daarmee een mogelijkheid heeft om in te spelen op de verwachte prijsontwikkelingen. De telers zijn daardoor bovendien minder afhankelijk van andere marktpartijen en het stelt hen in staat om rechtstreeks handel te drijven met de grote verwerkende industrieën en handelshuizen. Men is daardoor minder aangewezen op de handelspraktijken en betalingsgewoonten van de lokale handelaren.

Voor de export van producten zoals sojabonen is men in de zuidelijke staten aangewezen op de haven van Paranaguá in de staat Paraná. Producten uit de Mato Grosso dienen daartoe ongeveer 1.500 km over de weg te worden vervoerd. Voor de export vanuit de noordelijke staten maakt men gebruik van de haven van São Luis. De afstand vanaf Balsas is evenwel nog ruim 800 km.

Sociale netwerk

Aantal personen

In de meeste vestigingsgebieden liggen de bedrijven van de Nederlanders niet tegen elkaar. De vestiging is veelal afhankelijk geweest van het beschikbaar komen van een bedrijf met geschikte grond. Door de schaal van de bedrijven en door de ligging tot ver buiten de centra moet men er voor contact met de burens grote afstanden, soms wel 60 km, afleggen. Toch is er ondanks de onderlinge afstand vaak wel sprake van een zekere binding. Men ziet en spreekt elkaar regelmatig. Bovendien wonen sommige gezinnen vanwege de afstand tot de school niet op het bedrijf, maar in de centra. In totaal gaat het om ongeveer 150 gezinnen, met in totaal 600 personen.

Deze Nederlandse emigranten met hun nakomelingen maken maar een klein deel uit van de plaatselijke gemeenschap. De plaatsen waarop men is aangewezen voor de voorzieningen tellen veelal duizenden inwoners. Soms vervullen de emigranten een leidinggevende rol in het plaatselijk bestuur. Zo maakte een van de emigranten in de periode 1984-1996 deel uit van het gemeentebestuur van Nãome-Toque. Van 1993-1996 was hij burgemeester van deze plaats.

De aanzienlijke omvang van de centra wil echter niet zeggen dat er dan ook voldoende voorzieningen zijn. Vaak moet voor het voortgezet onderwijs en voor de specialistische gezondheidszorg naar de grotere steden die op aanzienlijke afstand zijn gelegen.

Tabel B 3.5 Aantal inwoners van enkele voorzieningscentra nabij de vestigingsplaatsen van Nederlandse emigranten

Voorzieningscentra	Inwoners
Nãome-Toque	14.000
Maracaju	24.000
Rio Verde	100.000
Montevidiu	6.000
Unai	65.000
Balsas	44.000

Werkgelegenheid

Op de grote landbouwbedrijven heeft men vaak vaste medewerkers die op het bedrijf wonen en er ook van de voorzieningen gebruikmaken. Gemiddeld heeft men een arbeidskracht voor elke 100 ha. Dit aantal verschilt afhankelijk van de omvang en de inten-

siteit van de bedrijven. In totaal komt daarmee het aantal vaste arbeidskrachten op ongeveer 1.350. Een klein deel hiervan, ongeveer 50 personen, is werkzaam in de veehouderij.

Het salaris van de personeelsleden op de landbouwbedrijven is voor de Nederlandse verhoudingen erg laag. Gemiddeld ontvangen de medewerkers per jaar 2.860 reals. Dit is ongeveer 3.500 gulden per jaar. Daarbij dient rekening te worden gehouden met het gebruik van voorzieningen. Voor de ervaren medewerkers die veelal geheel zelfstandig werkzaam zijn ligt de beloning op een hoger niveau.

Een deel van de Braziliaanse medewerkers op de bedrijven in de ontginningsgebieden van het midden en Noorden is met de emigrantengezinnen naar de nieuwe vestigingsplaats verhuisd. Zij waren veelal al vertrouwd met de grootschalige gemechaniseerde akkerbouw, of waren vertrouwd met de veehouderij. Met hun gezinnen vormen zij een kleine gemeenschap op de bedrijven.

Doordat men voor de levering van de grondstoffen en de afzet van de producten afhankelijk is van plaatselijke bedrijven die een veel groter gebied bestrijken is het niet mogelijk om aan te geven, hoeveel arbeidskrachten op die manier met de productie van de bedrijven van de Nederlanders zijn verbonden. In elk geval heeft de landbouwproductie een belangrijke stuwende invloed op het plaatselijk activiteitsniveau.

In de fabrieken van landbouwmachines in Nãome-Toque werken in totaal 600 personen. Voor deze geschoolde en geoefende arbeidskrachten liggen de lonen aanmerkelijk hoger dan die in de landbouw.

Onderwijsvoorzieningen

Voor vrijwel alle vormen van onderwijs is men in de meeste groepen aangewezen op de plaatselijke onderwijsvoorzieningen. Deze voorzieningen sluiten veelal niet aan bij de wensen van de ouders. Het lager onderwijs wordt veelal alleen maar gedurende de ochtend of de middag gegeven en omvat maar vier leerjaren. Het vervolgonderwijs omvat eveneens vier leerjaren. Om de aansluiting bij het vervolgonderwijs te verzekeren kiest men in de meeste gezinnen voor een woonplaats bij een geschikte opleidingsmogelijkheid. Daarmee voorkomt men tevens dat de kinderen een grote afstand naar de school moeten afleggen. Bij het vervolgonderwijs en op de universiteiten kampt men veelal met een gebrek aan plaatsen. De toegang wordt dan geregeld via een vergelijkend examen. Het is daarom niet ongebruikelijk dat kinderen soms ver van huis een opleiding moeten volgen.

De emigranten in Brasolândia nabij Unai hebben een eigen Nederlandse school met een opleiding van acht jaar. In hun gemeenschap is tevens een school voor de Braziliaanse kinderen. Het vervolgonderwijs wordt gevolgd in het stadje Unai en ook in andere plaatsen.

Overige voorzieningen

Het gebruik kunnen maken van de diensten van de plaatselijke gemeenschap te Nãome-Toque was voor Nederlandse emigranten een belangrijke reden om zich daar te vestigen. Er was daar een Nederlands sprekende pastoor die ook behulpzaam was bij hun introductie in de plaatselijke samenleving. Er was een ziekenhuis met Duitssprekende religieuze zusters. Het grote Duitssprekende deel van de bevolking dat een plaatselijke middenklasse vormde, bood op zichzelf mogelijkheden voor contact.

Dit is de reden waarom ook de oudere emigranten zich bij het beëindigen van hun bedrijf bij voorkeur in deze plaats vestigen. Enkele ouderen verblijven echter voor hun verzorging in de tehuizen in een van de andere groepsvestigingen. Ook in andere vestigingen ondervindt men de onderlinge steun.

In de loop van de jaren zijn de Nederlandse emigranten en hun kinderen meer en meer vertrouwd geraakt met de gebruikelijke voorzieningen in de Braziliaanse steden. In dat opzicht is er weinig verschil tussen de emigranten in de eerder besloten groepsvestigingen en de vestigingen met een meer open karakter. Vanwege de grotere afstand tot de steden kost het laatstgenoemde categorie evenwel meer moeite om van de verscheidenheid aan voorzieningen gebruik te maken. Ook de geringere omvang van de groep speelt hierbij een rol.

Bronnen en berichtgevers

Não-me-Toque

- Willy en Bets van Lieshout- Sleutjens
- Hendrik van de Mosselaar
- Henricus J.J. Rietjens
- Peter Rietjens
- Franciscus en Elzira Souilljee

Maracaju

- Kees en Jeanette Huysmans-Rubbens
- Kees Suijkerbuijk
- Harry Oomen
- Krijn en Annemieke Wielemaker- van Lonkhuijzen
- Deelnemers aan de bijeenkomst op 3 mei 2000 bij Annie van Lierop

Rio Verde

- André Peters

Unai

- J. Boerman

Balsas

- Franke Dijkstra